

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

47.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Dr. Miltényi Károly

ISSN 0236-736-X

Írták:
Pongrácz Tiborné
S. Molnár Edit

Lektorálta:
Cseh-Szombathy László

KISGYERMEKES SZÜLŐK

(Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat
főbb magyarországi eredményei)

BUDAPEST
1993/1

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS. A KUTATÁS CÉLJA	7
A mintáról	7
AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA; FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK	11
GYERMEKGONDOZÁSI SZABADSÁG	14
BÖLCSŐDE — ÓVODA	19
A GYERMEKGONDOZÁS MINDENNAPJAI	23
A gyermek felügyelete egy átlagos hétköznapon	23
Mit tud nyújtani a gyermeknek az, aki a legtöbb időt tölti vele? ..	24
Gyermekápolási táppénz	27
"Megkap-e mindent?"	29
A gyermek külső környezete	31
MILYEN SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK KÖNNYÍTHETNÉK A GYERMEKES CSALÁDOK HELYZETÉT?	33
Járjon-e mindenkinek?	34
Megszűnjön-e a gyēs és gyed összege közötti különbség; kapjon-e mindenki egyforma pénzt?	35
Mekkora legyen a gyermekgondozási szabadságra fizetett pénz? ..	35
Munkavállalás a gyermekgondozási szabadság alatt	35
Ki vehesse (még) igénybe a gyermekgondozási szabadságot?	37
MINDENNAPI AGGODALMAK — ELÉGEDETTSÉG A MINDENNAPOKKAL	40
Az elégedettség összetevői	40
Az egyedülálló anyák helyzete	45
A KISGYERMEKES ANYÁK A MUNKA VILÁGÁBAN	49
a) Családi élet, magánélet, vagy munka, hivatás?	50
b) Kényszer a munka?	53
c) És az egyenjogúság?	60
ÉRÉK-ORIENTÁCIÓK	64
A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK MEGÍTÉLÉSE; ALKALMAZKODÁS A VÁLTOZÁSOKHOZ	70

BEVEZETÉS. A KUTATÁS CÉLJA

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 1991-ben kapcsolódott ahhoz a nemzetközi összehasonlító vizsgálathoz, amelyet a müncheni Deutsches Jugendinstitut kezdeményezett, szervezett és finanszírozott. A volt szocialista országok közül Szovjetunióra, Lengyelországra, Magyarországra és az NDK-ra, továbbá néhány nyugat-európai országra kiterjedő összehasonlító vizsgálat az egyes országokban meglévő családpolitikai támogatási rendszerek sajátosságait, valamint a kisgyermekes családoknak a családpolitikával kapcsolatos véleményét, elégedettségét kívánja vizsgálni és összehasonlítani.

Az összehasonlító vizsgálat alapját egy azonos szövegű és szerkezetű kérdőív képezte, melyet személyes felkeresés és megkérdezés útján 1991 végén vettünk fel. A felvétel mintáját — a nemzetközi megállapodásnak megfelelően — olyan, viszonylag fiatal szülők (anyák és apák) képezték, akiknek az adatfelvétel időpontjában vagy az azt megelőző, relatíve rövid (néhány éves) időszakban friss élményeik, tapasztalataik voltak a gyermekgondozási szabadság eltöltéséről, a kisgyermekes bölcsődés és óvodás korában felmerülő problémákról.

A kérdőív a gyermekgondozás objektív adatai (úm. gyed igénybevétele, bölcsőde, óvoda, a gyermek otthoni felügyeletének megoldása, gyermekápolási táppénz stb.) mellett részletesen foglalkozik a szülők attitűdjeivel, a házastársak egymással való elégedettségével, az egyedülálló anyák konfliktusaival. Több kérdés érinti a női munkavállalás, a női egyenjogúság, a családi feladatok ellátása és a szakmai előrelépés, karrier összhangjának megítélését, vizsgálja a szülők értékstruktúráját, továbbá azt is, hogy miként élték/élik át, hogyan értékelik az országban végbemenő társadalmi-gazdasági rendszerváltozást.

Az eredmények nemzetközi összehasonlító elemzése jelenleg folyamatban van. Összefoglaló tanulmányunk ezúttal csupán azt célozza, hogy áttekintést nyújtson a kutatás magyarországi tapasztalatairól, azok főbb adatairól.

A mintáról

A minta kiválasztása — a nemzetközi megállapodásnak megfelelően — kvóta-módszerrel történt. A kiválasztás kritériuma az volt, hogy a mintába kerüljön be 800 házasságban élő anya és 400, ugyancsak házasságban élő apa, akiknek legkisebb gyermeke 6 évesnél fiatalabb. Felkeresésük Budapesten, Győrben és Debrecenben, valamint Győr és Debrecen környéki községekben történt. Ez az alap-minta még egy alminta-csoporttal egészült ki: az egyedülálló (vagy élettárral élő) budapesti anyák 200 fős csoportjával, akiknek legkisebb gyermeke ugyancsak 6 évesnél fiatalabb. Az adatfelvételt a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) szervezésében bonyolítottuk le.

A felkeresés eredményeként 800 házasságban élő anya, 401 házasságban élő apa és 202 egyedülálló anya kérdőívét kaptuk meg, akik településtípus szerint a következőképpen oszlottak meg:

(százalékban)

	Házias		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Budapest	22,5	21,7	100,0
Győr, Debrecen	51,8	53,4	—
Győr, Debrecen környéki falvak	25,7	24,9	—
Összesen	100,0	100,0	100,0

A házias anyák többsége 25—35 év közötti, az apák — a házasságkötési szokásoknak megfelelően — ennél kissé idősebbek, többségük 30—40 éves. Az egyedülálló anyák között — a házásokhoz képest — számottevően több a 24 évesnél fiatalabb, de árnyalatnyival a 35 év feletti életkorú is:

Korcsoport	Házias		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
24 éves és fiatalabb	4,8	1,3	18,1
25—29 éves	34,1	15,4	26,6
30—34 éves	35,3	35,5	23,1
35—39 éves	19,8	30,0	21,6
40 éves és idősebb	6,1	17,9	8,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

A házias nők és férfiak túlnyomó többsége (a nők 91,9 százaléka, a férfiak 89,3 százaléka) a kérdezés időpontjában első házasságában élt. A családban élő gyermekek átlagos száma a két almintában lényegében megegyezett (2,07—2,08 gyermek). Az egyedülálló anyáknak 61,3 százaléka elvált családi állapotú volt, 23,7 százaléka hajadon, 9,5 százaléka házias, de házastársától külön él, 5,5 százaléka pedig özvegy. A bevallás szerint csak alig több, mint 20 százaléka tartott fenn élettársi kapcsolatot a kérdezés időpontjában. Gyermekeik száma — érthető módon — kevesebb, mint a házias almintákban tapasztalt; átlagosan 1,51 gyermek.

A minta fő kritériuma az volt, hogy a szülők legkisebb gyermeke legfeljebb 6 éves lehet. A házias szülők esetében a legkisebb gyermekek 25 százaléka érte el az iskolábalépés életkorát, a 6. életévet, 22 százaléka esetében 3 éves kor alatti volt, a többségnél (52—53 százaléka) pedig óvodáskorú. Az egyedülálló anyák legkisebb gyermekének életkor-összetétele ettől elég jelentősen eltért: 71 százaléka gyermeke volt óvodáskorú, s 14—14 százaléka esetében 3 év alatti, vagy pedig 6 éves.

A házias almintákban a családok túlnyomó többsége kizárólag szülőkből és gyermekekből áll, mindössze 12—13 százaléka él együtt egy vagy két nagyszülővel, s így a családok/ház-tartások átlagos létszáma 4,22, illetve 4,20 személy. Az egyedülálló anyák családi relációi jóval változatosabbak. Közel egyharmadukról mondható el, hogy csupán kettesben, gyermekükkel élnek. Háztartásaik átlagos létszáma relatíve mégis elég "magas", 3,42 személy. Ennek részben az a magyarázata, hogy mintegy 15 százaléka három vagy több gyermeke van, 20 százaléka élettársával, illetve 26 százaléka nagyszülővel él együtt.

Számottevő különbség van az alminták között iskolai végzettség, illetve foglalkozás szempontjából. A férfiak közt több a szakmunkásképzőt végzett, illetve szakmunkás foglalkozású, míg a nők többsége inkább középiskolát végzett és szellemi foglalkozással rendelkezik. Az egyedülálló anyák iskolai végzettsége kissé elmarad a házias anyákétól. A három éven

aluli gyermekkel rendelkező anyák a felkeresés időpontjában szinte valamennyien gyermek-gondozási szabadságon voltak.

(százalékban)

	Házás		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
<i>Iskolai végzettség</i>			
8 osztálynál kevesebb	2,4	1,0	4,0
8 osztály	18,1	17,1	24,7
Középiskola	34,4	21,5	31,8
Szaktunskáképző	23,5	39,2	21,3
Egyetem, főiskola	21,5	20,6	18,2
	100,0	100,0	100,0
<i>Foglalkozás</i> (gyeden lévők kivételével)			
Értelmiségi, vezető beosztású	18,5	20,2	15,8
Egyéb szellemi	32,3	7,8	24,7
Szaktunskás	25,9	44,9	24,7
Betantott munkás	12,1	9,9	12,3
Segédmunkás	5,9	6,2	9,6
Önálló	3,4	8,3	6,8
Szabadfoglalkozású	0,6	2,4	3,4
Segítő családtag	1,3	0,3	—
	100,0	100,0	100,0

A kérdezettek jövedelmi viszonyait vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy a családokban az egy főre jutó jövedelem mindhárom almintában meglehetősen szerénynek mondható. A kérdőív a házás szülők esetében a család összes nettó (vagyis adózás utáni) jövedelme iránt érdeklődött. Ennek 1 főre számított átlaga a házás anyák csoportjában havi 6140 Ft, az apák csoportjában pedig 6038 Ft volt 1991 végén. A jövedelem-bevallás ismert torzítását figyelembe véve vizsgáltuk meg a két házás almintá jövedelemstruktúráját. Ez az anyák és az apák csoportjaiban nagyjából azonos megoszlást mutatott, ami arra utal, hogy e torzító hatás ("alulmondás") a két almintán, illetve az egyes jövedelemkategóriákon belül azonos módon érvényesült:

Az egy főre jutó nettó jövedelmi decilisek részesedése az összes jövedelemből

	A legfelső	A legalsó	A legfelső és a legalsó decilis hányadosa
	egy főre jutó jövedelmi decilisek részesedése az összes jövedelmekből (százalékban)		
Házás anyák	21,7	4,1	5,3
Házás apák	23,4	4,3	5,4

Ez a struktúra gyakorlatilag megfelel a nyolcvanas évek végén általánosan tapasztalt jövedelemmegoszlásnak.

Nem tudtuk hasonlóképpen kontrollálni az egyedülálló anyák jövedelmi viszonyait, részben azért, mert létszámuk igen alacsony, részben pedig amiatt, hogy a nemzetközi kérdőív egyedülálló anyák esetében csupán az anya jövedelmét rögzítette. Ez semmiképpen

sem tükrözhet még annyira reális képet sem, mint a házások esetében, hiszen — mint láthattuk — az egyedülálló anyák elég számottevő része szüleivel, illetve élettársával él közös háztartásban. A saját jövedelmük alapján 1 főre számított jövedelem csak alig haladja meg a 4000 Ft-ot. Ez igen jelentősen elmarad a házások alminták jövedelmétől, valóságátartalma azonban erősen megkérdőjelezhető. Mégsem férhet kétség ahhoz, hogy az egyedülálló anyák speciális családi helyzetük — esetünkben pedig kissé alacsonyabb életkoruk, iskolázottságuk miatt is — a házásoknál kedvezőtlenebb anyagi feltételek között élnek.

Mintánkról természetesen nem állíthatjuk, hogy az országosan is reprezentálja azon családok összességét, amelyekben a legkisebb gyermek 6 éves vagy annál fiatalabb. Mégis úgy gondoljuk, hogy a minta-kritériumnak megfelelő 1200 szülő felszínre tudta hozni a kisgyermeket gondozó családok problémáit, a három almintacsoport pedig jelezni tudta az anyák és az apák attitűdjeinek az eltérő szülői szerepekkel összefüggő különbségeit. Az egyedülálló anyák kis létszámú csoportja — mint a későbbiekben ezt bemutatjuk — még ebben az összetételben is jelezni tudta azokat a főbb tendenciákat, amelyek a családi élet szempontjából nehezebb helyzetűkre, a konfliktus-helyzetek nagyobb gyakoriságára utalnak. Mindazonáltal magunk is úgy gondoljuk: e tapasztalatok értékét jelentősen megnövelik majd a nemzetközi összehasonlító elemzés eredményei.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA; FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

Jelen kiadvány célja a témában végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi eredményeinek áttekintése.

A kutatás hazánkban a rendszerváltozás első évének végén kezdődött meg, egy olyan társadalmi csoport — a kisgyermeket gondozó, viszonylag fiatal korú házasságok és apák, valamint egyedülálló anyák — körében, akik e történelmi jelentőségű folyamatban különösen érintettek. Élekorukból következően oroszlanrészük van a rendszerváltozás következetes végrehajtásában, s mint kisgyermekes szülők, gyermekeik jövőjének megalapozása miatt talán leginkább érdekeltek ebben. Helyzetükből adódóan — nem sokkal vannak túl a családalapításon, egzisztenciateremtésen, lakásszerzésen — ugyanakkor még nem teljesen megállapodottak, szociális problémákkal terhelték. Nem érdektelen tehát megtudni, hogy miként éli át e csoport a családi élet nehéz, bár sok tekintetben örömteli periódusát, családi gondjaikon túl hogyan ítélik meg a külső történéseket, milyen értékstruktúra jellemzi őket, s pesszimistán vagy optimistán tekintenek-e a jövő felé. A nemzetközi összehasonlító elemzések pedig arra adhatnak majd választ: milyen hasonlóságok és különbségek tapasztalhatók, milyen konfliktusok és megoldási formák vannak a volt szocialista, valamint a magasabb életszínvonalal és nagyobb demokratikus hagyományokkal jellemezhető országokban.

Áttekintve a kutatás Magyarországi eredményeit, a következő főbb megállapításokat tehetjük:

1. Magyarországon a gyermekgondozási szabadság hosszabb-rövidebb ideig tartó igénybevétele gyakorlatilag teljes körű. Ezt az időszakot a szülők — különösen az anyák — zöme szép és nyugodt periódusnak tartja, bár egy részük (főképp anyagi okokból) a három év letelte előtt, egy-másfél év után visszatér a munkába. A gyed — és még inkább a gyés — összegét igen alacsonynak tartják a szülők. A többség szívesen fogadná, ha állampolgári jogon mindenkinek járna gyermekgondozási szabadság, s a díjazás összege akkora lenne, mint a mindenkori minimális nyugdíj. (Úgy gondoljuk, ezt a nézetet a munkanélküliség növekedése, a bizonytalanul váló munkahelyek még inkább erősíteni fogják.) Az egalitáriánus megoldást csak azok nem tartanák igazságosnak (főképp a magasabban iskolázott, értelmiségi foglalkozású nők), akik attól tartanak: ez esetben a gyed összege számukra csökkenne. A szociális segítség különböző formái közül legnagyobb szerepet a pénzübeli juttatásoknak (pl. családi pótlék emelése) tulajdonítanak.

2. Általános vélemény, hogy a kisgyermekeknek 3 éves korukig az otthoni, családi nevelés, gondoskodás a legmegfelelőbb. Bár a nézetek szerint az óvodai körülmények — amelyekkel nagyjából elégedettek — is sok szempontból alatta maradnak az otthon biztosított kondícióknak, elismerik, hogy a három éven felüli gyermek szellemi fejlődését már jobban képes az óvoda biztosítani. A szülők 1991 végén még nem tartottak sem attól, hogy bezárnak óvodákat, sem attól, hogy nehezebb lesz az óvodába kerülés, és az óvodai díjakat sem érezték nagyon megterhelőnek. Ugyanakkor nem mutatkozott részükről igény magán-óvodák iránt. (Ez már némileg erőteljesebb volt a magán-iskolák vonatkozásában.)

3. A gyermekek otthoni ellátása — értelemszerűen — elsősorban az anyára hárul. Az apák ebben kis részt tudnak csak vállalni, de az apai gyermekgondozás minőségét az anyák csaknem a sajátjukkal azonos színvonalúnak értékelik. Ritka eset azonban, hogy beteg gyermek mellett az apa vegye igénybe a gyermekápolási táppénzt. A nagyszülők szerepe ugyanakkor kiemelkedő: sok esetben nap mint nap egy-két órási gyermekfelügyelettel járulnak hozzá a kisgyermek ellátásához, jóllehet általános nézet, hogy túlságosan elkényeztetik unokáikat. A gyermekeket ugyanakkor elég gyakran a televízió köti le: a szülők bevallása szerint a tv-t néző legkisebb gyermek is naponta mintegy 1—3 órát tölt a képernyő előtt.

A szülők többsége úgy érzi, gyermekének maximálisan, de legalábbis a normálisnak megfelelő módon megad mindent. Nagyobb problémát okoz a külső környezet: sokszor már a szabadban, jó levegőn való játékot sem tudják rendszeresen biztosítani, az utcákat, közlekedést, hivatalos helyeket, éttermeket stb. pedig nem tartják eléggé gyermekbarátnak a szülők. Ez az általános kép az egyedülálló anyák esetében még negatívabb: gyermekeik megfelelő ellátásával kapcsolatban is gondjaik vannak, kevés segítségre számíthatnak, s — helyzetükből adódóan — bizonyosfajta előítéletességet is tapasztalnak a környezet részéről.

4. Házastársával való viszonyát a többség igen pozitívan értékeli. A megítélés mód attól is függ: milyen szülőknek tartják a másikat. Minél "jobb szülőknek" látja valaki társát, partnerét, annál elégedettebb nemcsak az egymás közötti viszonyukkal, de saját életével is. Az egyedülálló anyáknak csak egy kis része él élettársi kapcsolatban. A valóban egyedülállóknak komoly problémáik vannak: az elvált férjjel kapcsolatuk gyakran nem kiegyensúlyozott, s ez egzisztenciális problémákkal is jár: a gyermektartás vagy egyéb anyagi támogatások (pl. szociális segély) miatt sokszor harcolniuk kell, megalázó helyzetbe kerülnek. A mindennapi aggodalmak között mindhárom szülői csoportban az anyagi nehézségeket említik legtöbbször: a házások egynegyede, az egyedülállók 40 százaléka például arról számolt be: az utóbbi három hónap során ez számukra "nagyon súlyos" gondot jelentett.

5. A kisgyermekes szülők körében a családi élet, a magánélet abszolút preferenciájáról beszélhetünk a munkával, a hivatással szemben. Nagyobb mértékű ez a nők körében, de a férfiakra, az apákra is jellemző. Az anyák többsége — bevallása szerint — többé-kevésbé jól össze tudja egyeztetni családi és munkahelyi feladatait, jóllehet közel egyötödük mindennapjaiban ez kifejezetten konfliktusos. A férfiek meglehetősen kevés részt tudnak vállalni a családi feladatokból, de a nők nagy része nem elégedetlenkedik emiatt, hanem tudomásul veszi. A nők 52 százaléka (de a férfiaknak is 46 százaléka) úgy tartja: általában "jobb azoknak a nőknek, akik nem dolgoznak". Mégis — ha a férj annyit keresne, hogy el tudná tartani a családot — csak egyharmaduk döntene az otthonmaradás mellett. Legtöbbször (51 százaléka) részmunkaidős állást keresnének maguknak, 14 százaléka pedig ebben a kedvező helyzetben is a teljes munkaidős állást választaná. Erős többségben vannak azok, akik elégedettek azzal a foglalkozással, beosztással, amit elértek, s nem számítanak jelentős előrelépésre, karrierre. Bár általános megállapítás az, hogy "a férfiaknak jobb, mint a nőknek" (a nők közel 70 százaléka, de a férfiaknak is több, mint fele vallja ezt), sem a nők, sem a férfiak nem tartanak igazságosnak, ha a nők — pl. a munkahelyek elosztásánál — pozitív diszkriminációban részesülnek. A három szülői almintában nem élnek előítéletek sem saját, sem az ellenkező nemmel kapcsolatban. A nők mégis kívánatosnak tartanak, ha a nők szerepe a politikában (akár a családi és munkahelyi szerepük rovására) megnövekednek.

6. A legvonzóbb, leginkább irányadó értékeket mindhárom almintában az intim szférához kapcsolódó értékek (úm. gyermek, család, házasság, szeretet) jelentik. Ezt követi a pozitív emberi tulajdonságok (becsület, műveltség, szorgalom, fegyelem) preferálása, majd a jó közérzetet biztosító (szabadság, barátság, szabad idő, egyéni függetlenség, önmegvalósítás) értékeké. Az ún. közösségi értékek (mint pl. haza, nemzeti érzés, hagyomány, tolerancia, szolidaritás) preferálása az előbbieknél jóval halványabb, s ez mondható el a munkáról, alkotásról, kreativitásról is. Az értékek rangsorában utolsó helyet a vallás foglalja el; ez összefügg azzal, hogy a magukat vallásosnak mondók aránya a fiatal szülők csoportjában alacsonyabb az országosan tapasztaltnál.

7. A szülők ország jövőjéről alkotott elképzelései 1991-ben inkább pesszimistának, vagy legalábbis közepesen optimistának voltak mondhatók. Egy ötfokú skálán, amelynek legfelső foka a "minden jobb lesz", legalsó pedig a "minden rosszabb lesz" vélekedést jelöli, átlagosan 2,82—2,95 közötti átlag-osztályzatokat kaptunk. Mindhárom almita esetében van azonban egy — az érintettek egynegyedét kissé meghaladó — csoport, amely kifejezetten bizakodó a jövőt illetően. Részletesebben is megvizsgálva, hogy a rendszerváltozás ténye milyen tekintetben okoz nehézségeket a fiatal szülők életében, elősorban azt említették ki: "meg kell szokni, hogy a jövő bizonytalan", hogy "többet kell foglalkozni a jövő tervezésé-

vel"; viszonylag kevesek számára jelent gondot az, hogy "önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni", hogy jobban kell támaszkodniok egyéni képességeikre, érdeklődésükre, vagy hogy a társadalom általában "nyugatiasodik".

A főbb megállapításokat a szülők társadalmi-demográfiai paramétereit elemelve azt találtuk: az iskolai végzettség, a településtípus, a foglalkozás csak esetenként, de általában nem túlságosan erősen befolyásolja attitűdjeiket. Ez nézetünk szerint azzal magyarázható, hogy a viszonylag fiatal életkor valamint a családi státus hasonló volta meglehetősen univerzális módon érvényesülnek a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó kisgyermekes szülők mindennapjaiban. Markánsabb különbségek — szinte minden problémakör vizsgálata során — a házas szülők és az egyedülálló anyák napi gondjai, attitűdjei, motiváltsága között mutatkoznak: az egyedülálló anyák általában pesszimistábbak, de egyben radikálisabb, kiélezettebb véleményeket hangoztatnak, mint a házasok.

Kutatásunk következő lépése a vizsgálatban résztvevő országok eredményeivel való összehasonlító elemzések elvégzése lesz, s már a hazai tapasztalatok is azt sejtetik, hogy ez nem lesz tanulságok nélküli.

GYERMEKGONDOZÁSI SZABADSÁG

Az adatfelvétel időpontjában a házas anyák 20,8 százaléka, az egyedülállók 13,5 százaléka volt gyermekgondozási szabadságon, további 75—78 százalékuk pedig korábban már igénybe vette a gyes/gyedet. A gyermekgondozási szabadság témakörében való érintettség tehát gyakorlatilag a két női almintá szinte teljes körére kiterjedt. (A házasok 4,6 százaléka, az egyedülállók 8,5 százaléka sem az adatfelvétel idején, sem korábban nem vett még igénybe a gyermekgondozási szabadságot, mivel a gyermekszülés előtt eltartottak voltak.) Nem meglepő, hogy az apák csak alig-alig éltek e lehetőséggel: a kérdezés időpontjában 1,2 százalékuk, korábban 1,8 százalékuk volt gyeden.

Az anyák túlnyomó többsége — bevallása szerint — akkor is igénybe vette volna a gyes/gyedet, ha nem garantálják, hogy munkahelyükre visszamehetnek. Hogy mennyire érzik biztosnak ezt a döntést, azt — az iskolai osztályozás analógiájára — osztályozással fejezték ki (teljes mértékben = 5, semmiképpen sem = 1). A házas nők erre adott átlagos osztályzata 4,40, az egyedülállóké 4,30. (Meg kell jegyezni, hogy a kérdezés időpontjában a munkanélküliség még kevésbé volt fenyegető, mint jelenleg, így — érthető módon — még válaszadóink sem érezték át a munkahely esetleges elvesztésének súlyát. Valószínű, hogy a vélekedés, miszerint "akkor is igénybe vették volna a gyedet, ha nem biztos, hogy munkahelyükre visszamehetnek" — ma már kevésbé lenne olyan határozott, mint 1991 végén volt.)

Már kevésbé biztosak abban, hogy akkor is igénybe vették volna-e a gyermekgondozási szabadságot, ha nem jár pénzzel, vagyis ha csupán fizetés nélküli szabadságnak számítana. Ennek átlagos osztályzata a házas anyák esetében 3,60 az egyedülállóké pedig 2,98.

A gyes/gyed jelenlegi rendszerének értékelésében meglehetősen nagy szakadék van a gyermekgondozási szabadság időtartamának és az ezen időszakra járó juttatás nagyságának megítélése között: míg az előzőre csaknem mindenki négyes-ötös osztályzatot ad, az utóbbi a közepes osztályzatot sem éri el.

A gyes/gyed jelenlegi rendszerének értékelése

Hogyan értékeli...	(osztályzat-átlag)		
	Házas anyák	Egyedülálló anyák	Házas apák
1 — a gyes/gyed időtartamát, azt, hogy három évig otthon lehet maradni	4,47	4,52	4,38
2 — a gyed összegét	2,31	2,48	3,04
3 — a gyes összegét	1,67	1,81	2,33

A kérdőív érdeklődött az iránt, hogy az érintett szülők hogyan éltek a gyermekgondozási szabadsággal; milyen tapasztalatokat szereztek erről az időszakról, ha korábban megszakították, milyen okai voltak, s milyen volt a munkába visszatérés.

A gyermekgondozási szabadság időszakához a legtöbb anya pozitív érzelmekkel kötődik. Néhány szempontra a kérdőív konkrétan is rákérdezett; az előzőekhez hasonlóan e szempontokat ezúttal is "leosztályozták". (Az ötös osztályzat a legnagyobb mértékű elégedettséget, az egyes a teljes elégedetlenséget fejezi ki. Az apákat — értelemszerűen — arról az időszakról kérdeztük, amelyet feleségük a kisgyermekkel otthon töltött.)

Milyen volt a gyēs/gyed idősaka?

(osztályzat-átlag)

	Házās anyák	Egyedülállók anyák	Házās apák
— Nagyon szép idősak (volt)	4,42	4,16	2,61
— Élvezte (élvezi), hogy fontos feladata volt (van) ¹	4,24	3,14	—
— Nyugodt idősak (volt)	4,16	3,59	4,18
— Házastársával (partnerével) kapcsolata javult	3,88	2,13	4,00
— Sokat volt (van) emberek között	3,10	2,81	3,65
— Be volt (van) vonva a családī problémákba ²	—	—	4,35
— A felelőségek új energiákat szabadít(ott) fel benne ²	—	—	4,06

¹Csak nőkötől kérdeztük.

²Csak férfīaktól kérdeztük.

Az adatsorok arra utalnak, hogy a házās anyák pozitívabban értékelték a gyermekgondozási szabadság idősakát, mint az egyedülállók. Jóllehet, ez utóbbiak számára is "szép korszak" a gyermekkel töltött idősak, úgy tűnik, a családī életükben mutatkozó konfliktusok valamelyest lecsökkentik ennek értékét. Az apák — bár minden szempontból pozitívan értékelik ezt az idősakot — kevésbé mondják azt "szép"-nek. Kétségtelen, hogy a kisgyermek táplálása, testi-szellemi fejlődésének aprólékos nyomon követése elsősorban a vele állandóan együttlévő édesanya számára jelent olyan érzelmi többletet, ami miatt ezt az idősak sok nő "élete legszebb szakaszának" tartja, míg a férfīak, az apák inkább a "családfővé válás" megnövekedett felelőségekérzetének pozitívumát érzik át. A korábban gyermekgondozási szabadságon lévő nőknek azonban mégis csak 52—54 százalékka töltötte végig a gyermekkel a három évet.

Az adatfelvétel idősakjában gyeden lévő házās anyáknak ugyanakkora, az egyedülállók-nak azonban jóval nagyobb aránya (70 százalékka) gondolja úgy, hogy végig igénybe veszi a gyermekgondozási szabadságot. Természetesen ezek a tervek, elképzelések még változhatnak.

A három éves szabadság kitöltését elsősorban az motiválja, hogy a kisgyermeknek fontos az édesanyával együtt töltött, első idősak; ha már jár ez a lehetőség, ki kell használni, élni kell vele; továbbá hogy egy 3 év alatti kisgyermek mellett a családī és munkahelyi feladatok ellátása túlságosan megterhelő. Bár csak kevesen voltak, akik megfelelő munkahely vagy bölcsődei elhelyezés hiányában — tehát inkább külső kényszer miatt — várták ki a három évet, ez mégis arra utal, hogy a probléma már a korábbi években is jelen volt. A következő osztályzat-átlagok annak alapján kerültek kiszámításra, hogy az egyes szempontok mekkora szerepet játszottak a gyed teljes idősakjának kitöltésében.

Miért vette végig igénybe a gyedet?

	(osztályzat-átlag)	
	Házasszonyok	Egyedülálló anyák
— Nem tudta gyermekét elhelyezni	1,69	1,28
— A gyermeknek fontos, hogy első éveit az édesanyjával töltsse	4,88	4,88
— Ki akarta használni az időt, hogy saját életét, munkáját, jövőjét megtervezzék	2,18	2,29
— A családi és munkahelyi feladatok együtt megterhelőek	3,01	3,14
— Ha már jár a gyed, ki akarta használni	3,47	3,62
— Nem talált megfelelő munkahelyet	1,59	1,71
— Nem talált megfelelő részmunkaidős állást	1,65	1,82

Mindkét női csoportban — ha kis arányban is — de voltak olyanok, akik a gyermekgondozási szabadság három éves időtartamát meghosszabbították. Az adatfelvételt megelőző időszakban gyeden lévő házasszonyok 21 százaléka, az egyedülállók 13 százaléka tartozott közéjük; az aktuálisan gyeden lévők közül pedig a házasszonyok több, mint egyharmada, az egyedülállók 15 százaléka tervezte, hogy ha módja lesz rá, otthon marad még egy ideig a gyed lejáratá után is. Hogy meddig, azt a gyermek kora, illetve óvodába-iskolába lépése szabja meg, ezek az alternatívák nagyjából egyenlően oszlanak meg az otthonmaradók döntései között.

Szorosan összefügg ezzel, s ennek népesedéspolitikai jelentősége is lehet, hogy vajon a gyermekszülések időzítésénél szerepet játszik-e az a szempont, hogy az édesanya legalább hat — esetleg kilenc — évig otthon maradhasson. Ezt a kérdést csak a házasságban élő anyáknak tettük fel, mivel az egyedülállók számára ez — elsősorban anyagi okokból — nemigen jelenthet alternatívát. A megkérdezett házasszonyok 18 százaléka — bevallása szerint — tudatosan élt ezzel a lehetőséggel, s az így döntő nők túlnyomó többségét az idősebb gyermek/ek ellátásának biztosítása motiválta. Olyan motívum, miszerint ily módon némi jövedelemhez jutnak (nevezetesen a gyed-hez), munkahelyük is biztosítva van, mégsem kell bejárni dolgozni, gyakorlatilag nem játszott szerepet döntéseikben.

Általában anyagi okokra vezethető vissza, hogy ezt az időszakot nem tudja mindenki végig igénybe venni. A korábban gyeden lévő házasszonyok 34 százaléka, az egyedülállók 53 százaléka idő előtt megszakította gyermekgondozási szabadságát. Ennél jóval alacsonyabb az aránya azoknak, akik a kérdés időpontjában éppen gyeden voltak, de előre tudják, hogy azt nem fogják végig kitölteni. A gyeden lévő házasszonyok 7,2 százaléka, az egyedülállók 14,8 százaléka gondolkozik csak így. A valaha és a jelenleg gyeden lévő anyák döntése, véleményalkotása közötti különbségnek többféle oka is lehet. Lehetséges, hogy a korábban gyeden lévő, s azt előbb félbehagyó anyák nagy része sem gondolta eredetileg, hogy nem veszi majd végig igénybe a három évet, de a körülmények mégis rákényszerítették. Am az is lehetséges, hogy ma sokan biztonságosabbnak érzik a három év teljes időtartamának kitöltését, mint a bizonytalanul tűnő munkahelyekre való idő előtti visszatérést. Egyébként a kritikus időszak éppenséggel a "félidő"; a gyedet korábban megszakítóknak nagyobbik része döntését másfél év után realizálta, vagy kívánja realizálni.

Az okok iránt érdeklődve azt tapasztalhattuk, hogy a gazdasági kényszer az elsődleges. A többi, lehetséges okot vizsgálva a házasszonyok esetében gyakoribb motívum, hogy vissza szeretnének térni "emberek közé", vagy szeretik munkájukat, s azt folytatni kívánják, az egyedülállók pedig a házasszonyoknál gyakrabban említik, hogy anyagilag nem akarnak partnerüktől, élettársuktól függeni. Mindkét csoportnál viszonylag alacsony azok aránya, akik attól félnek: munkahelyük nem veszi vissza őket. (Bár 1991 végén, amikor az adatfelvétel készült,

már előre vetftette árnyékát a nagyobb mértékű munkanélküliség, az érintettek még joggal bizakodhattak abban, hogy a törvények értelmében munkahelyük visszaveszi őket.)

A kérdezettek — ismét az iskolai osztályozást alkalmazva — arra válaszoltak: a különböző szempontok mekkora szerepet játszottak abban, hogy a gyermekgondozási szabadságot megszakították.

Miért nem vette végig igénybe a gyedet?

	(osztályzat-átlag)	
	Házass anyák	Egyedülálló anyák
— Nem volt kedve otthon maradni	2,86	1,74
— Anyagi okok	3,80	4,47
— Félt, hogy elveszíti állását	2,03	1,74
— Munkahelye kérte, hogy jöjjön vissza	2,44	1,56
— Félt, hogy szakmájában lemarad	2,00	1,71
— Szereti a munkáját	2,64	2,56
— Gyermekét el tudta helyezni	2,96	2,88
— Nem akart függeni anyagilag férjétől, partnerétől	1,31	3,01

Akár korábban, akár pedig a három éves gyermekgondozási szabadság után tértek vissza a munkába, az anyák egyharmada azt tapasztalta, hogy visszatérte után kifejezetten hátrányok érték. Ezt a hátrányt elsősorban a fizetés, a jövedelemszint lemaradásában érzékelték:

Származott-e hátránya abból, hogy a gyed miatt egy időre kimaradt a munkából?

	(százalékban)	
	Házass anyák	Egyedülálló anyák
— Inkább előnyei voltak	4,8	5,5
— Inkább hátrányai voltak	31,5	33,7
Ezen belül: <i>Mik voltak ezek?</i> (Több válasz is adható volt.)		
— rosszabb munkakörbe osztották be	7,4	12,9
— romlott a viszonya a munkatársakkal	4,9	7,9
— romlottak előmeneteli lehetőségei	16,1	18,8
— anyagi hátrányok érték	24,5	22,8
— egyéb hátrányok	10,0	13,9
— Sem előnyei, sem hátrányai nem voltak	62,4	60,8
— Nem tudja megmondani	1,3	—
	100,0	100,0

A házass és egyedülálló anyák tapasztalatai ezúttal nem térnek el lényegesen egymástól. Nehéz megítélni, hogy a gyed után a munkahelyükre visszatérők különböző hátrányokat érzékelő, mintegy egyharmados aránya soknak, vagy kevésnek nevezhető-e. Nem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy mindez az érintett nők 1991. évi, vagy azt megelőző egy-két évben szerzett tapasztalata, s a körülmények azóta sok tekintetben megváltozhattak. Előfordulhat, hogy a gyermekgondozással eltöltött időszak alatt az anyáknak nemcsak a munkaköre, munkája, hanem maga a munkaadó, a munkahely is megszűnik, felszámolásra kerül. Az ilyen jellegű okok miatti bizonytalanság-érzés kétségkívül leronthatja a "szép korszak" értékét.

Kérdéses lehet, hogy abban az esetben, ha a módosítások következtében minden anyának járna a gyermekgondozási szabadság, egyáltalán lehet-e, s ha igen, milyen garanciákat lehet törvényesen biztosítani a munkába való "visszaállásra".

BÖLCSŐDE — ÓVODA

Magyarországon a kisgyermekes nők túlnyomó többsége igénybe veszi a számára biztosított gyermekgondozási szabadságot. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy a családokban meglehetősen ellenérzések alakultak ki a bölcsődékkal szemben. A mindennapi tapasztalatok egybecsengenek azzal az orvosok, pszichológusok által hangoztatott állásponttal, hogy a kisgyermek első éveiben — különösen az első egy, másfél évben — mind a fizikai, mint a lelki fejlődést az anyával való együttlét biztosítja a legjobban. Ezt kérdeztjeink is maximálisan elfogadják. A házas anyák 4,85-os, az apák 4,80-os, az egyedülálló anyák 4,82-os átlagos osztályzattal fejezték ki egyetértésüket azzal a véleménnyel, miszerint "három éves kor alatt legjobb, ha a gyermek családban van, az anyával". Lényegesen kevésbé fogadják el azt, hogy "egy három évesnél kisebb gyermeknek sem árt, ha jó bölcsődébe kerül" (házas anyák: 2,52, apák: 2,40, egyedülálló anyák: 2,46). Azt pedig kifejezetten elvetik a fiatal szülők, hogy a közösségben nevelkedés egy három éves kor alatti gyermek esetében inkább előnyös. Az "egyetértés" mértékét — ötfokú osztályozást alapul véve — az anyák részéről mindössze 1,93-os, az apák részéről 2,10-os, az egyedülálló anyák részéről pedig 1,78-os átlag-osztályzatok mutatják.

Mint korábban láttuk, mégis elég sokan vannak, akik nem tudták végig igénybe venni a gyermekgondozási szabadságot. Jóllehet, ennek döntően anyagi oka van, mégis lehetnek olyan megfontolások a szülők részéről, amelyek amellet szólnak: olykor-olykor sem a gyermeknek, sem a szülőknek nem árt, ha kiszabadulnak otthonról. Ilyen megfontolásra juthatnak például a lakás szűkössége, óvodáskorhoz közeledve a gyermek játszótárs-igénye miatt, de azért is, mert a dolgozó nők munkahelyi előmenetelét korlátozza a huzamosabb ideig tartó otthonmaradás. E problémákkal kapcsolatban csak a házas szülők véleményét kérdeztük, mivel az egyedülálló anyák előtt ilyen alternatívák nemigen vannak. A véleményeket ismét átlag-osztályzatok fejezik ki.

(osztályzat-átlag)

Mennyire ért egyet azzal, hogy ...	Házass anyák	Házass apák
1 — a bölcsődéskorú gyermekeknek az a legjobb, hogy otthon vannak	4,57	4,52
2 — az a jó, ha csak fél napig vannak távol otthonról	2,77	2,65
3 — a gyermekeknek hiányzik, ha kiszakadnak a közösségből, a barátok közül	3,09	3,18
4 — a lakások kicsik ahhoz, hogy a gyermekek többet legyenek otthon	3,85	2,63
5 — ha a gyermekek több időt vannak otthon, a nőknek lehetőségük van arra, hogy többet legyenek a gyermekkel, a családdal	4,26	4,07
6 — a nők munkahelyi előmeneteli lehetőségeit korlátozza, ha a gyermekek többet vannak otthon	3,16	3,28

Mint látható, a szülők egyértelműen otthonmaradás-pártiak, úgy véelve, hogy ez a megoldás a gyermek és az anya számára is a legjobb. A férfiak és a nők véleménye között a lakásméret szempontjának megítélésében van érzékelhető különbség. Ez érthető is, hiszen a szűk lakás hátrányait az egész nap benne tartózkodó, a lakás rendjének, tisztaságának fenntartásán fáradó nő jobban érzékeli, mint az otthonuktól napközben távol lévő férfiak.

A bölcsődével szembeni ellenérzések mértékét mutatja, hogy a megkérdezett fiatal szülők akkor is előnyben részesítik a 3 éven aluli kisgyermek otthoni nevelését, gondozását, ha az anya dolgozik, s ezt a feladatot más személyeknek (nagyszülőknek, apának, testvérnek, esetleg idegen személyeknek) kell ellátniuk. Közülük legmegfelelőbbnek az apát és az anyai édesanyját, legkevésbé megfelelőnek a szomszédokat tartják.

(osztályzat-átlag)

Ha az anya dolgozik, mennyire jó, ha a következő személyek vigyáznak a 3 éven aluli gyermekekre?	Házass		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1 — apa	3,93	3,54	2,62 ³
2 — élettárs	—	—	3,43
3 — anyai nagymama	3,63	3,22	3,84
4 — apai nagymama	3,42	3,15	2,65
5 — egész napos bölcsőde	2,07	1,95	2,09
6 — félnapos bölcsőde	2,47	2,39	2,64
7 — szomszéd	2,21	1,92	2,08
8 — fizetett segítség	2,76	1,94	2,49
9 — testvér	2,64	2,43	2,86
10 — rokon	2,41	2,24	2,70

³Az egyedülálló anyáknál a kérdés a vér szerinti apára vonatkozott.

A felkeresett szülők nagy része már túl volt azon az időszakon, hogy (legkisebb) gyermekükkel kapcsolatban konkrétan felmerüljön az otthonmaradás/bölcsődébe járás alternatívája. A "legkisebb gyermekek" többnyire óvodába járnak, ami — mint közismert — Magyarországon szinte teljes körű. Kérdéseink alapján úgy tűnt, hogy az óvodai rendszerrel, az óvodai neveléssel többé-kevésbé elégedettek a szülők; az óvodával kapcsolatban emlegetett általános kifogásokat nemigen tartják igaznak.

Mennyire tartja igaznak a következő dolgokat az óvodával kapcsolatban	(osztályzat-átlag) ⁴		
	Házaspár		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1 — nem elég rugalmas a nyitvatartás	2,56	2,43	2,20
2 — a csoportok létszáma túl nagy	2,96	3,14	3,12
3 — nem vonják be eléggé a szülőket	2,67	2,62	2,64
4 — a gyermekeket ideológiailag befolyásolják	1,68	1,64	1,49
5 — hosszú ideig kell várni, hogy felvegyék a gyermekeket	1,54	1,57	1,40
6 — a gondozónők, óvónők nem elég megértőek a szülőkkel	2,13	2,08	2,10
7 — kevés az óvoda	2,29	2,51	2,04
8 — a gondozónők, óvónők nem értik meg az egyedülálló anyákat	—	—	2,36

⁴5 = nagyon igaz; 1 = egyáltalán nem igaz.

Mindhárom almintán belül azt a véleményt érzik legtöbben "közepesen igaznak", hogy az óvodai csoportok meglehetősen nagy létszámúak, legkevésbé pedig azt tapasztalják, hogy az óvodai felvételre sokat kell várni. Ez arra utal, hogy — legalábbis a vizsgálat időpontjában — az óvodai elhelyezés nem jelentett különösebb problémát.

A nagy létszámú óvodai csoportok ellenére a szülők egyáltalán nem tartják fontosnak, hogy magán-óvodák létesüljenek (amelyek — mint tudott — kisebb csoportlétszámmal működnek.) Átlag-osztályzatokkal kifejezve mindhárom szülői minta 1,9-es osztályzatot adott erre a felvetésre⁵. (Megjegyzendő, hogy ennél többen tartanak fontosnak magániskolák létesítését. A házaspár anyák 2,27-os, az apák 2,46-os, az egyedülálló anyák 2,22-os osztályzattal fejezték ki, mennyire gondolnák ezt fontosnak.)

A privat gyermekintézményektől való idegenkedés egyik oka feltehetően a térítési díj. A kérdezett szülők mintegy fele a jelenlegi állami, önkormányzati vagy vállalati óvodák térítési díját is csupán elviselhetőnek, közel 30 százalékuk pedig meglehetősen megterhelőnek tartja.

Mennyire jelent anyagi megterhelést Önnek az óvodai térítési díj?	(százalékban)		
	Házaspár		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1 — nem különösebben megterhelő	21,3	23,7	20,8
2 — elviselhető	51,6	45,9	50,3
3 — eléggé megterhelő	22,2	21,6	17,9
4 — nagyon megterhelő	4,2	7,2	3,8
5 — meghaladja lehetőségeit	0,5	0,6	1,2
Nem tudja megmondani	0,2	0,9	—
	100,0	100,0	100,0

⁵5 = nagyon fontosnak tartaná, 1 = egyáltalán nem tartaná fontosnak.

Ezt természetesen erősen befolyásolja a kérdezettek jövedelmi helyzete. Az egy főre jutó jövedelem legalsó quintilisébetartozók egyharmada "megterhelőnek", "nagyon megterhelőnek", vagy "lehetőségeit meghaladónak" tartja a térítési díjat, a legfelső quintilishoz tartozók körében azonban az így vélekedők aránya alig haladja meg a 10 százalékot.

A GYERMEKGONDOZÁS MINDENNAPJAI

A gyermek felügyelete egy átlagos hétköznapon

A kisgyermek gondozása-nevelése — ha bölcsődébe, óvodába járnak is — jórészt otthon zajlik. Az anya nem lehet állandóan a gyermek mellett, nemcsak munkavégzése, hanem egyéb ügyes-bajos dolgainak intézése miatt sem. Ilyenkor kénytelen külső segítséget igénybe venni kisgyermek őrzésére, ellátására. Hogy miként alakulnak az ezzel kapcsolatos mindennapi szokások, azt elég nehéz számba venni. Jelentősége mégsem elhanyagolható, hiszen a gyermek felügyeletének minősége, megbízhatósága nemcsak a gyermek fejlődése szempontjából meghatározó, hanem a családi légkör szempontjából is. Ha e probléma nem megoldott, az a családon belül örökös konfliktusok forrása lehet.

A kérdőív első lépésben úgy közelítette meg ennek vizsgálatát, hogy az iránt érdeklődött: az elmúlt hét keddjén az anyán (férfiak esetén az apán) kívül ki töltött legtöbb időt a család legfiatalabb tagjával. A válaszokból az tűnik ki, többé-kevésbé állandó szokások alakultak ki ezen a téren. A gyermek felügyeletében az óvodán és az anyán kívül az apáknak és a nagymamáknak van kitüntetett szerepük; a nagyapák, testvér, barátnő, szomszéd, fizetett segítség, illetve egyéb személyek részvétele elenyésző, s időben is igen csekély.

Azon a bizonyos "elmúlt kedden" az édesanyáknak mindössze 7 százaléka (az egyedülállók 4 százaléka) volt csak abban a helyzetben, hogy semennyi időt sem töltött gyermekével. 85 százaléknál magasabb arányuk azonban 3—4 óránál többet, ezen belül 25 százaléknak 10 óránál is többet volt együtt a gyermekkel. (Ez utóbbi arány még nagyobb — 37 százalék — az egyedülálló anyáknál, feltehetően mivel a házasokhoz képest kevésbé számíthatnak külső segítségre, s így jobban házhoz vannak kötve.)

A nap tekintélyes részét — 7—10 órát — a gyermek 65—70 százaléka (az egyedülálló gyermekeinek 78 százaléka) óvodában töltötte. Az apák 60—80 százalék közötti aránya — 3—4 órás időtartammal — ugyancsak kivette részét a gyermek felügyeletéből. Végül a nagymamák a családoknak kb. egynegyedénél teljesítettek — többnyire 1—3 órás — szolgálatot. Az egyedülálló anyák helyzete e napon is másképpen alakult. Mindössze 10 százaléknak tudta megkérni az apát (további 8 százaléknak az élettársát) arra, hogy legalább 1—2 órányit felügyelje a gyermeket. Így több feladat hárult a nagymamákra; 36 százaléknak kellett átlagosan 2—4 órát helyettesíteni aznap az egyedülálló édesanyát.

Egy keddi nap legjellemzőbb adatai

Ki felügyelt a kisgyermekre?	Házas		Egyedülálló anyáknál	
	anyáknál	apáknál		
Átlagosan 7—10 órát	óvoda	65 %	71 %	78 %
Átlagosan legalább 3—4 órát	anya	85 %	84 %	85 %
	apa	62 %	88 %	10 %
Átlagosan 1—3 órát	nagymama	25 %	23 %	36 %
Átlagosan 1—2 órát	élettárs	.	.	8 %

Mit tud nyújtani a gyermeknek az, aki a legtöbb időt tölti vele?

Nagyjából hasonlóak a gyermekfelügyeleti szokások akkor is, ha a kérdezettek arról adnak számot: egy hét alatt ki felügyeli a legtöbbet a gyermeket az anyán (apák esetében az apán) kívül.

(százalékban)

Egy teljes hét folyamán az anyán (vagy az apán) kívül ki felügyeli, gondozza legtöbbet a gyermeket?	Házasság		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Óvoda	62,2	45,3	78,8
Nagymama	11,5	3,3	13,1
Nagypapa	0,7	—	0,5
Apa (anya) ⁶	22,1	49,4 ⁶	3,5
Élettárs	—	—	1,5
Szomszéd	0,6	0,3	—
Testvér	1,1	0,5	1,5
Egyéb személy	1,4	1,2	1,6
Nem tudja	0,6	0,1	—
Összesen	100,0	100,0	100,0

⁶Az apák almintájában a kérdés a "másik szülőre", vagyis az anyára vonatkozott. Mivel az anyák — értelemszerűen — több időt töltenek a kisgyermekkel, az óvoda megjelölése ezen az almintán belül alacsonyabb aránnyal szerepel.

Ez az anyák nélkül töltött gyermekfelügyeleti idő esetenként egészen tekintélyes lehet. Közte természetesen leghosszabb az óvodában töltött, heti mintegy 40—45 óra. De az otthoni, más személy felügyelete mellett eltelt idő is olykor pl. betegség esetén, megközelíti ezt. Nem mellékes tehát, hogy hogyan érzik a szülők, vajon megkap-e mindent a gyermek attól az intézménytől vagy személytől, amely vagy aki őt felügyeli. Az átlag-osztályzatok arra vallanak, hogy ennek értékelésére többnyire a négyes, a "jó" osztályzatot meghaladja. A házasság anyák összességében 4,18-ra, az apák 4,31-re, az egyedülálló anyák 4,08-ra értékelték azt a teljesítményt, amit a gyermekük felügyeletével, gondozásával megbízott intézmény vagy személy a gyermek számára nyújt.

A megkérdezett szülők részleteiben is értékelést adtak arról, hogy különböző — szám szerint hétféle — szempontból mennyire elégedettek a gyermek felügyeletével legtöbb időt eltöltő intézmény (vagyis az óvoda), illetve személy teljesítményével. Ez a személy értelemszerűen valamelyik szülő (az anyák csakis az apára, az apák az anyára gondolhattak, minthogy sajátmagukat nem értékelték), vagy — ennél jóval kisebb arányban — a nagymama. Olyan szituáció, hogy egy átlagos, nem rendkívüli héten belül idegen személy látná el leghosszabb ideig a gyermekgondozást, csak töredékesen fordul elő. Nem meglepő, hogy a szülő, illetve nagyszülő teljesítményét gyakorlatilag minden szempontból magasabbra értékeli válaszdóink, mint az óvodáét, továbbá hogy az apák nagyobbra értéklik az anyák gyermekgondozásának minőségét, mint az anyák az apákét. Ami a számszerű adatokat illeti, ezt csak a házasság anyák almintáján tudjuk teljes körűen valószínűsíteni, minthogy a házasság apák almintájában a nagymamák szerepe — éppen az anyák nagyobb súlya miatt — igen csekély, az egyedülálló anyák esetében pedig, akiknek 80 százalékánál az óvoda szerepe az elsődleges, más személyek értékelése számszerűen már nem értelmezhető.

Mennyire biztosítja az óvoda a gyermek számára a következőket?

	(osztályzat-átlag)		
	Házaspár		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1. mozgás, friss levegő	3,55	4,04	3,89
2. játékok	4,05	4,03	4,19
3. szeretetteljes bánásmód	4,19	4,02	4,12
4. egészséges táplálkozás	3,92	3,85	3,79
5. a gyermek szellemi fejlődése	4,31	4,22	4,26
6. lehetőség arra, hogy a gyermek egyéni kívánságai megvalósuljanak	3,38	3,24	3,27
7. higiénia, tisztaság	4,25	4,31	4,27

A három almlnta értékelései alig térnek el egymástól, ami arra utal, hogy az óvodai standardok nagyjából egyformán érvényesülnek. A szülők elsősorban a gyermek szellemi fejlődésének elősegítése, valamint a higiénia, a tisztaság biztosítása terén ismerik el az óvoda teljesítményét, s legkritikusabbak a mozgás, a friss levegő, valamint az egészséges táplálkozás biztosítása tekintetében. A gyermek egyéni kívánságainak teljesülése — érthető módon — nem várható el az óvodai neveléstől. Az ezzel kapcsolatos negatív vélemény mégis arra figyelmeztet, hogy a gyermekek individuális fejlődése a szülőknek létező igénye, amelynek megfelelő formái részét képezhetnék az óvodai nevelésnek.

Mennyire biztosítja "a másik szülő", illetve a nagymama a gyermek számára a következőket?

		(osztályzat-átlag)		
		Házaspár		
		anyák	apák	
1. mozgás, friss levegő ha a fő felügyelő	az apa	4,11		
	a nagymama	4,26		
	az anya	-	4,31	
2. játékok ha a fő felügyelő	az apa	4,37		
	a nagymama	4,39		
	az anya	-	4,81	
3. szeretetteljes bánásmód ha a fő felügyelő	az apa	4,68		
	a nagymama	4,82		
	az anya	-	4,81	
4. egészséges táplálkozás ha a fő felügyelő	az apa	4,91		
	a nagymama	4,66		
	az anya	-	4,67	
5. a gyermek szellemi fejlődése ha a fő felügyelő	az apa	4,55		
	a nagymama	3,88		
	az anya	-	4,76	
6. lehetőség arra, hogy a gyermek kívánságai megvalósuljanak ha a fő felügyelő	az apa	4,18		
	a nagymama	4,54		
	az anya	-	4,32	
7. higiénia, tisztaság ha a fő felügyelő	az apa	4,62		
	a nagymama	4,79		
	az anya	-	4,90	

Általánosan elmondható, hogy az értékelések nagyon magasak, minden tekintetben meghaladják az óvoda teljesítményére adott osztályzatokat. Különösen áll ez az apák osztályzataira, amikor feleségük gyermekgondozási tevékenységének részleteit minősítik. Az anyák — jóllehet, férjeik teljesítményét is igen pozitívan értékelik —, ennél még magasabb osztályzatokat adnak a nagymamák gyermekgondozásának minőségére. Ez alól a gyermek szellemi fejlődésének biztosítása jelenti az egyik kivételt: e vonatkozásban az óvodát is nagyobbra értékelik. A másik a gyermek egészséges táplálkozásának biztosítása. E tekintetben jobban bíznak férjükben, mint a nagymamában, aki — feltehetően — hajlamosabb a gyermek hagyományosabb (cukros, tésztás) táplálására. Ugyanakkor kiemelkedő a nagymamák szerepe a gyermekkel való szeretetteljes bánásmód, valamint a gyermek egyéni kívánságainak teljesítése terén, más szóval a nagymamák — úgy tűnik — mindenkinél jobban kényeztetik unokáikat. Ez tűnik ki arra a kérdésre adott válaszokból is, hogy mennyire tartják engedékenynek a szülők az óvodát, a "másik szülőt", illetve nagymamát.

Mennyire engedékeny a nevelésben	(osztályzat-átlag)		
	Házaspár		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
az óvoda	2,98	2,99	3,03
az apa	3,25	.	.
az anya	.	3,34	.
a nagymama	4,02	.	.

A szülők többsége az óvodát is, házastársát is a közép-értékkel, az "éppen megfelelő"-kategóriával azonosította, a nagymama nevelési módszerére azonban inkább a "meglehetősen engedékeny" vagy a "túl engedékeny" jelzőket tartják jellemzőnek.

Pedig a szülők maguk is meglehetősen engedékenyek gyermeknevelési gyakorlatukban. Erre következtethetünk abból, hogy többségük maga is sokallja a legkisebb gyermek televíziózással töltött idejét. Elég sokan vannak olyanok is, akik — inkább gyakran, mint ritkán — együtt, közös ágyban alszanak a kisgyermekkel. Természetesen a túl sok televíziózás függvénye lehet a szűkös lakásviszonyoknak is.

Mennyit néz tévét a legkisebb gyermek?

	(százalékban)		
	Házaspár		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Túl sokat	6,3	14,0	9,6
Elég sokat	27,4	35,4	25,8
Se sokat, se keveset	48,6	36,9	45,0
Elég keveset	15,1	10,5	13,4
Szinte semmit	2,0	2,0	2,5
Nem tudja	0,6	1,2	3,7
	100,0	100,0	100,0

Az szubjektív megítélés kérdése, hogy a szülők mit neveznek "túl soknak", "elég soknak" stb., hiszen ez saját tévé nézési szokásaiknak is függvénye. Rákérdezve az időtartamra, az anyák azt többnyire napi 1—2 órában, az apák 3—4 órában jelölték meg, ami az óvodából hazaérkező kisgyermek számára valóban elég hosszú idő. Nem kevésbé kedvezőtlen az a helyzet sem (s valószínűleg ez a gyakoribb), hogy a szülők gyermekkel otthon töltött

szabad idejében a televízió gyakorlatilag állandóan be van kapcsolva, de a kisgyermek nem nézi folyamatosan, hiszen erre nem is lenne képes. Az otthoni, családi légkörre mégis rányomja a bélyegét, hogy a családtagok keveset foglalkoznak egymással hétköznapi szabad idejükben, a lakást pedig huzamosan a tévé hangja tölti be.

Ami az együtt-alvást illeti, az alábbi szokásokról számoltak be a szülők:

Milyen gyakran szokott a gyermek a szülővel (szülőkkel) aludni?

	(százalékban)		
	Házas		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Szinte naponta	16,0	14,7	25,0
Gyakran	10,1	10,0	14,0
Néha-néha	12,9	14,0	21,0
Nagyon ritkán	20,4	22,9	23,5
Soha	40,5	38,4	16,5
Nem tudja	0,1	—	—
	100,0	100,0	100,0

Elgondolkoztató az egyedülálló anyák házas szülőktől látványosan eltérő magatartása. Összességében csak 16—17 százalék, akik soha nem alszanak együtt a kisgyermekkel. Feltételezhető, hogy ennek már nem a lakásszűke a magyarázata, hanem pszichikus okai is lehetnek.

Gyermekápolási táppénz

A mindennapi gyermekgondozás egy problematikus, dolgozó anya esetén nehéz helyzete, ha beteg lesz a gyermek, s az anyának táppénzt kell igénybe vennie. A dolgozó anyák közül az adatfelvételt megelőző évben a többség élt is ezzel a lehetőséggel (a házas dolgozó anyák 59 százaléka, az egyedülálló dolgozó anyák 63 százaléka). A házas anyák alacsonyabb arányának az a magyarázata, hogy 16 százalékuknál esetenként a férj is betegállományba ment a gyermek ápolása céljából. Az igénybe vett betegápolási napok száma a többségnél meghaladja az évi 10 napot.

A beteg gyermek mellett táppénzben töltött napok száma

Napok száma	(a táppénzt igénybevevők %-ában)				Egyedülálló anyák
	Házas anyák		Házas apák		
	feleség	férj	feleség	férj	
	vette igénybe		vette igénybe		
5-nél kevesebb nap	5,5	2,7	4,0	3,5	4,3
6—10 nap	12,0	6,2	10,5	7,1	5,0
11—20 nap	20,1	4,5	16,8	3,0	15,7
21—50 nap	16,4	1,8	14,5	0,8	26,4
51—70 nap	2,5	0,2	2,3	—	5,7
70-nél több nap	1,8	—	2,5	—	7,1
Nem tudja	0,5	0,6	4,8	—	0,8
Összesen	58,7	16,0	54,4	14,4	63,0

Amint az adatok mutatják, a férfiak részvétele a gyermekápolásban elég csekély, s az is inkább a rövid lejáratú, 1—2 napos, ún. könnyebb betegségekre korlátozódik. Az egyedülálló anyák hosszabb lejáratú táppénzes idejét nemcsak az apa hiánya magyarázza, hanem az is, hogy feltehetően esetükben más családtagok vagy egyéb személyek gyermekápolásba való bekapcsolása is nehezebb, mint a házasoknál.

Hogy igénybe vesznek-e betegápolási szabadságot a szülők vagy sem, azt — a gyermek betegségén kívül — más okok is befolyásolhatják. Sokszor jól jön egy kis szabadság a szülőknek is, és a betegállományt ők maguk is felhasználhatják pihenésre, a háztartás rendbehozására, vagy éppen a gyermeknek szerezhetnek néhány napos pihenőt a fárasztó óvodabajlás közepette. Más oldalról a táppénz igénybevétele ellen szólhatnak anyagi okok vagy munkahelyi problémák (pl. nem nézik jó szemmel a sok hiányzást). Ilyenkor igyekeznek a szülők más úton (pl. a nagymama bevonásával) megoldani a beteg gyermek felügyeletét. Esetünkben azt találtuk, a szülők nemigen gondolnak arra, hogy a betegszabadságot — a gyermek ápolása mellett vagy helyett — más célokból vegyék igénybe — vagy legalábbis nem tartották ildomosnak, hogy ilyesmiről beszámoljanak.

Abban, hogy gyermekápolási táppénzen volt, milyen mértékben játszott szerepet az, hogy ...

(osztályzat-átlag)

	Házas		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1 — a gyermek beteg volt	4,95	4,85	4,89
2 — időt akart nyerni a háztartási teendőkre	1,12	—	1,61
3 — elfáradt a munkában, otthon akart maradni	1,09	1,00	1,61
4 — örült, hogy otthon lehet a gyermek(ek)kel	1,86	2,13	2,73
5 — az óvodai, iskolai körülmények rosszak, ezért a gyermek időnként pihenésre szorul	1,12	3,71	1,26

Olyan szülő, akinél a gyermek betegsége nem játszott szerepet a betegállomány igénybevételében (más szóval: kiiratta magát, jóllehet a gyermek nem volt beteg), az egyes almintákban mindössze 2—2 fő volt.

Abban, hogy nem vett igénybe gyermekápolási táppénzt, milyen mértékben játszott szerepet az, hogy ...

(osztályzat-átlag)

	Házas		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1 — a gyermek nem volt beteg	2,15	1,78	2,02
2 — anyagi okok	1,72	2,08	2,05
3 — munkahelyén nem nézték volna jó szemmel	1,87	1,86	1,83
4 — nem hiányozhat a munkahelyéről	1,81	1,93	2,15
5 — meg tudta oldani a beteg gyermek ápolását	3,73	—	4,14
6 — feleség volt otthon	—	4,00	—

A gyermekápolási táppénz mellőzése — az adatokból legalábbis erre következtethetünk — csak keveseknél jelenti azt a szerencsés helyzetet, hogy a gyermek nem volt beteg az év

folyamán. Inkább az a valószínű, hogy az anyagi, illetve a munkával, munkahellyel kapcsolatos megfontolások motiválták arra a dolgozó anyák közel 40 százalékát, hogy más úton oldják meg gyermekük ápolását.

Arra a kérdésre, hogy általában hány táppénzes napot kellene hivatalosan biztosítani, a gyermekápolási táppénznek minimum hány napra kellene kiterjednie, a túlnyomó többség 30-nál több napot jelölt meg, illetve úgy válaszolt: "annyi nap legyen, amennyi szükséges". Ilyen értelmű választ adott a házasságban élő anyák 83,1, az apák 81,8, és az egyedülálló anyák 93,5 százaléka. Ez lényegében meg is felel a hazai gyakorlatnak, különösen azóta, amióta a gyermekápolási táppénzt kiterjesztették a gyermekek 10 éves koráig.

"Megkap-e mindent?"

A szülők gyakran aggódalmaskodnak amiatt, hogy gyermekük vajon megkap-e mindent. A kérdőívben tíz, általában fontosnak tartott körülményt soroltunk fel válaszadóinknak, azt kérdezve tőlük: véleményük szerint e tekintetben jól, bőségesen, vagy megfelelően, normálisan vagy nem kielégítő mértékben van-e ellátva gyermekük. A válaszok arról tanúskodnak, hogy a szülők többnyire meg vannak elégedve azzal, amit gyermeküknek nyújtani tudnak. Különösen érvényes ez a házasságban élő szülőkre.

Milyen mértékben részesül a gyermek a következő dolgokból?

(százalékban)

	Bőségesen	Megfelelően, normálisan	Nem kielé- gítő mérték- ben	Nem tudja	Összesen
1 — helyből a lakásban					
házas anyák	48,9	40,6	10,1	0,4	100,0
házas apák	49,6	41,4	9,0	—	100,0
egyedülálló anyák	35,5	42,5	22,0	—	100,0
2 — az édesanyával való kapcsolatból					
házas anyák	68,3	29,8	1,6	0,3	100,0
házas apák	78,3	21,5	0,3	—	100,0
egyedülálló anyák	62,0	37,5	0,5	—	100,0
3 — az apával való kapcsolatból					
házas anyák	53,1	40,1	6,6	0,3	100,0
házas apák	57,4	37,7	5,0	—	100,0
egyedülálló anyák	14,0	26,9	57,5	1,6	100,0
4 — boldog gyermekkorból					
házas anyák	62,7	33,2	2,5	1,5	100,0
házas apák	68,0	28,0	3,5	0,5	100,0
egyedülálló anyák	39,9	53,0	6,1	1,0	100,0
5 — egészséges táplálkozásból					
házas anyák	66,7	30,7	2,4	0,3	100,0
házas apák	70,1	27,4	2,5	—	100,0
egyedülálló anyák	58,3	38,7	3,0	—	100,0
6 — egészséges környezetből					
házas anyák	55,1	35,6	8,6	0,6	100,0
házas apák	53,4	36,6	10,0	—	100,0
egyedülálló anyák	38,7	44,2	17,1	—	100,0
7 — jó orvosi ellátásból					
házas anyák	51,5	39,0	8,0	1,0	100,0
házas apák	53,6	37,9	7,5	1,0	100,0
egyedülálló anyák	51,3	44,7	4,0	—	100,0
8 — más gyermekkel való kapcsolatból					
házas anyák	55,2	39,9	3,6	1,3	100,0
házas apák	58,1	36,9	3,7	1,2	100,0
egyedülálló anyák	50,8	44,2	5,0	—	100,0
9 — lehetőségből arra, hogy biztonságosan játsszon a szabadban					
házas anyák	50,5	30,9	16,8	1,8	100,0
házas apák	47,1	30,1	21,1	1,8	100,0
egyedülálló anyák	36,4	33,8	29,8	—	100,0
10 — a gyermek felügyelete általában					
házas anyák	61,6	35,8	2,3	0,4	100,0
házas apák	65,1	33,2	1,7	—	100,0
egyedülálló anyák	48,0	46,4	5,6	—	100,0

Általánosan érvényes, hogy a szülők többsége a legtöbb területen inkább bőségesen, jól ellátottnak tudja gyermekét, semmint éppen csak "megfelelően", "normálisan" ellátottnak. Legkritikusabbak a szabadban való, biztonságos játék, a gyermek lakásban biztosított játszóhelye és az egészséges környezet megítélésében; e három terület az, amelyről legtöbbször állították, hogy ezekből a gyermek nem részesül kielégítő mértékben. Relatíván több a negatív vélemény az orvosi ellátás színvonaláról is. Mint már több alkalommal, ezúttal is szembeötlő az egyedülálló anyák házasoktól eltérő véleményalkotása. Alig néhány dolog van csak, amiről elmondható, hogy ugyanazt képesek nyújtani, mint a házasságban; ilyen az anyai szeretet, az orvosi ellátás, a gyermektársaság. Bár a biztonságos játszóterület, a lakásban elfoglalt hely, illetve az egészséges környezet a házasságban élő szülők részéről is a legkritikusabban értékelt, az egyedülálló anyák gyermekei e tekintetben még rosszabbul ellátottak. Legkirívóbb különbség érthető módon a gyermek apával való kapcsolatának értékelése, ezt az egyedülálló anyák többsége nem tartja kielégítőnek. De nem kevésbé elszomorító az sem, hogy a házasságban élő szülők értékeléséhez képest közel 30 százalékpontnyival kevesebb körökben azok aránya, akik úgy érzik, gyermekük bőségesen részesül mindenből, ami a boldog gyermekkor feltétele. Egyébként az egyedülálló anyáknak azt a kérdést is feltettük: "Tart-e Ön attól, hogy az a mód, ahogyan jelenleg meg tudja oldani a gyermek(ek) felügyeletét, ellátását egyszerre csak összeomlik". Mindössze 25 százalékuk érzi teljes mértékben stabilnak azt a módot, ahogyan egyáltalán képes volt megoldani a gyermek/ek felügyeletét, ellátását: több, mint egyharmaduk azonban kifejezetten szorong amiatt, hogy ez a jelenleg kiépített rendszer összeomolhat. E vonatkozásban a "stabilitásra" adott osztályzataik átlaga mindössze 2,85.

A gyermek külső környezete

A családi, illetve bölcsődei-óvodai környezeten kívül a gyermek nevelése szempontjából meghatározó lehet a külső környezet is: a hivatalok, az egészségügyi és szolgáltató intézmények, az utcák, játszóterek, a közlekedés, sőt maguk az "idegenek", az utcán járó emberek is. Már-már közhelyszámba megy, hogy e környezeti feltételek nem eléggé gyermekbarátok: a felnőtteket — különösen azokat, akiknek rég volt már kisgyermekük — idegesíti a gyermekricsaj, vagy a kismamák előnyben részesítése sorbanállás esetén, a főnökök, kollégák gyakran rossz szemmel nézik, ha a szülők gyermekkel kapcsolatos gondjai bekerülnek a munkahelyre, a közlekedés irányítói, az aluljárók, a közlekedési eszközök vezetői nem veszik figyelembe, hogy kisgyermekkel, gyerekkocsival szinte megoldhatatlan probléma résztvenni a forgalomban, a játszóterek piszkosak, elhanyagoltak, kevés jó játszóeszköz van bennük stb., stb. Pedig e hiányosságok negatív hatásai többirányúak lehetnek. A szülők gyakran frusztrációként élik át a gyermekes létükkel kapcsolatban tapasztalt intoleranciát, s a gyermekek is kellemetlen élményeket szereznek, amikor "kilépnek a külvilágba". De maga a társadalom, a közvélemény is mindinkább hozzászokik egy önző, gyermekidegen világhoz.

Ez a meglehetősen lehangoló kép tükröződik vissza a megkérdezett szülők véleményeiből is, amikor arra adnak választ, mennyire tartják "gyermekbarátnak" a felnőttek világát. Az egyes környezeti tényezőkre adott osztályzatok általában a "közepes" és az "elégséges" között mozognak, s csak egy-két téren érik el a négyes-ötös szintjét.

Mennyire gyermekbarát a felnőttek világa?

(osztályzat-átlag)

	Házass		Egyedülálló
	anyak	apak	anyak
1 — a hivatalos helyek	3,14	2,53	2,42
2 — a munkahelyek	2,72	2,75	2,49
3 — éttermek	2,65	2,54	2,53
4 — az Ön lakása	4,41	4,27	3,98
5 — a szomszédok	4,12	4,16	3,60
6 — a játszóterek	2,92	2,76	2,91
7 — az iskola, a tanárok	3,73	3,68	3,39
8 — a gyermekintézmények	3,96	3,83	3,76
9 — a tömegközlekedés (autóbusz, vonat, metró)	2,51	2,47	2,40
10 — az emberek az utcán	3,01	2,99	2,62
11 — az orvosok	3,85	3,83	3,96
12 — az autósok	2,72	2,73	2,49
13 — az állam	2,31	2,15	2,19

Az egyedülálló anyák — az "orvos" kivételével — rendre alacsonyabb osztályzatokat adtak, mint a házassok. Megkockáztathatjuk talán azt a feltevést, hogy ez nemcsak a rosszabb anyagi/lakáskörülményeikből adódhat, hanem abból is, hogy egyedülálló státusuk miatt — okkal, ok nélkül — de bizonyosfajta előítéletességet is tapasztalhatnak a környezet részéről. Indokolatlan egyébként, hogy miért érzik kevésbé gyermekbarátnak a hivatalokat, a munkahelyeket, az iskolákat, a tanárokat, de még a szomszédait is, mint a házassok.

Mindhárom almintában az "állam" kapta a legtöbb alacsony osztályzatot. (Meg kell jegyezni, hogy az állam absztrakt fogalma kevésbé alkalmazkodik a kérdőívben felsorolt, konkrét tényezők közé, itt azonban alkalmazkodnunk kellett a nemzetközi kérdőívhez.) Valószínű, hogy a véleményekben a családpolitikával, a szociálpolitikával való elégedetlenség fejeződik ki, más szóval az anyagi juttatások viszonylag szerény mértékének negatív megítélése. Másképpen nehéz is lenne elképzelni, milyen "gyermekbarát"-tulajdonságokat lehetne az államtól elvárni.

A külső környezeti elemek értékelésének összesített, fő átlagait is kiszámítottuk. Így elmondható, hogy a házass anyák 3,53-os, az apák 3,14-os, az egyedülálló anyák azonban csupán 2,77-os átlag-osztályzattal értékelték a külső környezet gyermekbarát voltát. Megjegyezzük, hogy a "saját lakás" némiképp kakukktojás ebben a listában, mivel ennek gyermekbarát volta a szülők motiváltságától (is) függ. Ha a fő átlagok kiszámításánál a saját lakás értékelését figyelmen kívül hagyjuk, az mindhárom almintában 1—2 tizeddel csökkenti le az értékeket (házass anyák: 3,33, apák: 3,04, egyedülálló anyák: 2,67).

MILYEN SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK KÖNNYÍTHETNÉK A GYERMEKES CSALÁDOK HELYZETÉT?

A kérdőív igyekezett arra is választ kapni: milyen igényeket támasztanak a kisgyermekes szülők általában a szociálpolitikával szemben; milyen dolgokról érzik úgy, hogy azok megléte könnyítene helyzetükön. Az erre vonatkozó kérdés összesen hét ilyen lehetőséget kínált fel, arra kérve a válaszadókat: rangsorolva válasszák ki közülük azt a hármat, amelyiket a legfontosabbnak tartanak.

Meg kell jegyezni, hogy a felsorolt válaszlehetőségek talán túlságosan általánosoknak tűnnek, nem foglalják magukban a legkarakterisztikusabb magyarországi szociális problémákat — az azonos megszővegezésű nemzetközi kérdőívtől azonban nem térhettünk el. Ez is oka lehet annak, hogy "a családok anyagi támogatása" — megfogalmazású válaszalternatívát gyakorlatilag szinte mindenki kiválasztotta (ez érthető is, ki ne tartaná fontosnak!), s ez egyet mindjárt elvisz a három kiválasztható válaszlehetőség közül. A többi hat válaszlehetőség között olyan alternatíva is van, ami iránt — korábbi közvélemény-kutatási tapasztalataink szerint — a magyar családok szinte egyáltalán nem mutatnak fogékonyságot ("...a férfiak nagyobb részvétele a családi feladatokban"), így az erre vonatkozó adatoknak legfeljebb a többi ország adataival való összehasonlítása nyújt majd érdekességet. Ennek előrebocsátásával közöljük a válaszok alapján kialakult rangsorokat.

A családok életét könnyítő intézkedések fontossági sorrendje

(százalékban)

	1.	2.	3.	Összes választás
	helyre választották			
1. a családok anyagi támogatása, több családi pótlék, adókedvezmény				
házas anyák	59,5	19,4	11,8	90,7
házas apák	71,8	12,5	6,0	90,3
egyedülálló anyák	58,0	19,5	11,0	88,5
2. rugalmasabb munkalehetőség az anyáknak				
házas anyák	16,6	26,5	19,0	62,1
házas apák	6,8	22,5	19,4	48,7
egyedülálló anyák	12,6	29,1	21,1	62,8
3. a gyed összegének felemelése				
házas anyák	7,0	16,7	20,3	44,0
házas apák	6,1	18,0	25,6	49,7
egyedülálló anyák	7,5	12,6	13,5	33,6
4. a női munkahelyeken jobb fizetések, a férfiak fizetéséből való lemaradás megszüntetése				
házas anyák	5,0	11,0	21,7	37,7
házas apák	3,8	8,4	20,8	33,0
egyedülálló anyák	3,0	5,6	24,7	33,3
5. megfizethető lakás biztosítása				
házas anyák	8,9	13,4	9,4	31,7
házas apák	10,1	21,0	12,1	43,2
egyedülálló anyák	14,1	21,2	18,2	53,5
6. bölcsődei, óvodai, napközis férőhelyek				
házas anyák	1,8	6,8	7,8	16,4
házas apák	2,0	13,6	8,1	23,7
egyedülálló anyák	1,5	9,6	7,6	18,7
7. olyan jogszabályok, amelyek a férfiak nagyobb részvételét biztosítják a családi életben, családi feladatokban				
házas anyák	1,8	6,1	8,1	16,0
házas apák	1,3	4,3	6,9	12,5
egyedülálló anyák	1,5	2,5	4,0	8,0

A rangsorok a három almintánál közel azonosan alakulnak. Általános vélekedés, hogy a családok helyzetét igazán a szociális juttatások lényeges megemlése könnyíthetné. Nyilvánvaló az adatok alapján az is, hogy a kérdezés időpontjában még nemigen jelentett problémát a gyermekintézményi elhelyezés. Az azóta eltelt időben már gyakrabban hallhatunk például vállalati óvodák, bölcsődék megszűnéséről, ez azonban ekkor még nem volt fenyegető. Gyakorlatilag alig tulajdonítanak szerepet a szülők annak, hogy a férfiak jobban vegyenek részt a családi feladatokban. Ez nem is csoda, hiszen "könnyítéssel" elsősorban anyagi természetű könnyítésekért kérdeztünk, másrészt pedig az is igaz, hogy ha a férfiak otthon, a családi feladatok végzésében tevékenykednek, ez idő alatt nem tudnak kereső munkát folytatni, s ez inkább nehezítené, semmint könnyítené a családok helyzetét.

Különbség van a nők és férfiak véleményeiben a nők rugalmas munkaidejének preferálásában; ennek biztosítását a nők lényegesen fontosabbnak tartanák. Végül figyelmet érdemel, hogy az egyedülálló nők — a két házasságú szülői csoporthoz képest — nagyobb súlyt tulajdonítanak a lakásnak, ami nyilvánvalóan ez utóbbiakénál nehezebb helyzetükre utal.

Magától értetődő, hogy az egyedülálló anyák a férfiak családi tennivalókban való részvételét még annyira sem értékelik, mint a házasságú nők, hiszen ebből a lehetőségből — akár könnyítené helyzetüket, akár nem — gyakorlatilag kiesnek.

Talán nem felesleges megjegyezni: a válaszok alapján könnyen ítélezhetnénk úgy, hogy a kisgyermekes szülők kívánságai, váraik túlságosan is a régi rendszerben megszokott gondolkodási sémának felelnek meg; annak, hogy minden pozitív változás, könnyítés a szociálpolitikától, az adakozó, a juttatásokat nyújtó államtól várható. Igazságtalanok lennének azonban kérdezetteinkkel szemben, akik között — már csak fiatal életkorukból adódóan is — az átlagosnál többen lehetnek, akik maguk is tudnak és akarnak változtatni, javítani körülményeiken. A kérdőív-kérdés azonban ezeket az alternatívákat sorolta fel, s ők csak ezekből válogathattak. A kérdőív más részei foglalkoznak azzal is, miként éltek/élik át, hogyan érzékelik a fiatal szülők a lezajlott társadalmi-gazdasági változásokat. Ennek eredményeiről később ugyancsak beszámolunk.

A kutatás tematikája nemcsak lehetővé tette, hanem egyenesen felkínálta, hogy a magyar kérdőívet kiegészítsük néhány olyan kérdéssel, amelyek közvetlenül a gyermekgondozási szabadság jelenleg érvényben lévő hazai szabályozásával, illetőleg esetleges átalakításának alternatíváival foglalkoznak. Előzetesen igyekeztünk tájékozódni ezekről az alternatívákról és elgondolásokról. Ezt szolgálták különböző, a Szociális Törvényt előkészítő anyagok, tanulmányok, többek között a Világbank elemzése, amelyek bizonyosfajta módosításokat tartanak célszerűnek a gyermekgondozási szabadság jelenlegi rendszerében. Így mód nyílik arra, hogy az elképzelt módosítások előkészítésénél a legérzékenyebb véleményét, tapasztalatait is figyelembe lehessen venni. A következőkben e kérdésekre adott válaszok alakulását mutatjuk be.

Mint azt korábban bemutattuk, az érintett szülők meglehetősen elégedetlenek a gyed összegével, de a gyesre fizetett havi összeget még ennél is kedvezőtlenebbül értékelik: az osztályzatok átlaga a "kettes", elégséges értéket sem éri el.

A gyedre, illetve gyesre fizetett összeg értékelésében mutatkozó nagy különbség egybevégt a gyermekgondozási szabadság rendszerének megváltoztatásával kapcsolatban felmerült alternatívák egyik fontos elemével: járjon-e a jövőben állampolgári jogon, s ezzel egyidejűleg szűnjön-e meg a gyes és a gyed közötti különbség. Kérdéseink egy része éppen erre vonatkozott.

Járjon-e mindenkinek?

A megkérdezett szülők túlnyomó többsége mindhárom csoportban azzal értene egyet, ha a három évig fizetett gyermekgondozási szabadság mindenkinek járna, függetlenül attól, hogy a gyermekszülést megelőzően dolgozott-e vagy eltartott (háztartásbeli) volt. A házasságú anyák 89, az apák 90, az egyedülálló anyák 93 százaléka adott erre a kérdésre igenlő választ.

Az ellenkező, ezzel nem egyetértő vélemények 7–8 százalék körüli átlaga némileg magasabb a diplomás, értelmiségi foglalkozású nők és férfiak körében. Mögötte az sejthető, hogy a magasabban képzett, jobb fizetéssel rendelkező szülők egy része a nekik járó gyed összegét magasabbnak gondolja, mint egy elképzelt, feltételezett, "mindenkinek járó" ellátást; úgy érzik tehát, hogy az új rendelkezés egy, már megszerzett jog elvesztését jelentené. Hasonló motívum magyarázhatja, hogy a jelenleg gyeden lévő, 3 évesnél kisebb gyermekkel rendelkező szülők között is az átlagosnál valamivel nagyobb az ellenkezés azzal szemben, hogy mindenkinek járjon a gyermekgondozási díj.

Megszűnjön-e a gyés és gyed összege közötti különbség; kapjon-e mindenki egyforma pénzt?

A többség erre a kérdésre is "igen"-nel szavazna (a házasságos anyák 84, az apák 81, az egyedülálló anyák 85 százaléka). Az előbbi kérdéshez hasonlóan ezúttal is az iskolázottabbak, illetve a jelenleg gyeden lévőek között váltana csak ki nagyobb ellenkezést ez a megoldás.

A házasságos anyák esetében például a 8 osztályt végzettek 94 százaléka, a középiskolát végzettek 82 százaléka, az egyetemet, főiskolát végzetteknek pedig 77 százaléka értene egyet azzal, ha mindenki egyforma pénzt kapna.

Az átlagosnál nagyobb ellenállást váltana ki ilyen rendelkezés a legérzékenyebbek körében is: a kérdés időpontjában gyeden lévőek közül többen elleneznék, mint azok, akiknek a gyermeke már 6 év körüli. Valószínű, hogy a gyeden lévő anyák attól tartanak: az összeg egységesítése inkább a gyermekgondozási segély (gyes) nagyságához állna majd közelebb.

Mekkora legyen a gyermekgondozási szabadságra fizetett pénz?

Az érintett szülők mintegy háromnegyede elfogadhatónak tartaná, ha ez az összeg megegyezne a mindenkori minimális nyugdíjjal (és természetesen plusz a családi pótlék). Így nyilatkozott a házasságos és egyedülálló anyák 72, és az apák 74 százaléka. Nem lebecsülendő azonban az ezt el nem fogadók száma. Leginkább azok tiltakoznának ellene, akik úgy gondolják: a fizetésük alapján járó gyed meghaladja a minimális nyugdíjat. A házasságos anyák 27 százalékos átlagához képest az értelmiségi foglalkozásúak 37 százaléka tiltakozna a gyed összegének rögzítése ellen. Hasonlóak az ellenvélemény arányai az egyedülálló anyák esetében is.

Az alacsony képzettséggel rendelkezők, illetve a községi lakosok ezzel szemben az átlagost némileg meghaladó mértékben lennének elégedettek ilyen intézkedéssel. Véleményüket részben az befolyásolhatja, hogy egy részüknél a gyed összege nem éri el a minimális nyugdíjat. De erre indíthatja őket egyfajta "biztonságérzetre törekvés" is; a gyed rögzítése a mindenkori minimális nyugdíj szintjére azt jelentheti, hogy függetlenednek a fizetésbeli és munkahelyváltozások kedvezőtlen hatásától.

Az apák véleményei lényegében ugyanígy alakulnak, azzal az eltéréssel, hogy iskolázottság, foglalkozás, illetve településtípus szerint kisebbek az eltérések; mintha arról lenne szó, hogy a már megszerzett jog és a biztonságra törekvés alternatívája iránt — legalábbis a gyed összegét illetően — kevesebb fogékonyságot mutatnak, mint a nők.

Munkavállalás a gyermekgondozási szabadság alatt

Mint bemutattuk, a gyed, kivált pedig a gyés összegét meglehetősen keveslik a kisgyermekes szülők. Miután a jogszabály arra — bizonyos korlátok között — jelenleg is lehetőséget nyújt, aki teheti, él azzal, hogy a gyés/gyed mellett munkát vállaljon. Esetünkben például a házasságban élő anyák 12,5 százaléka, az egyedülálló anyáknak pedig több mint duplája, 29,8 százaléka vállalt vagy vállal munkát a gyermekgondozás időszakában. Érthető, hogy

a munkavállalás kérdésében — az előző problémákhoz képest — nagyobb véleménymegoszlás tapasztalható.

A munkavállalás természetesen felveti az adózás problémáját is; kérdés, mennyire tartanak vállalhatónak az érintettek azt, hogy a munkavállalás engedélyezése esetén a gyermekgondozási díj után is személyi jövedelemadót kellene fizetni. Az erre vonatkozó kérdés és a reá adott válaszok megoszlása a következő volt:

*"A következő két változat közül Ön melyiket választaná?
A gyermekgondozási szabadságot..."*

	(százalékban)		
	Házass anyák	Egyedülálló anyák	Házass apák
1. Három évig fizetnék, de mellette nem lehetne munkát vállalni. A gyes/gyed összege után viszont nem kellene adózni, vagy	65,9	48,7	66,8
2. Három évig fizetnék, de másfél év után munkát is lehetne vállalni. Ebben az esetben viszont a gyes/gyed összege után is adót kellene fizetni	26,7	45,1	26,6
3. Nem tudja, nincs véleménye	7,5	6,2	6,5
	100,0	100,0	100,0

Mint látható, jóllehet az első alternatíva mindhárom almintában többségi vélemény, mégis elég sokan szavaznának a másfél év utáni munkavállalás lehetőségére, vállalva a gyes/gyed összege utáni adózást is. Különösen áll ez az egyedülálló anyákra, akiknél — nehezebb szociális helyzetük következtében — csaknem fele-fele arányban oszlanak meg az első és a második lehetőségre voksolók.

A vélemények részletesebb elemzése azt mutatja, hogy az iskolai végzettség (és a foglalkozás), valamint a lakóhely érzékelhetően befolyásolja a szülők állásfoglalását. A magasabb iskolai végzettség, illetve az értelmiségi és szellemi foglalkozás, valamint a főváros, városi élet többeket indít a "munkavállalás+adózás" alternatívájának elfogadására. A szakképzetlen, főképp községekben élő rétegek körében azonban az átlagosnál is nagyobb mértékű annak preferálása, hogy három évig adómentes gyes/gyed-jövedelemmel otthon lehessen maradni.

*A "másfél év után munkavállalás + a gyed összege után adófizetés"
alternatíva mellett szavazók megoszlása*

	(százalékban)		
	Házass anyák	Egyedülálló anyák	Házass apák
<i>Településtípus</i>			
Budapest	37,4	45,3	30,6
Győr, Debrecen	29,4	.	33,3
Győr, Debrecen környéki községek	16,8	.	17,4
<i>Iskolai végzettség</i>			
8 osztály alatt	5,3	12,5	.
8 osztály	15,3	34,7	14,5
Szaktanácsadó iskola	18,6	47,5	21,9
Középiskola	28,8	45,8	32,1
Egyetem, főiskola	44,3	63,9	40,5
Átlag	26,7	45,3	26,6
<i>Foglalkozás⁷</i>			
Értelmiségi, vezető beosztású	45,8	54,5	42,5
Egyéb szellemi	31,7	63,9	31,0
Szaktanácsadó	21,6	55,3	28,1
Betanított munkás	17,7	38,9	8,1
Segédmunkás	18,4	28,6	26,1
Önálló	27,3	22,2	16,1
Szabadfoglalkozású	.	25,0	22,2
Segítő családtag	12,5	.	.
Átlag	28,6	49,6	27,8

A nemzetközi kérdőívben szerepelt olyan kérdés is, amely a gyermekgondozási szabadsággal kapcsolatos jogszabályokat érinti ugyan, de a módosítások hazai alternatívái között nem szerepel. Még sem érdektelen talán bemutatni, hogyan reagálnak erre a kisgyermekes szülők nálunk.

Ki vehesse (még) igénybe a gyermekgondozási szabadságot?

Magyarországon lehetőség van arra, hogy a gyermekgondozási szabadságot az apa is igénybe vegye. Ezzel azonban elég kevesen élnek, főképp azért, mert a férfiak fizetése, jövedelme többnyire lényegesen magasabb, s a férfiak plusz munkát vállalni könnyebben is tudnak, amivel a család jövedelmét kiegészíthetik. A hagyományok is amellet szólnak, hogy a kisgyermek ellátása női munka, női feladat.

Más megítélés alá esne, ha az anya és az apa helyett más személyek (nagyanya vagy egyéb rokon) is vállalhatnák a kisgyermek ellátását, amiért a gyedhez hasonló díjazásban részesülnének. Ezt a lehetőséget a házass anyák 36 százaléka, az apák 31 százaléka helyeselné. Méginkább áll ez az egyedülálló anyákra: az ő körükben — 54 százalékos aránnyal — egye-

⁷Az adatfelvétel időpontjában gyeden lévők kivételével.

nesen többségi véleménnyé válik, hogy jó lenne, ha helyettük nagyszülő, vagy más rokon vehetné igénybe a gyedet. Az átlagosnál is nagyobb mértékben helyeselnének ilyen megoldást a magasan iskolázottak, az értelmiségi foglalkozásúak, illetve a városokban élők. Ez alól az egyedülálló anyák jelentenek kivételt; önállók csaknem minden alcsoportban az a többségi vélemény, hogy ezt a lehetőséget helyeselnék.

*Egyetért azzal, hogy a gyedet nagyszülő
vagy más rokon vehesse igénybe*

	(százalékban)		
	Házass anyák	Egyedülálló anyák	Házass apák
<i>Településtípus</i>			
Budapest	45,7	53,8	39,8
Győr, Debrecen	40,8	.	31,5
Győr, Debrecen környéki községek	23,7	.	24,0
<i>Iskolai végzettség</i>			
8-nál kevesebb osztály	26,3	37,5	25,0
8 osztály	25,7	55,1	27,5
Szaktanácsos iskola	27,5	53,2	26,9
Középiskola	34,5	55,8	32,5
Egyetem, főiskola	56,1	52,8	39,2
Átlag	35,6	53,8	30,7
<i>Foglalkozás⁸</i>			
Értelmiségi, vezető beosztású	51,2	65,2	40,5
Egyéb szellemi	39,3	45,7	41,4
Szaktanácsos	34,7	65,0	27,2
Betanított munkás	26,6	47,4	22,2
Segédmunkás	13,2	42,9	13,6
Önálló	36,4	.	30,0
Szabadfoglalkozású	.	.	22,2
Segítő családtag	.	.	.
Átlag	37,5	56,2	30,0

Érdekes először felfigyelni a férfiak és nők, apák és anyák véleménykülönbségére: a férfiak általában is — de különösen a diplomások az ugyancsak diplomás nőkhez képest — kevésbé látnák szívesen, ha feleségük másfél évvel a szülés után munkába állna, a gyermeket pedig nagyszülő vagy rokon nevelné, mint maguk az anyák. Mögötte részben az a motívum állhat, hogy az apák — esetleg pluszmunka árán is — megkísérlik pótolni az anya fizetésének kiesését, s bizonyos fokig önérzetüket is bántaná, ha úgy tünne fel, hogy "még ezt sem tudják biztosítani". De szerepet játszhat az a motívum is, hogy az anya állandó otthonléte a gyermekkel nyugodt családi légkört biztosít, míg a kisgyermekes anya munkavállalása és egy idegen személy (még ha rokon is) állandó jelenléte, részvétele a családi életben — kétségkívül konfliktusok forrása lehet.

⁸ Az adatfelvétel időpontjában gyeden lévők kivételével.

A nők körében az iskolázottság, foglalkozás, illetve településtípus szerinti véleménykülönbségek mögött feltehetően az áll, hogy a magasabb iskolázottság, illetve az ezt megkövetelő pálya, foglalkozás mellett a munka hosszabb időre történő megszakítása valóban hátráltatja a szakmai előrelépést. A szakképzettség nélküli, főként falun élő nők esetében ez kevésbé élő probléma, sőt a ház körüli munka sok fajtája — ami egyben jövedelempótló is — a gyermek mellett is elvégezhető. Más a helyzet az egyedülálló anyák esetében. Az ő álláspontjuk egyszerűen az, hogy könnyebb lenne a helyzetük, ha nem szüneteltetnék munkájukat, a gyermekgondozást pedig — a társadalom anyagi segítségével — szüleik, rokonaik láthatnák el.

Kevésbé megengedő az érintettek véleménye abban a kérdésben, hogy vajon jogos lenne-e, ha az apák törvénytelen, házasságon kívüli gyermekeik után is igénybe vehetnék a gyedet. Meg kell jegyezni, hogy e kérdésben nagyfokú a bizonytalanság is: közel 20 százalék azok aránya, akik nem tudnak ebben a kérdésben dönteni. A véleménnyel rendelkezők körében mindhárom csoporton belül azok vannak többségben, akik ilyen megoldással nemigen értenének egyet. Érdekes, hogy e problémában az egyedülálló anyák sem mutatkoznak toleránsabbnak, mint a házasok. Valószínű azonban, hogy — amint azt a kérdeztettek is érzékelték — ez Magyarországon kevésbé élő probléma.

Összefoglalva az eddigieket megállapítható, hogy a gyermekgondozási szabadság változtatásának alternatíváit illetően az érintett, kisgyermekes szülők általában elég határozott véleménnyel rendelkeznek.

Többségi álláspont, hogy jó lenne, ha ez minden anyának járna, ha megszűnne a gyed és a gyed különbsége, a díjazás pedig annyi lenne, mint a mindenkori minimális nyugdíj (plusz családi pótlék). Van azonban egy olyan réteg, amely továbbra is a differenciálás, a gyermekszülés előtti munka, fizetés alapján történő megkülönböztetés mellett foglalna állást. Ez elsősorban a magasabban iskolázott, szakképzettséget igénylő munkát végző szülőkre jellemző, akik úgy érzik, anyagi veszteség érné őket, ha a gyermekgondozási szabadságot mindenkire kiterjesztenék.

Kevésbé markáns, de még mindig többségi vélemény az is, hogy a gyed után ne kelljen személyi jövedelemadót fizetni, ha munkát sem lehet vállalni mellette. Ez alól az egyedülálló anyák jelentenek kivételt; ők inkább azt az alternatívát választanák, hogy másfél év után lehessen munkát vállalni, még akkor is, ha a gyed adókötelessé válna. Ezt az alternatívát többen támogatnák a városokban élő és iskolázottabb házas szülők is.

Különböző indítékból, de e két csoport (az egyedülálló anyák egyrésztől, s az iskolázott, szakképzett munkát végző, városi házas szülők másrésztől) azt is támogatnák, ha a gyedet nagyszülők, vagy más rokonok vehetnék igénybe.

MINDENNAPI AGGODALMAK — ELÉGEDETTSÉG A MINDENNAPOKKAL

Az elégedettség összetevői

A kutatás kiterjedt arra, hogy milyen a kisgyermeket gondozó szülő közérzete, mennyire vannak megelégedve helyzetükkel, életükkel, családjukkal; mi az, ami miatt kisebb-nagyobb mértékben aggodalmaskodnak. Ezek a tényezők meghatározóak lehetnek a kisgyermek és a környezet kapcsolatában is: hiába érzik úgy a szülők, hogy gyermeküknek mindent megadnak, hogy a legtöbb dologgal jól, bőségesen ellátják őket (beleértve az anyagiakat és a szeretetteljes bánásmódot egyaránt); ha a szülők közérzete rossz, életük problémákkal telített, az a gyermekek közérzetére sem hatástalan.

A válaszadók tizenhárom problémával kapcsolatban nyilatkoztak: az elmúlt három hónapban aggodalmaskodtak-e ezek miatt, vagy sem. Ezek rangsora a két házasság almintában nagyjából hasonlóan alakult. Az egyedülálló anyáknál azonban némileg a rangsor is eltér a házasságokétól, s mint a százalékos értékek mutatják, körükben az aggodalmaskodók arányai is magasabbak.

Az aggodalmak rangsora a három szülői almintában

(százalékban)					
Házasság anyák		Házasság apák		Egyedülálló anyák	
1. pénz, anyagiak	86,7	1. pénz, anyagiak	84,3	1. pénz, anyagiak	92,4
2. gyermeknevelés	53,6	2. csalódás az emberekben	53,6	2. gyermeknevelés	69,5
3. csalódás az emberekben	49,5	3. munkanélküliség	45,9	3. csalódás az emberekben	65,0
4. betegség a családban	43,2	4. gyermeknevelés	40,1	4. munkanélküliség	62,4
5. munkanélküliség (fenyegető)	42,2	5. betegség a családban	34,9	5. társával való viszony	60,8 ⁹
6. társa munkanélkülisége (fenyegető)	41,9	6. társával való viszony	33,2	6. lakáshelyzet	58,1
7. társával való viszony	36,4	7. saját betegsége	32,9	7. betegség a családban	53,8
8. saját betegség	35,9	8. társa (fenyegető) munkanélkülisége	31,2	8. saját betegség	47,0
9. lakáshelyzet	27,7	9. lakáshelyzet	28,7	9. társa (fenyegető) munkanélkülisége	42,9 ⁹
10. eltérő vélemények a családban	11,0	10. a válás (felmerülése)	10,7	10. a válás (felmerülése)	34,1
11. házastársa alkoholizmusa	10,6	11. eltérő vélemények a családban	7,7	11. társa alkoholizmusa	18,4 ⁹
12. a válás (felmerülése)	8,9	12. saját alkoholizmusa	6,2	12. eltérő vélemények a családban	7,7
13. saját alkoholizmusa	1,9	13. társa alkoholizmusa	2,5	13. saját alkoholizmusa	2,2

⁹A kérdés csak azokra vonatkozott, akik élettársukkal éltek együtt. Ez az összes egyedülálló anya 20 százaléka.

Kiseb-nagyobb anyagi problémák a kisgyermekes családok túlnyomó többségében jelentkeztek "az elmúlt három hónap" alatt. Nagyon valószínű azonban, hogy e tekintetben

nem különböznek a magyar családok nagy többségétől, amelyekben — mint azt más közvélemény-kutatásokból tudhatjuk — meglehetősen pesszimista közhangulat van már évek óta az életszínvonal alakulása miatt. Érthető, hogy — fiatal szülők lévén — a gyermeknevelés problémái is az élre kerültek mindhárom almintában. Az azonban eléggé meglepő és nem kevésbé szomorú, hogy az emberekben való csalódás keserű élményének milyen sokan voltak részesei; ez megelőzi a betegség, a munkanélküliség, a lakásproblémák és számos más dolog miatti — elvileg nagyobb súlyúnak tűnő — aggodalmakat. (Meg kell jegyezni, hogy ennek konkrét tartalma meglehetősen bizonytalan.)

Ami a munkanélküliség problematikáját illeti, mint arra már hivatkoztunk, 1991 végén ez még kevésbé volt annyira élő, mint a későbbiekben. A házasságoknál mégis közel fele, az egyedülállóknak pedig több, mint 60 százaléka aggodalmaskodott emiatt. (Az adatfelvétel időpontjában a házasságban élő férfiak és nők csak mintegy 5—6 százaléka, az egyedülálló anyáknak 16 százaléka volt munka nélkül. A többi "aggodalmaskodó" — erre a kérdőív módját adott — a "várhatóan bekövetkező", a "fenyegető" munkanélküliségre gondolt, amikor aggodalmairól számolt be.) Az azonban meglehetősen idegen lehet a hazai közgondolkodás számára, hogy az emberek valamiféle lelkiismeretfurdalást érezzenek akkor, ha házastársuk, élettársuk munkanélkülivé válik, ők pedig nem. Az erre vonatkozó kérdésre a többség olyan választ adott, hogy egyáltalán nem, vagy pedig csak nagyon kis mértékben lenne ilyesmi miatt lelkiismeretfurdalása. Ez érthető is, hiszen a keresetek igen alacsonyok, a családoknak kevés felhalmozott tartalékuk van, s így inkább "jól jön", ha legalább egyikük megtarthatja a munkáját.

Visszatérve az aggodalmak rangsorára, a kérdőív az iránt is érdeklődött, hogy egy-egy esetben milyen mértékű volt ez az aggodalmaskodás. Nos, elmondható, hogy ezek átlagos értékei mindhárom almintában elég alacsonyok, rendre a "közepes" (háromas) átlagos érték alatt maradnak. Ez alól egyedül a rangsorvezető anyagi problémák jelentik a kivételt. (A három almintában az osztályzat-átlag: 3,33—3,21—3,77), ezen belül a házasságban élő anyák 24,3, az apák 20,0, az egyedülálló anyák 39,4 százaléka arról számolt be, hogy az anyagi gondok az elmúlt három hónap folyamán kifejezetten "nagyon súlyos" problémát jelentettek számukra.

Az osztályzat-átlagok alacsony értéke mellett is fel kell figyelni arra, hogy mindhárom almintában relatíve elég sokan vannak, akik a társukkal való viszony, a családon belüli nézeteltérések, netán a válás vagy a válás gondolatának felmerülése miatt aggodalmaskodtak. Az arányok annál is inkább figyelmet érdemelnek, mert — mint azt más kutatásainknál tapasztaltuk — ezek a területek ún. tabu-témáknak számítanak. Az emberek általában nem szívesen teregetik ki egy idegen kérdezőbiztos előtt, hogy családi életükben, házasságukban problémák vannak. Ezért e témakörökben a hármastól négyes osztályzat is már elég súlyos problémák meglétéről árulkodik, míg ugyanilyen értékelés például az anyagi-, vagy a lakáshelyzet esetében inkább jónak számít. Érthető módon méginkább tabu-téma az alkoholfogyasztás. De nagyon valószínű, hogy akik ezt egyáltalán megjelölték, azoknál súlyos gondot jelent. Ezért is gondolhatjuk, hogy az egyedülálló anyák mindennapjai jobban telítettek problémákkal: közel egyötödük vallotta be, hogy társuk, partnerük alkohollizálása miatt az elmúlt három hónap folyamán aggodalmaskodtak. Az azonban önmagában is elgondolkoztató, hogy a relatíve fiatalabb korú szülők 6—10% közötti arányánál a férfi alkohollizálása problémát jelent.

Válaszadóink átlagosan négy-öt problémával kapcsolatban jelölték meg, hogy az valamilyen mértékben aggasztotta őket az elmúlt negyedév folyamán. Ez meglehetősen szóródik: jöllehet, csak töredéknyi azok aránya, akik semmilyen, a listán megadott probléma miatt nem aggodalmaskodtak, az anyák mintegy egyötöde, az apák 15—16 százaléka "gondokkal teli"-nek nevezhető, mivel hét, nyolc, vagy annál is több, számukra problémát jelentő témakört is megjelöltek.

(százalékban)

	Házasp ¹⁰	
	anyák	apák
Nincs gondja	3,5	4,0
Kevés gondja van (1—3 problémát említett)	35,7	39,6
Elég sok gondja van (4—6 problémát említett)	38,8	40,6
Gondokkal teli (7—13 problémát említett)	22,0	15,8
	100,0	100,0

¹⁰Ezt a kategorizálást az egyedülálló anyák almintáján nem alkalmazhattuk. Az aggodalmak között néhány csak az élettársi kapcsolatban élőket érintette, ezekre az egyedülálló anyák többségének nem kellett válaszolnia. Emiatt az egységes kategorizálás nem megvalósítható.

Abból következően, hogy a gondok, aggodalmak tematikája meglehetősen széles körű, közöttük anyagi és pszichikus természetű problémák egyaránt helyet kapnak, nem mutatható ki egyértelmű összefüggés az érintett személyek iskolázottsága, foglalkozása, vagy akár jövedelmi viszonyai és a gondokkal való telítettség foka között. Van azonban olyan témakör, amelynek értelmezésénél ez a változó használhatónak bizonyult. A saját életükkel való megelégedettség mértékét — mint azt a későbbiekben bemutatjuk — eléggé számottevően befolyásolja az, hogy a szülők mennyire mentesek, vagy mennyire telítettek gondokkal, aggodalmakkal.

A házasp szülők többsége hármast-négyes osztályzatot adott arra a kérdésre, hogy mennyire vannak megelégedve saját életükkel. Az átlagos osztályzat az anyáknál 3,71, az apáknál 3,58 — ez megfelel a korábbi közvélemény-kutatásainkban tapasztalt, országos reprezentatív mintáktól nyert átlagokkal. (1983-ban például 3,73, 1985-ben 3,67 volt az az osztályzat-átlag, amit az emberek "saját életükkel" való megelégedettségének mértéke alapján számítottunk.) Az egyedülálló anyák ettől számottevően különböznek: e csoportnak fele közepesre, egynegyede pedig elégségesre, illetve elégtelenre minősítette elégedettségének mértékét, s így osztályzataik átlaga (2,88) is elmarad a házaspokétól.

Mennyire van megelégedve saját életével?

(százalékban)

	Házasp		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Teljes mértékben	15,9	15,0	1,5
Eléggé	46,1	38,4	19,6
Részben	31,1	37,9	49,7
Kevésbé	5,5	5,7	22,6
Egyáltalán nem	1,1	2,5	6,0
Nem tudja, válaszhány	0,4	0,2	0,5
	100,0	100,0	100,0
Átlag	3,71	3,58	2,88

Egybevetve az elégedettség mértékét a válaszadók társadalmi-demográfiai paramétereivel, egyértelmű összefüggést nem tudtunk kimutatni. Korábbi, többször megismélt közvéle-

mény-kutatási tapasztalataink szerint az ilyesfajta összefüggések meglehetősen összetettek. Országos reprezentatív lakossági mintákon azt tapasztalhattuk, hogy e tekintetben legerősebb változó az iskolai végzettség. Az elégedettség mértéke és az iskolázottság közötti kapcsolat általában egy U-alakú görbével ábrázolható, melynek tartalma az, hogy az alacsonyán és a legmagasabban iskolázottak életükkel elégedettebbnek mutatkoznak, mint az ún. középréteg. Ennek az a magyarázata, hogy az elégedettség fogalma igen sokfajta dolgot foglalhat magában, s — elsősorban a különböző igényszintek miatt — értelmezése a különböző társadalmi rétegekben és csoportokban eltérő. Így a kemény társadalmi-demográfiai változók hatása csak bizonyosfajta közbülső változókon keresztül (pl. igényszint, értékek, érdekek stb.) érvényesül. Ezt az általános tapasztalatot bizonyos fokig ezúttal is tetten érhattük.

Más a helyzet az aggodalmaskodás mértéke és az elégedettség foka közötti kapcsolatot illetően: minél inkább gondokkal teltett valaki, annál kevésbé jellemző rá, hogy életével általában meg lenne elégedve.

Mennyire elégedett életükkel?

Az elmúlt három hónapban	(osztályzat-átlag)	
	Házaspár	
	anyák	apák
Nem voltak gondjai	4,41	4,17
Kevés gondja volt	3,96	3,84
Elég sok gondja volt	3,62	3,39
Gondokkal telített volt	3,28	3,29
Átlag	3,71	3,58

Az összefüggés akár triviálisnak tűnhet. Számunkra mégis (újabb) bizonyíték arra, hogy az elégedettség mértékét, minőségét igen összetett tényezők befolyásolják, s az nem simul rá egyértelműen a társadalom (vagy egy alnépesség) struktúrájára. A dolog másik oldala, hogy e triviálisnak tűnő összefüggés sem feltétlenül magától értetődő, és semmiképpen sem kötelező érvényű. Valaki lehet nagyonis elégedett saját életével akkor is, ha egy negyedév leforgása alatt voltak megoldandó gondjai, problémái, s lehet magával kevésbé elégedett, még ha a konkrét bajok, problémák az utóbbi időben el is kerültek. Esetünkben mindkettőre volt példa.

A következőkben bemutatunk még néhány, a saját étellel való elégedettségre ható ún. puha változót, amelyek ugyancsak bizonyítékul szolgálnak arra, hogy e fogalom összetevői differenciáltan kapcsolódnak egymáshoz.

A "saját élethez" képest lényegesen magasabb fokú elégedettséget mérhettünk, például amikor arról érdeklődtünk: mennyire vannak megelégedve házaspárunk a házastársukkal való viszonyukkal. Ennek osztályzat-átlaga a házaspár anyák esetében 4,08 az apáknál pedig 4,27. A házastársi viszony minősége ugyanakkor igen jelentősen meghatározza azt is, hogy a kérdezettek saját életükkel mennyire vannak megelégedve. Megkockáztatható az a feltételezés, hogy — legalábbis a nők esetében — ez fontosabb tényező, mint a saját helyzettel való elégedettség.

Mennyire elégedettek saját életükkel?

(osztályzat-átlag)

Ha a házastársukkal való viszonyuk	Házass anyák	Házass apák
Nagyon jó	4,28	3,91
Elég jó	3,66	3,44
Közepes	2,97	2,94
Elég rossz	2,53	2,80
Nagyon rossz	2,14	2,30
Átlag	3,71	3,58

A saját élettel való megelégedettség azt is befolyásolja, hogy az érintettek hogy érzik: elég jól teljesítik-e szülői hivatásukat. Ilyen összefüggést találtunk az elégedettség, valamint a között, hogy mennyire érzik az anyák magukat "ideális", valamint "magabiztos" anyának.

(osztályzat-átlag)

Saját életükkel mennyire elégedettek?	A házass anyák ¹¹ mennyire tartják saját magukat	
	ideális anyának	magabiztos anyának
Nagyon	4,30	4,25
Eléggé	4,01	4,05
Részben	3,83	3,67
Kevésbé	4,00	3,91
Egyáltalán nem	3,88	3,50
Átlag	4,02	3,95

¹¹Hasonló összefüggés az egyedülálló anyák esetében az alacsony mintaelemszám miatt nem mutatható ki.

Ami pedig a házastársi viszonyral való elégedettséget illeti, azt a megállapítást tehettük, hogy minél jobbnak értékeli valaki házastársát, mint szülő teljesítményét, annál elégedettebb magával a házastársával való viszonyával is.

(osztályzat-átlag)		
	Mennyire elégedett házastársával való viszonyával?	
	Házás anyák	Házás apák

Házastársa mennyire jó apa (anya)?

Nagyon jó	4,45	4,41
Elég jó	4,14	4,03
Közepes	3,16	2,90
Elég rossz	2,45	.
Nagyon rossz	1,25	.
Átlag	4,08	4,27

Mennyire neveli jól a gyermeket?

Nagyon jól	4,33	4,44
Elég jól	4,30	4,23
Közepesen	4,14	4,21
Elég rosszul	3,76	3,65
Nagyon rosszul	3,65	—
Átlag	4,08	4,27

Házastársa mennyire türelmes a gyermekkel?

Nagyon	4,31	4,32
Eléggé	4,12	4,36
Részben	3,95	4,22
Kevésbé	3,88	4,33
Egyáltalán nem	3,81	4,10
Átlag	4,08	4,27

Az elégedettségnek ezek az elemei — a sajátmagával, társával való viszonyával, saját, illetve társa szülői szerepének teljesítésével való elégedettség — a valóságban valószínűleg kölcsönösen hatnak egymásra; ezért is lenne nehéz statisztikailag bizonyítani egymásra hatásuk irányát. Hiszen könnyen elgondolható, hogy ha egy nő úgy érzi, sikeres anya, akkor általában is elégedettebbnek érzi magát, mint ha szülői feladatait kevésbé sikeresen tudja csak ellátni. Házastársával való viszonya is csak javulhat attól, ha azt látja: férje/felesége mint szülő is minden tekintetben megfelel. De mindez megfordítva is igaz: ha valaki élete mindennapjait harmonikusan képes irányítani, akkor párválasztása, a házastársi viszony alakítása, illetve szülői feladatainak ellátása is kiegyensúlyozott, mentes a konfliktusoktól.

Az egyedülálló anyák helyzete

Külön kell szólnunk az egyedülálló anyák problémáiról. Mint a fentiekben már bemutatuk, saját életükkel való elégedettségük elmarad a házasságétól, s ezt természetesen sajátos családi relációik is meghatározzák. Életformájukkal — egyötödük élettársal, többségük partner nélkül él — is csak kevésbé elégedettek. Az élettársi kapcsolatban élők a tényt, hogy ha nem is férjre, de párra találtak, átlagosan 3,67-re osztályozták, ám a magányosak helyzetüket még ennél is alacsonyabban, átlagosan 2,98-ra. Mégis mindkét csoporton belül érzékelhető, hogy akik elégedettek saját életükkel, azok választott (vagy kényszer) életformájukat is könnyebben viselik.

(osztályzat-átlag)

Mennyire elégedettek saját életükkel?	Az egyedülálló anyák mennyire elégedettek azzal, hogy	
	életfárrsal élnek	egyedül élnek
Teljes mértékben	4,20	3,18
Eléggé	3,00	3,05
Részben	2,45	3,05
Kevésbé	.	2,69
Egyáltalán nem	.	2,42
Átlag	3,67	2,98

Az egyedülálló anyák számára nem könnyű feladat kiépíteni azt a rendszert, azokat a körülményeket, amely/ amelyek többé-kevésbé a konvencióknak megfelelő, biztonságos családi miliót teremtenek a gyermek/ek és sajátmaguk köré. Ennek csak egyik, bár alapvető összetevőjét az anyagi feltételek is jelentik.

Az egyedülállók közel 50 százaléka anyagi helyzetét rossznak, vagy elég rossznak tartotta, az erre adott osztályzatok átlaga 2,76. A leginkább elégedetleneknek azonban csak mintegy egyötöde érzi, hogy ezt az előnytelen anyagi helyzetet a gyermek eléggé, vagy nagyon megsínyli; többségük úgy gondolja, hogy a gyermek számára — ha nehézségek, lemondás árán is — de biztosítja azt, amit a teljes családban nevelkedőknek a szülők általában nyújtanak. Ehhez a gyēs/gyed mellett többfajta — átlagosan két-három féle — támogatást is igénybe vesznek. Közöttük értelemszerűen vezet a gyermek apjától kapott összeg, a tartásdíj és a szülőktől/nagyszülőktől kapott rendszeres támogatás.

A kérdezetteknek csak 53 százaléka számolt be arról, hogy a kapott támogatáshoz általában könnyen jutnak hozzá; válaszaik szerint elég gyakoriak lehetnek a kifejezetten kellemetlen élmények annak a harcnak során, amit egy-egy jövedelemforrás megszerzéséért folytatnak.

Hogyan jutottak hozzá?

(százalékban)

Jövedelemforrások	Sima, problémátlan volt	Küzdeni kellett érte	Konfliktusos volt	Új függőségek alakultak ki	Megalázó volt	Több kellemetlenség együtt	Nem tudja	Összesen
Gyēs/gyed	77,1	10,0	2,9	—	4,3	—	5,7	100,0
Szociális segély	25,5	31,9	12,8	4,3	17,0	4,2	4,3	100,0
Óvodai kedvezmény	70,4	3,7	14,8	—	3,7	—	7,4	100,0
A gyermek apjától kapott támogatás	36,0	10,0	26,0	14,0	8,0	2,0	4,0	100,0
Szüleiktől kapott támogatás	53,2	—	6,4	19,1	4,0	8,5	8,5	100,0
Személyi kölcsön	33,0	25,0	—	16,7	8,3	7,9	9,1	100,0
Alkalmi támogatás	39,4	6,1	6,1	18,2	9,1	8,6	12,5	100,0
Részmunka	35,5	29,0	9,7	6,5	3,2	6,4	9,7	100,0
Korábbi megtakarítás	56,5	4,3	8,7	—	—	0,1	30,4	100,0
Önkormányzattól kapott támogatás	26,9	23,1	7,7	—	19,2	3,9	19,2	100,0

Az egyedülálló anyák véleménye szerint a szociális segélyről, illetve az önkormányzati támogatásról mondható el legkevésbé, hogy a hozzájutás sima, problémátlan. Általánosságban is igen alacsonyan osztályozták azt, ahogyan nézetük szerint az állam az egyedül álló szülőket támogatja: 34,2 százalékuk éppen csak elfogadható mértékűnek, 22,6 százalék egyáltalán nem megfelelőnek minősítette ezt, az átlagos osztályzat pedig 2,27.

Mint látható, a gyermek apjától kapott, ún. tartásdíj összegéhez való hozzájutás is csak alig több, mint egyharmaduknál sima, problémátlan. A gyermek apjával való kapcsolattartás azonban természetesen nem merül ki az anyagiakban; a gyermeknek is szüksége lenne arra, hogy rendszeresen találkozzék apjával, hogy közöttük a lehetőségekhez képest normális szülő-gyermek viszony alakuljon ki. Ezt az anyáknak mindössze 5,4 százaléka nem tudja eleve biztosítani, mivel megözvegyültek. További 20,6 százalékuk semmi kapcsolatot sem tart fenn a természetes, vér szerinti apával. Ám a fennmaradó 74 százalék többsége is meglehetősen negatívan ítéli meg a gyermek apjával fenntartott kapcsolatát; ennek átlagos osztályzata 2,82, s csak alig több, mint egyötödük számolt be arról, hogy a kapcsolatban nincsen probléma. A feszültségek között vezet a két szülő között megromlott viszony, az a tény, hogy az apa nagyon kevés felelősséget vállal a gyermekkel kapcsolatban, valamint a tartásdíj fizetése miatti konfliktus.

Általánosan elmondható, hogy az anyák az egyedül nevelésnek inkább hátrányait, semmint előnyeit tapasztalják. Leginkább annak érzik hátrányát, hogy mindenért egyedül kell felelősséget vállalniok, továbbá, hogy a gyermeknek hiányzik mindaz, amit egy apa számára nyújthatna. A hátrányokkal szemben jóval ritkábban jönnek számításba olyan "előnyök", hogy ily módon az anya jobban megvalósíthatja gyermeknevelési elképzeléseit, vagy életvitelét szabadon — a férjjel, partnerrel nem egyeztetve — alakíthatja.

(osztályzat-átlag)

Az egyedül nevelés			
előnyei		hátrányai	
1. gyermeknevelési elképzeléseit érvényesítheti	3,08	1. a gyermeknek hiányzik, amit egy apa számára nyújthat	4,16
2. életvitelét nem kell egyeztetni	2,99	2. nehéz mindenért egyedül felelősnek	4,13
3. nem kell férjről gondoskodni	2,78	3. a gyermeknek hiányzik a férfi-minta	3,55
4. így könnyebben köthet barátságokat	2,10	4. az időbeosztása túl szoros	3,53
		5. magányos	3,23
		6. a gyermeket mindenhová magával kell vinnie	3,17
		7. gyakran hátrányosan megkülönböztetik	2,61
		8. túl szorossá válik kapcsolata a gyermekkel	2,41

Az egyedül nevelés nehézségein enyhíthet, ha a magára maradt anya párra, élettársra talál, olyan személyre, aki minden szempontból felelősen részt vállal életében, aki támaszt jelent számára. A kérdőív elég sok kérdést tartalmazott erre vonatkozóan, feltételezve, hogy az almintába elég sokan kerültek be olyanok, akik ily módon oldották meg életüket. Esetünkben azonban számuk igen csekély (mindössze 41 személy), ami semmiképpen sem elegendő ahhoz, hogy válaszaikból általános érvényű következtetéseket vonhassunk le. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy többségük úgy érzi: társában megbízható partnerre talált, aki gyermekének is igyekszik jó apjává válni.

Függetlenül azonban attól, hogy van-e élettársuk, vagy sem, az egyedülálló anyáknak csak viszonylag kis része érzi úgy, hogy teljesen magányos; inkább az az általános, hogy kisebb-nagyobb mértékben, de számíthatnak valakire. Ez — mint a gyermekgondozásban szerepet játszó, vagy anyagi támogatást nyújtó személyek vizsgálatánál láttuk — az esetek

nagy részében az anya szüleit jelenti. Egy ötfokú skála legalsó fokozatát úgy fogalmazzuk meg: "nyomasztó számomra, hogy csak magamra számíthatok", legfelső fokozata pedig így szól: "van elég rokonom és ismerősöm, akire számíthatok". A kérdezettek feladata az volt, hogy jelöljék be saját helyzetüket ezen a skálán. A legalsó fokozathoz mindössze 9,1 százalék, a legfelsőhöz 34,3 százalék sorolta magát, s a skálafokok átlaga 3,48 volt.

Nem kétséges, hogy az egyedülálló anyák meghatározó része kényszerűségnek tartja életformáját. De még azok többsége is meglehetősen nyomasztóan éli át az egyedüllet, az egyszülős nevelés hátrányait, akik eredetileg tudatosan, saját szándékából vezéreltetve választották ezt az életformát. Mi sem jobb bizonyított erre, mint az, hogy a házasság anyák és apák, valamint az egyedülálló anyák véleményeiben csak alig-alig van érzékelhető különbség abban: mennyire pozitívan vagy negatívan ítélik meg a különböző családi életformákat. Érthető, hogy a házasság szülők saját életformájukat messze a legmagasabbra osztályozzák. De az egyedülálló anyák is a házasság szülők és gyermekek együttesét tartják a leginkább ideális életformának, s a sajátjukét csak néhány tizeddel osztályozták jobban, mint a házasság szülők.

A különböző családi életformák értékelése

Családi életformák	(osztályzat-átlag)		
	Házasság		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Házasságban élni gyermekkel	4,90	4,85	4,45
Élettársi kapcsolatban élni gyermek nélkül	2,95	3,04	2,80
Élettársi kapcsolatban élni gyermekkel, gyermekekkel	3,16	3,09	3,60
Egyedül élni gyermekkel, gyermekekkel	2,33	2,23	2,51
Egyedül élni	1,63	1,63	1,47
Lakóközösségben együtt élni barátokkal, gyermekekkel	2,63	2,65	2,51
Fenntartani a partnerkapcsolatot, de nem lakni együtt, a gyermekek nevelését pedig megosztva végezni	1,68	1,64	2,30
Szülőkkel lakni — partnerrel vagy partner nélkül, gyermekekkel	1,83	1,75	1,75

A házasság szülők esetében a saját és az ideálisnak tartott életforma közötti összhang, az egyedülálló anyák esetében pedig e kettő közötti diszharmónia alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy az egyedülálló szülők — nemcsak nehezebb anyagi körülményeik, hanem a családi légkör nyújtotta pszichikus biztonság hiánya miatt is — lényegesen több frusztrációnak vannak kitéve. Ez feltehetően erőfeszítéseik, nem ritkán pedig "önigazoló" attitűdjeik kiéptetése ellenére sem hatástalan a gyermekekre. Hazánkban, ahol a válások száma, ezzel együtt a csonka családban nevelkedett gyermekek száma sajnálatos módon elég magas, nem lenne felesleges a megkülönböztetett szociális gondoskodás mellett a segítségnyújtás olyan rugalmas formáit kialakítani, amelyek feladata e kényszerhelyzetbe került családok, illetve gyermekek pszichológiai stabilitásának erősítése lehetne.

KISGYERMEKES ANYÁK A MUNKA VILÁGÁBAN

A nők fokozódó munkavállalása a fejlett országokban egyike azoknak a jelentős tényezőknél, amelyek nemcsak a munkaerő nagyságát és szerkezetét, hanem a családi életforma alakulását és a termékenységet is talán a legnagyobb mértékben befolyásolták az elmúlt évtizedekben. Nyomában számos konfliktus keletkezett, amelyek jelenleg még megoldásra várnak. Nem véletlen, hogy az ún. nőkérdés már hosszabb ideje családszociológiai, társadalompolitikai, demográfiai kutatások középpontjában áll.

A nemzetközi összehasonlító vizsgálat különösen érdekes problémakörének kínálkozott ezért annak feltárása, hogy milyen típusú konfliktusok és megoldási formák jellemzőek az egyes országokra, ezen belül milyen hasonlóságok és különbségek találhatóak a volt szocialista országok és a magasabb életszínvonalú, valamint nagyobb demokratikus hagyományokkal jellemezhető nyugati országok között. Tudott, hogy Magyarországon a változások viszonylag gyorsan mentek végbe: míg 1949-ben a gazdaságilag aktív korú női népességnek kerekén harmada, a nyolcvanas évek végére már 80 százaléka feletti aránya vált keresővé. Közöttük — értelemszerűen — a férjes, illetve családost asszonyok vannak többségben, akiket a családi és munkahelyi feladatok ellátása közt feszülő konfliktusok elsősorban sújtanak. E folyamatnak kétségkívül pozitív oldala a nők iskolai végzettségének emelkedése; ma elvileg nincsen különbség abban a tekintetben, hogy a nők — hasonlóan a férfiakhoz — rátermettségüknek, képzettségüknek, érdeklődésüknek megfelelő pályát fussanak be. Azonban a "teljes foglalkoztatottság" torz ideológiai elve, továbbá az ötvenes években deklarált, voluntarista egyenjogúság-elv, amely a nők biológiai sajátosságait, valamint a gyermeknevelésben és a családi életben betöltött szerepét háttérbe szorította, s az egyenjogúságot, mint a férfiakkal minden tekintetben "egyformaságot" értelmezte — hazánkban (és a többi volt szocialista országban) különlegesen kártékony hatású volt. Az ún. teljes foglalkoztatás elvének keresztülvitele következtében olyan bérezési rendszer alakult ki, amely a kétkeresős családra építkezett. Így a munkavállalás nem lehetőséget, hanem egycsapásra gazdasági kényszerűséget jelentett a nők számára, amit a családi élet, a gyermeknevelés máig visszahatóan megsínylett; a gyengén ellátott gyermekintézmények a családon belüli gyermekgondozás, gyermeknevelés feladatát nem voltak képesek pótolni. Ez a helyzet — a kétkeresős családmodell — jelenleg is, mondhatni, "érvényben van", hiszen a mai bérszínvonal mellett a családok ma sem tudnak lemondani a feleség keresetéről. Ilyen strukturális változás a megörökölt gazdasági csőd, a rendszerváltozás két éve után elképzelhetetlen, mivel ez csak a gazdaság nagyobb mértékű fellendülése után remélhető.

Az általunk vizsgált családtípus — kisgyermekes szülők — helyzete mindezen problémákat kiélezetten és speciális módon hordozza. Fiatal szülők lévén a nők iskolai végzettsége az országos átlaghoz viszonyítva magasabb, az anyák neveltetésük során arra készültek, hogy szakmájuk, munkájuk legyen, s mint látni fogjuk, többségük szívesen is dolgozik. Erre — mivel alig vannak még túl az egzisztencia-teremtésen, családalapításon, lakásszerzésen — anyagilag is rászorulnak. Ugyanakkor a kiskorú gyermek(ek) miatt családi feladatokkal is jobban meg vannak terhelve. A társadalompolitikának különös gondot kell e rétegre fordítania. Már csak ezért is szükséges megismerni — nemcsak problémáikat — hanem azt is: milyen a konfliktustűrő-képességük, miként értékelik saját helyzetüket, s nem utolsósorban érzik-e azt, hogy női, anyai mivoltukból adódóan hátrányokat szenvednek akár a férfiakhoz, akár a dolgozni nem kényszerülő nőtársaikhoz képest.

A nemzetközi kérdőív sokrétűen foglalkozott mindezen problémákkal. Néhány kérdésről — erre a későbbiekben rámutatunk — azt állapíthattuk meg, hogy azok nem igazán karakterisztikusak a hazai viszonyokra nézve. Többségében azonban jó képet nyújtanak arról, milyen napjainkban a kisgyermekes anyák közérzete a munka világában.

a) *Családi élet, magánélet, vagy munka, hivatás?*

Valószínű, hogy ez a két szféra csak kivételes, kiélezett helyzetekben jelent alternatívát; általában nem kényszeríti az embereket választásra. A mindennapi élet azonban tele van olyan helyzetekkel, amikor rangsorolásra van szükség. Kérdésünk így szólt: "Minek van nagyobb szerepe az életében?". A kérdezettek egy olyan, képzeletbeli ötfokú ábra segítségével válaszoltak, amelynek egyik szélén azok állnak, akiknél a családi élet, a magánélet áll mindenek előtt, a másik szélén pedig azok, akiknél a munka, a hivatás. (A két szélső érték esetében a családi élet, magánélet, illetve a munka, hivatás abszolút preferenciájáról van szó. A középső, 0-val jelölt helyzet a két szféra kiegyensúlyozottságát jelzi. Az 1-es számmal jelölt álláspont azt fejezi ki, hogy az e fokozaton elhelyezkedőknél mindkét szférának szerepe, jelentősége van, de az egyiket preferálják a másikkal szemben.) A válaszok alapján a következő kép rajzolódott ki:

(százalékban)						
Családi élet, magánélet	2	1	0	1	2	Munka, hivatás
Házass anyák	54,5	25,8	19,0	0,5	0,1	
Házass apák	32,5	27,9	32,7	4,7	1,7	——Nem tudja: 0,2
Egyedülálló anyák	52,3	21,8	23,4	2,0	0,5	

Mint a megoszlások mutatják, csak töredéknyi azok aránya, akik a munkát, hivatást preferálják a családi élettel, magánélettel szemben. Elég számottevő ugyanakkor a férfiak és a nők közötti különbség: míg a férfiak mintegy egyharmada még elképzelhetőnek vél egy "arany középút", a nők többsége egyértelműen a családi élet preferenciájára szavaz.

Míthogy kisgyermekes szülőkről van szó, érthető, hogy többségük számára elképzelhetetlen a családi élet gyermek nélkül; a házassok 80 százalék körüli, az egyedülálló anyák 75 százalékos aránya szerint "jobb annak, akinek gyermeke van", mint annak, akinek nincsen. Egyértelmű tehát, hogy mintánk egy kifejezetten család-, és gyermekcentrikus sokaság. (Az a vélekedés, mely szerint "jobb gyermek nélkül" — ez 15—25 százalék között van az egyes almintákban — a válaszadók demográfiai paramétereivel csak lazán függ össze. Már szorosabbnak látszik a kapcsolat egy ún. lány változóval: sűrűbben gondolnak a gyermektelenség előnyeire azok, akiknek a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetése terén nagyobb nehézségeik vannak.)

Családi és munkahelyi feladataik összeegyeztetését a szülők többsége nem érzi különösebben nehéznek, jóllehet elég kevesen vannak olyanok is, akiknek e téren úgyszólván semmiféle problémájuk sincsen.

Hogyan sikerült összeegyeztetni a családi és a munkahelyi feladatokat?

	(százalékban)		
	Házass		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Nagyon jól	10,2	7,0	6,2
Elég jól	46,2	45,4	38,5
Közepesen	25,8	32,3	27,2
Elég nehezen	12,8	10,0	18,5
Nagyon nehezen	3,8	5,3	3,8
	1,2	—	5,8
	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag	3,47	3,39	3,18

Legsikeresebbnek a házas anyák mondják magukat, míg az egyedülálló anyák között vannak legtöbben (több, mint egyötödük), akiknek a két funkció összehangolása kifejezetten konfliktusos.

A két feladat összhangját csak közepesen vagy annál nehezebben megteremtő szülőktől azt is megkérdeztük: milyen területen, kikkel kapcsolatban érezhetők leginkább e nehézségeik, kik azok, akik ezt a helyzetet megsínylették, s milyen mértékben. (Ezt az érintettek osztályzatokkal fejezték ki, amelyben az 5 = nagyon megsínylette, 1 = egyáltalán nem sínylette meg.)

A családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetésének nehézségeit milyen mértékben sínylették meg...

	(osztályzat-átlag)		
	Házias		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
...a gyermekek	2,90	2,57	3,06
...a kollegák	1,85	1,69	1,93
...a társával való kapcsolata	2,42	2,70	3,01
...ápolásra szoruló családtagok	1,52	1,43	2,01
...saját maga	3,22	2,91	3,68
...munkahelyi előmenetele	2,28	1,89	2,26
...azt, hogy további gyermeket vállalhasson	1,88	1,96	2,81

Általánosan elmondható, hogy az osztályzat-átlagok nem kiugróan magasak. Mégis fel kell figyelni arra, hogy a magánélet (gyerekek, társsal való kapcsolat) a tapasztalatok szerint jobban megsínyli a konfliktusokat, mint a külső kapcsolatok (akár a munkahelyi előmenetel, akár a kollégákkal való viszony). Mindhárom almintában az a tapasztalat a legerősebb, miszerint a nehézségeket az sínyli meg legjobban, akinek személy szerint hordoznia és megoldania kell mindeme problémákat. Ezt a személyes feszültséget az egyedülálló anyák még erőteljesebben érzékelik, mint a házások. Érdemes kiemelni azt is, hogy a (további) gyermekvállalás a házások esetében szinte független a konfliktusok meglététől, míg az egyedülálló anyák esetében ez lényegesen nagyobb problémát jelent. Magyarázata a házások körében részben az lehet, hogy tervezett gyermekeik már jórészt megszülettek, részben pedig, hogy a további gyermekvállalás — legalábbis három évre — akár mentesítheti is őket a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetésének terhe alól. Más a helyzet az egyedülállóknál, akiknek közel egyharmada (32 százalék) például úgy érezte: konfliktusaik "nagyon" befolyásolják egy újabb gyermek vállalását. Esetükben arról is szó lehet, hogy az átlagos családi és munkahelyi feladataik mellett időt és energiát kell (kellene) fordítani egy megfelelő, megbízható partnerkapcsolat kiépítésére, ápolására, ami meglehetősen időigényes. Ez a tény is hozzájárulhat ahhoz, hogy a házásoknál nagyobb mértékben érzik úgy: elsősorban ők maguk, személy szerint sínylik meg, hogy családi és munkahelyi feladataik között csak nehezen tudnak összhangot teremteni.

A családi és munkahelyi feladatok együttes ellátása természetesen nem kizárólag a nő, a feleség feladata; a háztartási munkában és a gyermekgondozásban elvileg a férfiak is részt vállalnak/vállalhatnak. A válaszadók százalékos formában becsülték meg, hogy mekkorának érzik ezt a részt-vállalást, s hogy mennyire vannak ezzel megelégedve.

A háztartásban és a gyermeknevelésben milyen mértékben vesz részt a férj?

	(százalékban)	
	Házias	
	anyák	apák ¹²

Háztartásban

Semmit	14,5	10,0
Keveset (kb. 10—20%-ot)	26,7	28,8
Közepesen (kb. 30—40%-ot)	29,8	40,8
Sokat (50%-ot vagy többet)	27,9	19,9
Nem tudja	1,1	0,5
	100,0	100,0

Gyermekgondozásban

Semmit	6,8	2,2
Keveset	27,9	21,4
Közepesen	31,4	43,9
Sokat	33,1	32,0
Nem tudja	0,8	0,5
	100,0	100,0

¹² Az apák arról nyilatkoztak, hogy megítélésük szerint ők maguk milyen mértékben vesznek részt e tevékenységekben.

Mint látható, relatíve kicsi az aránya azoknak, akik házastársukról (vagy férjek esetén sajátmagukról) úgy tartják: a családi feladatok ellátásából legalább felerészt kiveszik részüket. Megállapítható az is, hogy a gyermekgondozásban az apák szívesebben vállalnak feladatokat, mint a háztartási munkákban. (81 százalékuk eleve úgy tartja magáról, hogy "jó apa, aki a gyermekéért mindent megtesz" — bár ez nem feltétlenül a gyermekgondozásban való részvétel mértékében mutatkozik meg.) Számunkra is meglepő és érdekes tapasztalat volt, hogy e tekintetben sem az érintettek kora, sem iskolázottsága, sem foglalkozása szerint nem mutatkoztak lényeges különbségek. Nem állítható tehát, hogy a fiatalabb, a modern felfogás iránt nyitottabb szülők kevésbé idegenkednek a hagyományosan női munkának számító feladatok egyenlő vagy méltányosabb megosztásától, mint az idősebbek, vagy alacsonyabb beosztásúak. De ennél is figyelemre méltóbb volt az a tapasztalat, hogy azoknál a nőknél, akik — bevallásuk szerint — meglehetősen nehezen tudják összeegyeztetni családi és munkahelyi feladataikat, távolról sem állítható, hogy házastársuk kevésbé venne részt a családi feladatokban, mint a férjek átlaga, s megfordítva: akik jól össze tudják egyeztetni családi és munkahelyi teendőiket, azoknál sem segít be többet a háztartásba vagy a gyermekgondozásba a férjük.

Emögött kétfajta magyarázat is állhat. Az egyik, hogy az a hagyomány, miszerint a családi, háztartási, gyermekgondozási teendők elsősorban női feladatot jelentenek — igen erős. De nem kevésbé lehet fontos a másik ok sem. A férfiak, akik általában jobban tudnak érvényesülni a munkaerőpiacon, egyre több munkát kénytelenek vállalni a család életszínvonalának valamilyen szintű fenntartása érdekében. Így arra kényszerülnek, hogy szinte teljesen kimaradjanak a háztartás, a családi élet mindennapi gondjából-bajából. Többletmunkájuknak a nők nem különösebb haszonélvezői, hiszen ők is dolgoznak, s a háztartási feladatok is rájuk hárulnak — voltaképpen tehát az ő helyzetük is nehezedik. Ez azonban ma "tudomásul veendő adottságnak" tűnik a családok számára, s a fiatal szülők életében meglehetősen univerzális módon — függetlenül társadalmi hovatartozásuktól — érvényesül.

Megjegyezendő, hogy ezt korábbi közvélemény-kutatásaink is igazolták. A házaspárok közötti egyenlő családi munkamegosztást a lakosság már a nyolcvanas években is meglehetősen illuziórikusnak találta, s kutatásaink szerint 1985 és 1989 között 39 százalékról 53 százalékra növekedett azok aránya, akik szerint "az a baj, hogy a férfiak nem tudnak segíteni a háztartásban, a gyerekek körül, mert túl sokat kell dolgozniuk".

Az adott helyzettel — ha mérsékelten is — de többé-kevésbé meg vannak elégedve mind a férfiak, mind a feleségek; általában megközelíti a négyes ("jó") átlag-osztályzatot annak értékelése, hogy a férj mennyire vesz részt a háztartásban illetve a gyermekgondozásban. Magasabb osztályzatokat természetesen mégis azok adnak, akiknek férje relatíve sokat tud vállalni a családi feladatokból. Ez az apákra is áll: minél nagyobbra becsülik részvételük arányát, annál elégedettebbek sajátmagukkal. A némileg ellentmondásos helyzetet leginkább az értelmiségi foglalkozású férfiak érzékelik: közel 50 százalékuk elégedetlen a családi feladatokban való saját részvételével, míg a szakmunkások többsége éppenhogy elégedett magával, jóllehet tényleges részvételükben nem mutatkozik nagy különbség.

A háztartási és gyermekgondozási teendőkben való részvétel és az azzal való elégedettség összefüggése a házaspárok csoportjában

(osztályzat-átlag)

Milyen mértékben vesz részt férje	Mennyire elégedett a részvétel mértékével?	
	Háztartási munkák terén	Gyermekgondozás terén
Semmit	2,56	2,51
Keveset	3,00	3,46
Közepesen	3,87	3,71
Sokat	4,51	4,45
Átlag	3,62	3,78

b) Kényszer a munka?

Mind a házaspárok, mind az egyedülálló anyák körében többségi vélemény, hogy általában "a nem dolgozó nőknek jobb", mint a dolgozóknak. Az így vélekedők aránya az apák közt némileg alacsonyabb (bár ebben a csoportban is ez a többség), de körükben nagyobb az aránya azoknak is, akik e kérdésről nem tudnak véleményt alkotni.

(százalékban)

Kinek jobb?	Házaspárok		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
— a dolgozó nőknek	51,9	45,9	63,0
— a nem dolgozó nőknek	38,2	39,7	28,1
Nem tudja	9,9	15,1	8,9
	100,0	100,0	100,0

A véleményeket befolyásolja az a tény, hogy mennyire tudják összeegyeztetni a nők családi és munkahelyi feladataikat. Minél sikeresebb e két funkció közötti összhang megteremtése, annál szívesebben szavaznak az anyák arra, hogy a dolgozó nőknek jobb. Ez a nézet kifejezetten többségi (50 százalék feletti arányt elérő) véleménnyé válik azok körében, akik úgy érzik: teendőiket "nagyon jól" képesek összeegyeztetni. Mégis, mint a későbbiekben látni

fogjuk, ez a szinte közhelyszerű vélekedés már nem olyan egyértelmű, ha a nők konkrét esetekről, kivált pedig saját helyzetükről mondanak véleményt.

Viszonylag sokan gondolják azt, hogy általánosságban a nők azért nem hagyják ott szívesen munkájukat (a kényszerítő anyagi körülményeken túl), mert lehangoló dolog kizárólag csak otthon lenni, vagy mert ezt nem tartják eléggé vonzó életcélnek. Az erre vonatkozó kérdésre — az osztályzat-átlagok alapján — az alábbi rangsorok alakultak ki:

*Van néhány dolog, ami miatt a nők nem szívesen maradnak ki a munkából.
Milyen okai vannak ennek?*

(rangsor, osztályzat-átlag)		
Házasszonyok	Házasszonyok	Egyedülálló anyák
1. nem vonzó életcél háziasszonynak lenni (3,15)	1. anyagi okok (4,28)	1. anyagi okok (4,47)
2. anyagi okok (3,04)	2. nem vonzó életcél háziasszonynak lenni (3,22)	2. fontos a függetlenség (3,85)
3. lehangoló mindig otthon lenni (2,90)	3. lehangoló mindig otthon lenni (3,19)	3. nem vonzó életcél háziasszonynak lenni (3,35)
4. fontos a függetlenség (2,84)	4. fontos a függetlenség (2,82)	4. lehangoló mindig otthon lenni
5. kevesebbre becsülik azt, aki csak háziasszony (2,79)	5. kevesebbre becsülik azt, aki csak háziasszony (2,50)	5. kevesebbre becsülik azt, aki csak háziasszony (2,98)
6. a gyermekek nem respektálják, ha az anya csak háziasszony (2,28)	6. a gyermekek nem respektálják, ha az anya csak háziasszony (2,31)	6. a gyermekek nem respektálják, ha az anya csak háziasszony (2,21)

Mint látható, az egyedülálló anyák — helyzetükből adódóan — a házasszonyoknál nyomósabb érvek tartják az anyagi okokat és a függetlenséget. A munka folytatásában azonban válaszadóink csak igen kis szerepet tulajdonítanak annak, hogy a dolgozó nőket általában az emberek, vagy pedig saját gyermekei jobban becsülik, respektálják, mint azokat, akik kizárólag háziasszonyok.

De a probléma másik oldala, vagyis az iránt érdeklődve, hogy azok a nők, akik korábban dolgoztak, de abbahagyták a munkát — vajon milyen okokból döntöttek így, ugyan-csak kevesen gondolnak arra, hogy ez csupán azért történne, mert a nők kizárólag háziasszonyok kívánnának lenni. Sokkalta erősebb érvek vélik, hogy a munkából kimaradók helyzetét az magyarázza: munkanélküliekké váltak, nem találtak rész munkaidős állást, vagy nem tudják megoldani másképp a gyermekgondozást. (Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kérdéssről általánosságban nyilvánítottak véleményt a válaszadók, saját helyzetükről nem feltétlenül e szempontok szerint döntenek.)

*Vannak nők, akik korábban dolgoztak, de abbahagyták a munkát.
Milyen okai vannak ennek?*

(rangsor, osztályzat-átlag)		
Házass anyák	Házass apák	Egyedülálló anyák
1. munkanélküliekké váltak (3,70)	1. nem tudják megoldani a gyermek gondozását (3,76)	1. nem találnak részmunkaidős állást (3,94)
2. nem tudják megoldani a gyermek gondozását (3,61)	2. nem találnak részmunkaidős állást (3,69)	2. munkanélküliekké váltak (3,72)
3. nem találnak részmunkaidős állást (3,48)	3. munkanélküliekké váltak (3,60)	3. kizárólag a családdal akarnak foglalkozni (3,36)
4. kizárólag a családdal akarnak foglalkozni (3,24)	4. nem találnak igényeiknek megfelelő munkát (3,21)	4. nem találnak igényeiknek megfelelő munkát (3,24)
5. nem találnak igényeiknek megfelelő munkát (3,25)	5. a férfiakhoz képest rosszabbak a munkalehetőségeik (3,20)	5. a férfiakhoz képest rosszabbak a munkalehetőségeik (3,06)
6. a férfiakhoz képest rosszabbak a munkalehetőségeik (3,10)	6. kizárólag a családdal akarnak foglalkozni (3,19)	6. egészségük megromlott (2,91)
7. egészségük megromlott (2,67)	7. egészségük megromlott (2,62)	7. belefáradtak a munkába (2,76)
8. belefáradtak a munkába (2,58)	8. belefáradtak a munkába (2,61)	8. nem tudják megoldani a gyermek gondozását (2,50)
9. kizárólag háziasszonyok szeretnének lenni (2,39)	9. kizárólag háziasszonyok szeretnének lenni (2,31)	9. kizárólag háziasszonyok szeretnének lenni (2,47)

Általános vélekedés tehát a fiatal szülők körében, hogy a kizárólagosan háziasszonyi feladatok ellátása nem jelent igazi perspektívát, lehangoló dolog, s csak igen kis mértékben jelenthet olyan célt, ami miatt valaki otthagyja a munkáját. (Megjegyzendő, hogy bár ez eléggé általános attitűd, mégis az iskolai végzettséggel, valamint a szakképzett munka végzésével együtt aránya kissé növekszik.)

A házass nőktől megkérdeztük: mit választanának, ha a férj, társ jól keresne, s ebből el tudná tartani a családját, vagyis anyagilag nem lennének rászorulva az asszony keresetére. Egy ilyen, eszményinek mondható helyzetben az anyáknak mindössze egyharmada maradna csak otthon, 51 százaléka részmunkaidőben dolgozna, 14 százaléka pedig ekkor is a teljes munkaidőben való munkavállalást választaná. A legtöbb kisgyermekes anya számára a részmunkaidős állás jelentené tehát a tökéletes megoldást: több időt és energiát fordíthatnának családjukra, gyermekeikre, de szakmájuktól, munkájuktól sem szakadnának el teljesen, nem lenne "bezártság-érzésük".

Ha anyagilag megengedhetné magának, és férje (társa) el tudná tartani a családot, mit választana?

(százalékban)

	Házas		Egyedülálló anyák
	anyák	apák ¹³	
Otthon maradna	33,0	56,3	14,6
Részmunkaidőben dolgozna	51,1	35,3	68,7
Teljes munkaidőben dolgozna	13,6	6,0	13,1
Nem tudja	2,3	2,5	3,5
	100,0	100,0	100,0

¹³Az apák természetesen arra válaszoltak: mit vennének szívesen, ha ebben az esetben hogyan döntene a feleség.

Méginkább áll ez az egyedülálló anyák esetében. Mint az előzőekben láttuk, ők az anyagi függetlenségnek is nagyobb súlyt tulajdonítanak, mint a házasok — vélhetően korántsem tartanak annyira biztonságosnak nem törvényes társuk anyagi gondoskodását, mint ha házasok lennének.

Érdekes és jellegzetes a férfiak reagálása: önük erős többségi vélemény, hogy — ha már képesek annyit keresni, amennyiből a család meg tud élni — az asszony csak maradjon otthon. (Más — lakossági — közvélemény-kutatásaink egybecsengenek ezzel: a nők munkavállalásával kapcsolatban a férfiak jóval hagyományosabban gondolkoznak, mint maguk a nők.)

Az apák túlnyomó többsége egyébként elismeri, hogy a feleségnek is lehetőséget kell adni a szakmai fejlődésre. Véleményeik mégis csaknem fele-fele arányban oszlanak meg abban a kérdésben: jó lenne-e, ha feleségük hosszabb időre kiesne a munkából. Erős többségi vélemény az is, hogy függetlenül a feleség munkahelyi lekötöttségétől elvárható, hogy gyermekeik rendszeresen legyenek látva, és hazatérve rendezett családi élet várja őket. Annak "előnyét", hogy az asszony munkábaállása révén a házasfelek függetlenek lehetnek egymástól, a férfiek kifejezetten elutasítják.

Mindkét női almintáról elmondhatjuk, hogy minél fiatalabbakról, minél iskolázottabbakról van szó, s minél jobban össze tudják egyeztetni családi és munkahelyi feladataikat, annál inkább jellemző rájuk: szívesen dolgoznának részmunkaidőben, vagy — akár — teljes munkaidőben, ha keresetükre nem lenne égetően szükség, akkor is. Leginkább "otthonmaradás-pártiak" ezzel szemben a relatíve idősebbek (40 év körüliek), a kevésbé iskolázottak, illetve azok, akik úgy érzik: családi feladataikat nehezen tudják összeegyeztetni munkájukkal. A többség számára azonban kétségtelenül a részmunkaidő lenne az ideális megoldás. Elképzelhető, hogy ilyen típusú munkahelyek bővítésére a jövőben nagyobb lehetőségek nyílnak. Érdemes lenne az újonnan létrejövő munkahelyeknek (pl. szolgáltatási szféra, különböző adminisztrációs munkakörök stb.) tudatosan is élni vele, mivel úgy tűnik, ennek családpolitikai jelentősége is lenne, nem beszélve a gyermekintézmények költségcsökkentő hatásáról (pl. félnapos óvoda, napközi férőhelyek csökkentése stb.).

Felvetődik természetesen a kérdés: a csökkentett, ún. részmunkaidő vajon biztosít-e elég alapot a munkahelyi előrejutásra, karrier befutásra a nők számára. Am több oldalról is meggyőződhetünk arról, hogy a jelenleg teljes munkaidőben dolgozó nők között sincsenek nagy számban olyanok, akik karrier-orientáltak lennének nevezhetőek.

A karrier-orientáltsághoz bizonyos fokig hozzátartozik: hajlandó-e valaki erre áldozni, abban a formában, hogy gyakorlatilag többet teljesít, mint amennyit megkövetelnek tőle. (Ilyen attitűddel természetesen azok is rendelkezhetnek, akik egyébként nem vágyanak különösebb karrierre. A nagyobb hivatástudat, az előrejutás, a karrier szándéka azonban

mégiscsak megköveteli a többleteljesítményt.) Azt találtuk azonban, hogy a nők körében az egyharmadot sem éri el — a férfiak között azonban ez már közel 40 százalék — azok aránya, akik a megszabott feladataikon felül nem kívánnak még külön erőfeszítéseket is tenni.

Munkahelyén...	Házaspár		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
— ...hajlandó a követelményeknél többet teljesíteni	27,0	38,2	31,0
— ...nem kíván külön erőfeszítéseket tenni	59,4	53,8	54,6
Egyik sem jellemző	11,7	7,5	13,8
Nem tudja	1,9	0,5	—
	100,0	100,0	100,0

Más oldalról az is igaz, hogy kérdeztünk többsége (a házaspár anyáknak például közel 70 százalék) úgy érzi: részben vagy egészében megfelel elképzeléseinek az, amit foglalkozásában, beosztásában elért, s csak alig több, mint egyötödük nyilatkozott úgy, hogy szeretne (vagy korábban szeretett volna) munkájában, beosztásában jelentősen előrelépni, akár karriert is csinálni. (Ez az arány közel azonos az egyedülálló anyáknál is, az apák körében azonban csaknem egyharmad.)

A már elért foglalkozással, beosztással való nagymértékű elégedettség nem annyira a foglalkozással és az iskolázottsággal függ össze, hanem egy jóval prózaibb dologgal, azzal, hogy mennyire vannak megelégedve a már meglévő, konkrét munkahelyi körülményeikkel.

Tizennégy konkrét munkahelyi körülménnyel kapcsolatban kértük meg a válaszadókat: osztályozzák le, hogy azok meglétét mennyire találják jellemzőnek saját munkahelyükön. Közülük legnagyobbnak tűnik az elégedettség a végzett munka érdekességével, fizikailag nem megterhelő voltával, az egészséges és balesetmentes körülményekkel, a légkörrel és a főnökkel, legkevésbé pedig a keresettel és az előmeneteli lehetőségekkel vannak megelégedve. Az osztályzatok alapján kategóriákat alakítottunk ki a házaspár szülők csoportjain belül. (Egyedülálló anyák esetében — az alacsony elemszámok miatt — ilyen kategorizálást nem hajtottunk végre.) Ennek alapján a következő kép alakult ki:

Munkahelyi körülményeivel	Házaspár	
	anyák	apák
— elégedett	8,7	9,3
— részben elégedett	55,2	49,5
— elégedetlen	36,1	41,1
	100,0	100,0

A munkahellyel való elégedettség mértéke, valamint az elért beosztással, foglalkozással való elégedettség között az alábbi összefüggés mutatkozott:

Elképzeléseinek megfelel-e, amit foglalkozásában, beosztásában eddig elért?

(százalékban)

A konkrét munkahelyi körülményekkel	Igen	Részben	Nem	Nem tudja	Összesen
Házass anyák					
— elégedett	70,5	18,0	9,8	1,6	100,0
— részben elégedett	50,0	25,3	21,6	3,1	100,0
— elégedetlen	32,7	25,6	38,6	3,1	100,0
Átlag	45,5	24,8	26,7	3,0	100,0
Házass apák					
— elégedett	54,8	29,0	16,1	—	100,0
— részben elégedett	44,9	27,8	25,6	1,7	100,0
— elégedetlen	36,3	21,2	39,7	2,7	100,0
Átlag	42,2	25,2	30,6	2,0	100,0

A konkrét munkahelyi körülményekkel való elégedettség egyébként egyes foglalkozási csoportok között is különbözik: a fizikai munkakörökben tevékenykedők között lényegesen többen elégedetlenek konkrét körülményeikkel, mint a szellemi munkát végzők között, különösen a férfiak csoportjában.

Mennyire elégedett konkrét munkahelyi körülményeivel?

(százalékban)

Egyes foglalkozási csoportok	Elégedett	Részben elégedett	Elégedetlen
Házass anyák			
— értelmiségi	13,2	68,4	18,4
— egyéb szellemi	8,7	55,1	36,2
— szakmunkás	6,8	56,8	36,5
— betanított munkás	9,7	37,5	52,8
— segédmunkás	3,1	59,4	37,5
Házass apák			
— értelmiségi	21,1	59,1	19,7
— egyéb szellemi	11,5	61,5	26,9
— szakmunkás	6,6	47,4	46,1
— betanított munkás	5,7	41,6	45,7
— segédmunkás	9,1	18,2	72,7

Visszakanyarodva ahhoz, hogy kérdeztettjeink milyen mértékben vágnak karrierre, előrejutásra, érdemes megjegyezni, hogy arányuk csak kismértékben növekszik meg a magas iskolai végzettségűek csoportjában. Házass anyáknál például az átlagos 21,4 százalékhoz képest az egyetemest végzetteknek csak 27,3 százaléka gondol karrierre, az értelmiségi foglalkozásúaknál pedig arányuk éppenséggel az átlag alatt marad. Ebből arra következtethetünk, hogy a tipikusan női értelmiségi foglalkozások, illetve munkahelyek (pl. tanári, jogász,

bizonyos szak-orvosi pályák) vezető beosztásait hagyományosan is inkább férfiak foglalják el, s itt nők számára meglehetősen csekély az esély karrier befutására. De méginkább igaz lehet az, hogy a karrier — sokan vélik úgy — túl nagy erőfeszítést kíván. A vélemények szerint legnagyobb problémát az jelenti, hogy minden energiát a munkára kell koncentrálni, túl sokat kell dolgozni, sok bosszúsággal jár, nem jelent igazi örömet, s megsínylené a családot. Már kevésbé tartanak bizonyosfajta hátrányoktól, pl. a félelemtől, hogy esetleg nem felelnének meg, hogy konfliktusaik lennének, vagy hogy férjük, társuk ellenezné. Ugyanakkor a karrier előnyeit leginkább az önálló és érdekes munkában látják, s csak kevesebben számítanának olyan előnyökre, hogy több hatalmuk, nagyobb elismertségük lenne karrier elérése esetén.

Érdekes, hogy relatíve nem túl erős a kapcsolat a munkára-, illetve karrierre-orientáltság között; a karrierre vágyó nők 36 százaléka, a karrierre nem vágyók 27 százaléka állította magáról, hogy munkahelyén hajlandó a követelményeknél többet teljesíteni. Ugyanez mondható el a karrierre-orientáltság, valamint aközött, hogy jól kereső férj mellett vállalnának-e munkát az anyák, vagy sem.

A munkavállalás kívánt fajtái és a karrierre orientáltság a házasság nők körében¹⁴

Ha a férj el tudná tartani a családot, mit választana?	Szeretne-e karriert elérni? (százalékban)		
	igen, vagy részben, talán	nem	összesen
— teljes munkaidőben dolgozna	7,1	7,1	14,2
— részmunkaidőben dolgozna	24,6	28,2	52,8
— otthon maradna	11,4	21,6	33,0
Összesen	43,1	56,9	100,0

¹⁴ A mindkét kérdéssel szembeni válaszok százalékaiban. Az anyák 12%-a egyik vagy mindkét kérdésre nem tudott egyértelműen válaszolni.

Mint látható, az ideális helyzetben is teljes munkaidőben dolgozni vágyók attitűdje csak lazán függ össze a karrier-orientáltsággal. Lényegében ugyanez áll a részmunkaidős megoldást választókra is. Számottevő különbség csak az otthonmaradni kívánók karriervágyában mutatkozik. Ha nem is túlságosan nagyarányú (11,4 százalék), de mégis figyelemre méltó, hogy van az anyáknak egy olyan csoportja, amely úgy vélekedik: "ha már kénytelen dolgozni" — szívesen csinálna karriert, de lemondana erről, ha jól kereső férje révén otthon maradhatna. A legnagyobb csoportot azonban mégiscsak azok teszik ki, akik nagyjából meg vannak elégedve jelenlegi munkahelyükkel, nemigen akarnának továbblépni ennél felelősségteljesebb, karriert jelentő munka, beosztás irányába, sőt legszívesebben úgy oldanák meg életüket, hogy családi lekööttségük mellett csupán részmunkaidőben, de mindenképpen dolgoznának.

Más kérdés az, hogy vajon nem növekszik-e meg a karrier-orientáltság a kisgyermekes anyákban a későbbiekben, akkor, amikor gyermekeikkel már nincsenek leköötve, ám jelentős szakmai előrelépéshez a részmunkaidős állás már nem nyújt kellő alapot. Erre a kutatás alapján nem tudunk választ adni. Úgy gondoljuk azonban, hogy ennek komoly akadálya a jelenlegi nyugdíjrendszer. A nők 55 éves korban történő, rendkívül korai nyugdíjazása jelenleg is olyan hatással jár, hogy a munkaadók nem szívesen alkalmaznak az 50. életévükhöz közeledő nőket. Így a gyermekek felnövekedése és az anya nyugdíjazása között eltelt, meglehetősen rövid idő ugyancsak korlátozza szakmai karrier elérését.

c) És az egyenjogúság?

Joggal fogalmazódhat meg bennünk a kérdés: a részmunkaidő eszményítése, a karierről való lemondás, a férfiak családi feladatokban való mérsékelt résztvállalásának tudomásulvétele összességében vajon nem annak jele-e, hogy a nők önként, sok esetben szívesen lemondanak az egyenjogúságról, természetesnek veszik, hogy mekkora terheik vannak. Vagy pedig arról van-e inkább szó, hogy a nők a gyermekek gondozását, nevelését, a családi élet harmóniájának biztosítását szívesen vállalt női hivatásnak tekintik, még akkor is, ha nem feltétlenül egyedüli hivatásnak? Életvezetésükben vajon a férfiakat "ellenfelekeknek" tekintik-e, akikkel szemben jogaikat meg kell védeniök, avagy társaknak, partnereknek, akiknek boldogulása, előrelépése közös érdek? Nem érdektelen megtudni, miként gondolkoznak e kérdésekről a fiatal szülők. Attitűdjeik mennyit őriznek a nemi szerepek teljes elkülönülésének hagyományos elemeiből, módosítottak-e ezen az elmúlt évtizedek ideológiai hatásai és tapasztalatai, s hatnak-e gondolkodásmódra az ún. feminista mozgalmak eszményei?

Tapasztalataink szerint a kisgyermekes szülők gondolkodásmódja e kérdésekben nem mentes konfliktusoktól. Többségi vélemény például annak elfogadása, hogy általában "a férfiaknak jobb, mint a nőknek" (ezt még a férfiak sem tagadják), de már erősen megoszlanak a vélemények abban, hogy a nők részesüljenek-e valamiféle pozitív diszkriminációban.

Kinek jobb	Házas		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
— a férfiaknak	66,2	51,2	68,4
— a nőknek	9,3	18,9	9,6
Nem tudja	24,5	29,9	21,9
	100,0	100,0	100,0

A többségi vélemény ellenére sem lehet nem figyelni a "nem tudja"-válaszok magas arányára. A nők egynegyede, a férfiak közel egyharmada e kérdésben döntésképtelen, feltehetően azért, mert a két nem problémáit nagyjából azonos súlyúnak tartják. A legfiatalabb korcsoportban (24 évesek vagy ennél fiatalabbak között) valamivel nagyobb a vélemény nélküliek aránya, míg az idősebbek (40 évesek vagy idősebbek) az átlagosnál gyakrabban említik, hogy a férfiaknak jobb. Elég valószínűtlen azonban, hogy a férfiak előnyeit a nők otthoni munkájának nagyobb terheivel hozták csak összefüggésbe. Nem mondható például, hogy a családi és munkahelyi feladataikat csak nagy nehézségek árán összeegyeztető nők sűrűbben szavaznának a férfi-lét előnyeire. Valószínűleg nem áll távol a valóságtól, hogy a közvélemény — amelynek az általunk vizsgált fiatal szülők is hordozói — általánosságban is belátja, elismeri a nők kettős leterheltségéből adódó problémák súlyát. (Erre vall, hogy maguk a kérdezett apák sem állítják magukról: helyzetük a nőkénél nehezebb lenne.)

Mégis joggal éreznék kérdezetteink, ha a női nemhez tartozás olyan stigma lenne, aminek alapján rájuk nézve pozitív diszkriminációban részesülnének, abban pedig megoszlik véleményük, hogy jól kereső férj mellett egyáltalán igényt tarthassanak-e a nők munkahelyekre. A kérdőív négy állítást fogalmazott meg arról, hogy ha kevés a munkahely, hogyan kellene azt igazságosan elosztani. A kérdezettek feladata az volt, hogy mindegyikről mondják meg: azzal milyen mértékben értenek egyet. A válaszok alapján ún. "egyetértés-indexet" számítottunk.

Kiszámítása úgy történik, hogy az egyetértő vélemények arányából kivonjuk a nem egyetértő vélemények arányát, az eredményt elosztjuk e kettő összegével, és a könnyebb érthetőség kedvéért megszorozzuk 100-zal. Az index értékei így egy -100-tól +100-ig terjedő skálán helyezkednek el. Ha az érték 0 körüli, az az egyetértő és nem egyetértő vélemények közel azonos arányát, vagyis a vélemények erős megosztottságát mutatja. Ha az index értéke a pozitív tartományba kerül és meghaladja az 50-et, az az egyetértő, a -50 alatti pedig az ellenző, nem egyetértő vélemények erős túlsúlyát jelzi.

Kijelentések	(egyetértés-index)		
	Házas		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1. Ha a férfiak el tudnák tartani a családjukat, a nők ne is tartsanak igényt munkahelyekre	0,14	25,4	12,6
2. A munkahelyeket a szaképzettség alapján kell elosztani, nem pedig a családi helyzet alapján	35,3	83,1	42,1
3. A gyermeküket egyedül nevelő szülőket előnyben kell részesíteni a munkához jutásban	66,7	45,0	60,7
4. Azonos képzettségű nők és férfiak esetén a nőket előnyben kell részesíteni a munkához jutásban	-61,7	-72,0	-43,7

Mint az index-értékek mutatják, a három szülői alminta e kérdésekben nem teljesen egységes. A véleményeket leginkább az a probléma osztja meg, hogy a jól kereső férjjel rendelkező asszonyok egyáltalán igényt tarthassanak-e munkahelyre, ha azok száma korlátozott. A házas anyáknak mintegy fele, az apáknak ennél valamivel magasabb aránya ért egyet ezzel. Az egyedülálló anyák is magasabb arányban fogadják el ezt az álláspontot, mint a házas nő társaik. A megosztások mögött egy — az adatfelvétel óta eltelt idő alatt sajnos, egyre aktuálisabb konfliktushelyzet húzódik meg: kiszorítható-e valaki azért a munkából, mert házastársának kerestéből is meg tud élni, mert van, aki eltartsa.

Már inkább az elfogadó vélemények dominálnak — különösen a férfiak, az apák részéről — abban a kérdésben: preferálandó-e a szakképzettség a családi helyzet mérlegelésével szemben. Erre többnyire "igen" a válasz. A kis arányban meglévő, de mégiscsak ellenkező vélemények azonban azt jelzik, hogy a munkavállalás lehetősége szociális probléma (is). Szorosan kapcsolódik ehhez, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők előnyben részesítését már erősen támogatónak vélik (főképp az ebben inkább érintett nők). Végül egyértelműen elveti mindhárom szülői csoport (az egyedülálló anyák a házásokhoz képest kissé halványabban) azt a megoldást, hogy azonos szakképzettség esetén a nőket — csak azért, mert nők — előnyben kellene részesíteni.

Összességében tehát a vélemények szerint — ha "jobb is a férfiaknak", ennek diszkriminatív úton történő korrigálását már nem tartanak igazságosnak a fiatal szülők. A szociális helyzet, valamint a szakképzettség méltányolását annál inkább; ez azonban független attól, hogy férfiről vagy nőről van-e szó. Bizonyos értelemben más a helyzet a "jól kereső férj" szituációjában. Erről gondolkozva a véleményeket a hagyományos családmodell képe is megoszthatja, hiszen — mint korábban láttuk — a nők egyharmada ilyen körülmények mellett önszántából is inkább lemondana a munkáról. (Az otthon maradni kívánó nőknek például 45 százaléka, míg a rész, vagy teljes munkaidős elfoglaltságot választóknak mindössze 14–15 százaléka értene csak egyet azzal, hogy jól kereső férj esetén a nők ne tartsanak igényt munkahelyekre.)

A nemzetközi összehasonlító vizsgálat megkísérelte annak feltérképezését is, hogy él-e valamiféle "nemi előítéletesség" a fiatal szülőkben akár saját, akár az ellenkező nemmel szemben. Elvileg elképzelhető ilyesminek a megléte, hiszen a mindennapi tapasztalatok, közhelyek között sem ritka az olyan megfogalmazás, miszerint a nők egymás között rosszabbul jönnek ki, vagy ellenkezőleg, éppenhogy jobban megértik egymást stb. Ennek tudakolására a kutatás azt a módszert választotta, hogy szám szerint tizenegy állítást fogalmazott meg a kérdőív, s azokról egyenként meg kellett mondani — mind a nőkre, mind a férfiakra vonatkozóan —, hogy mennyire egyeznek meg a kérdezettek tapasztalataival. Ezt a kérdezettek ezúttal is osztályozással fejezték ki.

Az állítások megfogalmazása a következő volt:

- 1... ők értenek meg legjobban engem
- 2... ők a példaképeim
- 3... legnagyobb konfliktusaim velük vannak
- 4... hozzájuk érzem közelebb magam
- 5... a mindennapi életben, a gyakorlatban a legtöbb támogatást tőlük kapom
- 6... a legtöbb érzelmi támogatást tőlük kapom
- 7... a munkahelyen ők jelentik számomra a legnagyobb konkurenciát
- 8... a magánéletben ők jelentik számomra a legnagyobb konkurenciát
- 9... lenyűgözőek
- 10... munkámban ők támogatnak a legjobban
- 11... legtöbb ösztönzést tőlük kapom

A kérdés első fordulójában az állításokat a nőkre, második fordulójában a férfiakra kellett értelmezniük a válaszadóknak.

Meg kell mondani — s ez esetünkben mindhárom almintára érvényes volt — Magyarországon a kisgyermekes anyák és apák csak igen kevés hajlandóságot mutattak az iránt, hogy mindennapi, személyes kapcsolataik minőségét (pl. azt, hogy kitől kapnak gyakorlati vagy érzelmi támogatást, ösztönzést, kiket érznek közelebb magukhoz vagy éppen kikkel támadnak konfliktusaik, kik jelentenek számukra a munkában vagy a magánéletben konkurenciát stb.) — aszerint ítélik meg: az illető a férfi, vagy a női nemhez tartozik-e. Az osztályzat-átlagok mindhárom almintában és mind a nőkre, mind a férfiakra vonatkoztatva a 2,0 ("kevés") körül mozogtak. Ez alól egyetlen jelentős kivételt az apák 3,64, illetve 3,63-os átlag-osztályzata jelentette: ők ugyanis többségükben a nőket "lenyűgözőnek" tartották, illetve úgy érezték, "a nőktől kapják a legtöbb érzelmi támogatást". Ugyanez azonban már nem érvényes az anyák esetében a férfiakra vonatkoztatva.

Az eredményből azt a következtetést ugyan nem vonhatjuk le, hogy a válaszadók teljes mértékben mentesek lennének mindenfajta nemi előítéletől, azt azonban igen, hogy az itt szereplő megfogalmazások gondolkodásmódjuktól idegenek, esetenként inkább megmosolyogni valóak voltak. Elképzelhető, hogy azokban az országokban, amelyekben a különböző — főképp értelmiségi beállítottságú — feminista mozgalmak erősebbek, e problémakörök is jobban illeszkednek a fiatal nők és férfiak attitűdjeihez, motiváltságához. Erre az összehasonlító elemzések fognak majd választ adni.

A nők szerepe a családban és a munkahelyeken közismerten nagyon jelentős; jóval szerényebb azonban a közéletben, a politikában. A politikusi pálya régtől fogva férfifoglalkozásnak számított és számít ma is. (Hiszen történelmi léptékkal mérve maga a női választójog is elég újkeletű.) Egy 1990-ben végzett lakossági közvélemény-kutatásunkból az tűnt ki, hogy a lakosság közel fele volt azon a véleményen: "a nők feladata a család, a háztartás ellátása, az ország ügyei a férfiakra tartoznak", és csupán 32 százalék értett volna egyet azzal, ha a politikusi vezetők között több a nő. Ez az arány a 30 év alattiak körében már magasabb, 44 százalék volt. A nők politikában való részvétele iránt csak lassan oldódnak az ellenérzések. A közélet demokratikus átalakulása azonban kézenfekvővé, s egyben szükségessé is tenné a nők politikában való részvételét, már csak azért is, mert a választópol-

gárok mintegy fele nő, sőt arányuk az életkor emelkedésével még növekszik is. A kisgyermekes szülők különösen érintettek lehetnek: életkorukból adódóan elsősorban ők a végrehajtói a rendszerváltás következetes megvalósításának, s kisgyermekük jövőjére gondolva talán leginkább érdekelték ebben személyesen is.

A kérdőív százalékos formában kért választ arra: mekkorának látja a három vizsgált szülői csoport a nők szerepét a családban, a munka világában és a politikában, másrészt pedig mit tartanak kívánatosnak, ha e három fő területen miként alakulna, mekkora lenne a nők szerepe. A százaléértékeket tartalmazó válaszok átlagolása alapján a következő kép alakult ki:

Mekkora a nők szerepe	Házaspár		(százalékban)
	anyák	apák	Egyedülálló anyák
<i>a családban</i>			
— jelenleg	80,9	72,7	82,5
— mekkorának kellene lennie	77,4	68,4	71,5
<i>a munka világában</i>			
— jelenleg	51,4	47,1	51,7
— mekkorának kellene lennie	45,2	40,9	44,0
<i>a politikában</i>			
— jelenleg	26,5	28,0	22,5
— mekkorának kellene lennie	38,5	26,2	38,1

Mindhárom almintára jellemző, hogy a nők családban betöltött szerepét teljes mértékben elismerik; a munka világában a szerepek mintegy felét tulajdonítják a nőknek, ám a politika terén a nők súlya igen alacsony, 30 százalék alatt marad. A férfiak — ha nem is nagymértékben — de mindhárom területen szívesen látnák, ha a nők szerepe a jövőben csökkenne. A nők sem bánnák, ha családi és munkahelyi szerepeik súlya némileg mérséklődne, bár a családban betöltött dominanciájukat nemigen adnák fel. Eléggé számottevő (12-15 százalékpont közötti) az elmozdulás ugyanakkor abba az irányba, hogy a jelenlegi helyzethez képest a nők politikában betöltött szerepe növekedjék. E tekintetben ellentét van tehát a két nem, az anyák és az apák között. Hasonló eredményekre jutottunk a már említett, 1990-ben végzett lakossági közvélemény-kutatás alkalmából is: ekkor a férfiak 28 százaléka, a nők 38 százaléka találta volna jónak, ha a nők közül több lett volna politikus.

A közélet további demokratikus átalakulása talán utat nyit majd az előtt is, hogy a nőknek ez a jogos törekvése teljesüljön. A férfi-társadalomnak is el kell szánnia magát arra, hogy a politikusi pályát (is) nyitottá tegye az azt ambicionáló nők előtt, sőt az ilyen ambíciókat támogassa, elősegítse. A felnövekvő generációk számára is fontos lenne olyan mintákat nyújtani, amelyek azt mutatják: egy nő is befuthat politikai karrier-pályát. A kisgyermekes, fiatal anyák ilyen természetű igényei — adataink szerint — már jelen vannak.

ÉRTÉK-ORIENTÁCIÓK

A kutatás célul tűzte ki a kisgyermekes szülők érték-struktúrájának vizsgálatát is. Ez fontos eleme a szülői attitűdök természetének, hiszen vélhető, hogy érték-orientáltságuk meghatározó lesz a gyermekkel való kapcsolat alakulásában, a gyermekek felnevelésében, vagyis a gyermekek szocializációjának egész folyamatában. Más oldalról pedig nem érdektelen megtudni azt sem, hogy egyáltalán milyen értékek iránt vonzódtak erősebben vagy kevésbé erősen Magyarországon a családalapítás éveiben járó fiatal szülők a 90-es évek elején.

A vizsgálat módszere az volt, hogy a kérdezettek — mindhárom almintában — a különböző tartalmú, típusú mindennapi értékek egy meglehetősen bőszéges listáját kapták meg; ez szám szerint 22 érték-fogalmat foglalt magában. A kérdés arra irányult, hogy mondják meg ezek mindegyikéről: mennyire tartják azt saját életükben irányadónak, meghatározónak. A válaszadást ezúttal is egy ötfokú skála szolgálta, amelynek a legalsó, 1-es fokozata a "nem fontos", a legfelső, 5-ös fokozata pedig a "nagyon fontos" besorolást jelölte. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért első lépésben a válaszmegoszlásokat egy 100 fokú skálára számítottuk át. A skála-értékek azt mutatják meg, hogy a lehetséges ötös osztályzatok összességének hány százalékát "szavazták meg" a három almintához tartozó kérdezettek. (Ha mindenki nagyon fontosnak ítéli egyiket-másikat, az 100 pontot, ha senki sem találja fontosnak, az 0 pontot jelent stb.) (Megjegyezzük, hogy e fogalmak tartalma igen összetett, így jelentésük nem feltétlenül azonos mindenki számára. Ezért az eredményeket magunk is bizonyos fenntartással kezeljük.)

A megadott 22 érték-fogalom — tartalma alapján — csoportokba rendezhető. Ezek: *a)* az intim szférához tartozó értékek; *b)* pozitív emberi tulajdonságokra utaló értékek; *c)* a jó közérzetet biztosító értékek; *d)* közösségi értékek; *e)* a munkával kapcsolatos értékek; végül *f)* a vallás, amely önmagában jelent egy elkülönülő értékegyüttest. (Megjegyezzük, hogy a kérdőív az értékfogalmakat keverten, nem tartalmi csoportok szerint elkülönítve tartalmazta, ami elvileg ellensúlyozhat bizonyosfajta "húzó hatást".) Mégis — mint látni fogjuk — elég jó konturokkal rajzolódott ki az értékek szerkezetének hierarchikus jellege. E hierarchia csúcsán az intim szférához tartozó értékek állnak: a gyermek, család, szeretet, házasság — ezeket gyakorlatilag szinte mindenki a "nagyon fontos" kategóriába sorolta. Közel azonos kiválasztási arányokkal ezt a pozitív emberi tulajdonságokra utaló, valamint a jó közérzetet biztosító, többnyire 70-80 pontot elért értékek két csoportja követi. Itt eléggé számottevő cezúra jelentkezik; az ún. közösségi, valamint a munkával kapcsolatos értékek közül csak néhány haladja meg a 70 pontot; e két csoport kiválasztási átlagai inkább 60 pont körüliek. Végül — teljesen leszakadva az előzőektől — az utolsó helyet a vallás foglalja el.

A mindennapi értékek választási rangsora a három szülői almintában

(a kiszámított skála-értékek alapján)

	Házas		Egyedülálló
	anyák	apák	anyák
<i>Az intim szférához tartozó értékek</i>			
1. gyerek	98,9	96,9	98,6
2. család	97,0	95,6	95,2
3. szeretet	96,8	91,5	98,7
4. házasság	94,3	92,6	41,0
<i>Pozitív emberi tulajdonságokra utaló értékek</i>			
5. becsületesség	94,5	90,6	94,6
6. műveltség	83,3	81,9	79,9
7. szorgalom	82,9	80,5	80,8
8. fegyelem	81,4	79,3	78,2
<i>Jó közérzetet biztosító értékek</i>			
9. szabadság	92,4	91,2	87,6
10. barátság	85,2	84,1	86,8
11. szabad idő	81,9	77,8	76,5
12. egyéni függetlenség	79,0	82,2	82,8
13. önmegvalósítás	70,3	75,7	69,5
<i>Közösségi értékek</i>			
14. haza	74,7	76,4	62,1
15. nemzeti érzés, magyarságtudat	73,5	73,9	62,6
17. tolerancia a kisebbség iránt	64,3	64,7	67,3
18. hagyomány	64,1	70,9	57,7
19. bátorság, aktivitás a közéletben	58,1	64,1	56,3
<i>Munkával kapcsolatos értékek</i>			
20. hivatás, foglalkozás	62,2	79,6	64,8
21. alkotás, kreativitás	61,6	68,8	62,1
<i>Vallás</i>	49,3	42,4	39,2

A különböző tartalmú érték-csoportoknak ez a felépítettsége nem szolgált számunkra különösebb meglepetéssel. Külföldi, ún. elégedettség-vizsgálatokból és saját közvélemény-kutatásainkból jól ismert, hogy a legkülönbözőbb kérdésfeltevésekre (pl. "Mi kell ahhoz, hogy igazán elégedettnek mondhasa magát? vagy...ha eljönne az a bizonyos jó tündér, "mi lenne a három legfőbb kívánsága" stb.) általában hasonló struktúra rajzolódik ki: az intim szférához, a magánélethez kapcsolódó értékek (vagy kívánságok) rendre megelőzik az ún. közösségi értékeket. Egy-egy esetben a három al minta között számottevő különbség mutatkozik.

Az egyik legszembetűnőbb különbség, hogy az egyedülálló anyák igen alacsony osztályzattal jelölték a "házasság" értékét. Pedig — mint azt a korábbiakban bemutattuk — a házas szülők és gyermekek családi együttesét — minden más lehetőséggel szemben — ők maguk is a leginkább ideális családi életformának tartják. Bármennyire is érthető, hogy saját életükben nem tekintik, nem tekinthetik meghatározónak, irányadónak a házasságot, mint értéket, a kétfajta megítélés mód közötti távolság egy, a mindennapjaikban nagyon is szerepet játszó feszültségről árulkodik.

Kevésbé tudunk magyarázatot adni arra, hogy miért szakad le pozitív értékválasztásuk a házas szülőkhöz képest számos közösségi érték, mindenekelőtt a haza, a nemzeti érzés,

magyarságtudat, a hagyományok vonatkozásában. Talán feltételezhető, hogy zaklatottabb életmódjuk kevesebb lehetőséget nyújt a mindennapi életüktől, gondjaiktól távolabb eső, elvontabbnak tűnő értékekkel való identifikálódásukhoz, míg a kiegyensúlyozottabb családi miliőben (a házas szülők esetén) nagyobb az esély a magánéletből kitekintő, felelősségteljesebb állampolgári attitűdök ápolására. Némiképp hasonló lehet a helyzet a vallás vonatkozásában is. Bár a vallás választása mindhárom almintában eléggé alacsony, a házas és az egyedülálló anyák véleményei között kerek 10 pontos különbség mutatkozik, ami legalábbis elgondolkasztató.

Azt pedig inkább jellegzetesnek, tipikusnak tarthatjuk, hogy a "bátorság, aktivitás a közéletben", a "hivatás, foglalkozás, munka", az "alkotókészség, kreativitás" a férfiak számára érzékelhetően nagyobb súlyt jelentő értékek, mint a nők számára. Ezek teljes mértékű elfogadása hagyományosan inkább a férfiak sajátja, s a nőknek csak a kis részéről mondható el (még a diplomások, értelmiségi foglalkozásúak esetében is), hogy ilyesfajta értékek saját életükben a legnagyobb mértékben meghatározóvá, irányadóvá váljanak.

Meglepőnek találtuk ugyanakkor a vallás, mint érték igen látványos leszakadását. Pedig meg kell mondani, hogy a vallásosság intenzitására vonatkozó kérdőív-kérdés megoszlásai (vagyis a kérdezettek vallásosságának mértéke) csak alig térnek el a lakossági mintákból kapott arányoktól, mely szerint a többség többé-kevésbé vallásosnak mondja magát, s 30 százalék körüli az aránya azoknak, akik inkább elhatárolják magukat a vallástól.

A vallásosság mértéke néhány országos közvélemény-kutatás és a kisgyermekes szülők önbesorolásai alapján

(százalékban)

	Vallásos, az egyház tanításait követi	Vallásos a maga módján	Bizonytalan	Nem vallásos	Egyéb, nem tudja	Összesen
--	---------------------------------------	------------------------	-------------	--------------	------------------	----------

Országos reprezentatív közvélemény-kutatások¹⁵:

1982	11	40	9	35	5	100
1987	11	41	8	38	2	100
1989	15	47	7	31	—	100
1991	14	53	7	25	—	100

Kisgyermekes szülők, 1991

Házass anyák	7	54	8	30	1	100
Házass apák	6	50	8	36	—	100
Egyedülálló anyák	3	51	9	37	—	100

¹⁵Csak olyan országos közvélemény-kutatásokra hivatkozunk, amelyeket a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet készített, s eredményei önálló kiadványban is megjelentek. Ám a megoszlások megegyeznek más országos közvélemény-kutatási adatokkal is.

Mint látható a három szülői almintá — ha nem is nagymértékben — de valamelyest különbözik az országosan tapasztalt arányoktól: kisebb a nagyon vallásosak és nagyobb a nem vallásosak aránya. Különösen érvényes ez az egyedülálló anyákra. A településtípus és az iskolai végzettség hatással vannak a vallásosság mértékére. Ez azonban főként a "nem vallásosak" csoportjaiban érzékelhető: ebben a körben a budapestiek aránya a községiékhöz képest, a diplomások aránya a 8 osztályt végzettekhez képest közel megduplázódik. Ez egyébként az országos megoszlásokra is jellemző.

Mindez önmagában nem ad magyarázatot a vallás értékének — a többihez képest történő — alacsony pontozására. A magunk részéről inkább abban kerestük a magyarázatot, hogy az a tény, miszerint valaki többé vagy kevésbé vallásosnak mondja magát, semmiképpen sem egyenértékű azzal, hogy a vallást saját életében irányadónak, meghatározónak tekinti. Ez valóban így is van; csak a legvallásosabb szülők többségéről mondható el, hogy a vallást életükben meghatározónak, irányadónak tartják. De már azok, akik — úgymond — a "maguk módján" sorolják vallásosnak magukat, jóval kevésbé, és csupáncsak "eléggé", vagy "részben" tartják a vallást vezérlő értéknek. Magyarázatra szorul az ellenkező pólus is. A "nem vallásosak" között a házas anyák közel egyharmada, az apák és az egyedülálló anyák egyötöde tekinti részben, vagy annál is nagyobb mértékben saját életére nézve vezérlő értéknek a vallást. A "nem vallásos" kategória sem teljesen egyértelmű tehát a vallás, mint érték elvetése tekintetében. Távol maradhat valaki az egyházi rendezvényektől, nem érez indíttatást arra, hogy akárcsak lazább formában is, de gyakorolja vallását (pl. imádkozzék), bizonyosfajta vallási normákat azonban — amelyek jórészt azonosak az általános, humánus értékekkel, magatartási normákkal — mégis irányadónak tarthat életvezetésében. Jó néhány ezek közül (ilyen pl. a szeretet, a becsületesség) kifejezetten az érték-hierarchia élén foglal helyet. Mégis kétségtelenül igaz, hogy a vallásosság, illetve a vallás, mint érték iránt az általunk vizsgált kisgyermekes szülők relatíve mérsékeltlen fogékonyak. Az elmondottak illusztrálását szolgálja az alábbi táblázat:

Saját életükben mennyire tartják meghatározónak, irányadónak a vallást?

(százalékban)

A vallásosság mértéke	Nagyon	Eléggé	Részben	Kevésbé	Egyáltalán nem	Nem tudja	Összesen
1. Vallásos az egyház tanításait követi							
házas anyák	45,5	38,2	14,5	1,8	—	—	100,0
házas apák	72,7	13,6	13,6	—	—	—	100,0
egyedülálló anyák	33,3	50,0	16,7	—	—	—	100,0
2. Vallásos a maga módján							
házas anyák	15,1	31,4	36,3	10,5	6,3	0,5	100,0
házas apák	13,0	27,0	43,0	9,0	7,5	0,5	100,0
egyedülálló anyák	13,1	25,3	35,4	16,2	10,1	—	100,0
3. Bizonytalan							
házas anyák	4,0	13,6	39,4	24,2	15,2	1,5	100,0
házas apák	3,3	6,7	33,3	23,3	33,3	—	100,0
egyedülálló anyák	—	5,9	47,1	23,5	23,5	—	100,0
4. Nem vallásos							
házas anyák	2,1	3,4	26,9	23,9	41,6	2,1	100,0
házas apák	2,1	2,8	15,9	19,3	59,3	0,7	100,0
egyedülálló anyák	1,4	2,7	14,9	28,4	52,7	—	100,0

A mindennapi értékek struktúrájában nagy fontosságot kell tulajdonítani a fiatalabb és idősebb generációk közötti viszonyoknak, e viszonyról kialakult véleményeknek, illetve a vele kapcsolatban elfogadott magatartási normáknak. A családok életét nem kismértékben meghatározza, hogy a házasságot kötő, családot alapító fiatalok gyakran nemcsak a szülői házból repülnek ki, hanem szüleik lakóhelyétől is messze kerülnek. A szülők (nagyszülők) öregedésével mégis súlyosbodnak a — lassan középkorúvá váló — fiatalok gondjai, ekkor már nemcsak magukról és gyermekeikről, hanem az idős szülőkről is gondoskodniuk kell. Minél harmónikusabb viszony alakul ki kezdetből a család-generációk között, annál nagyobb az esély arra, hogy a nehezedő és felelősségteljesebb kapcsolattartás konfliktusoktól mentes legyen. A kisgyermek felnőtté válása szempontjából is fontos, hogy olyan légkörben nevelkedjenek, amelyben az idősebb emberek iránti megbecsülés, szeretet természetes, magától értetődő. Kétségtelen, hogy az idős szülővel való szorosabb kapcsolattartásnak a fiatalok számára is mutatkoznak előnyei, hiszen Magyarországon például a lakásszerzés, családalapítás, egzisztencia-teremtés már hosszú évek óta szinte elképzelhetetlen a szülők aktív segítségével nélkül. A fiatal nők gyakorlatilag teljes körű foglalkoztatása mellett a kisgyermek gondozásában, nevelésében is kiemelkedő a nagyszülők szerepe.

Az 1980-as években két alkalommal (1982-ben és 1989-ben) is készítettünk közvélemény-kutatásokat a lakosság idős emberekkal kapcsolatos attitűdjeiről. Ezek azt valószínűsítették, hogy bár a közvélemény elismeri, respektálja az idős korúak érdemeit, mégis elég nagyfokú intolerancia tapasztalható az öregséggel együttjáró kellemetlen tulajdonságokkal, ezen belül is főképpen azzal szemben, hogy az öregek beleszólnak a fiatalok magánéletébe, kritizálják, irányítani szeretnék azt. Meg kell jegyezni, hogy 1982 és 1989 között e tekintetben javulás mutatkozott. Ezt részben az idős korúak anyagi helyzetének rosszabbodása magyarázta, ami az emberekben nagyobb fokú együttérzést váltott ki, részben pedig az, hogy a családokban — a jövedelempótló külön munkák szaporodása miatt — nagyobb igény mutatkozott az öregek segítségére iránt.

Valószínűleg több ok is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a most vizsgált három szülői almintában csak igen csekély mértékben találkozhattunk az idősebbekkel szembeni ellenérzésekkel. A legfőbb ok az lehet, hogy kérdezettjeink nagy többsége valóban elég intenzíven számíthat a nagyszülők segítségére a gyermek felügyeletében. Mint az egyedülálló anyák esetében láttuk, a szülői segítség sokszor anyagi formában is megnyilvánul. (Tapasztalati adataink vannak arról, hogy ez fiatal házások esetében sincs másképp.) A másik ok az lehet, hogy a közgondolkodásban — a már említett körülmények miatt — feltehetően tovább növekedtek a toleráns attitűdök, s ennek a fiatal szülők is részesei. A nagyobbfokú tolerancia egyébként is jellemzőbb az iskolázottabb emberekre, márpedig az általunk vizsgált három szülői almintában az iskolázottsága számottevően magasabb, mint az országos átlag. Elég döntő ok lehet az is, hogy a nagyszülők egy része (a házásoknál kevesebben, az egyedülállóknál többen) együtt lakik a fiatalokkal, ami a mindennapok szervezésében könnyebbséget jelenthet.

A házas szülők 40, az egyedülálló anyák 30 százalékot meghaladó aránya "nagyon", vagy "eléggké" egyetértett azzal, hogy az idősebbeket általában respektálják, figyelembe veszik. Hasonló arányban kaptuk azt a választ, hogy ez a kijelentés "részben", de igaz. Így csak igen kevesen vannak, akik ennek az ellenkezőjét tapasztalták, élték át. A többség elveti azt a megfogalmazást is, hogy "az öregekre senki sem figyel oda". Osztályzatokkal kifejezve a házas anyák átlagosan 2,50, a házas apák és az egyedülálló anyák 2,43 ponttal jelölték, hogy mennyire tartják igaznak, mennyire értenek egyet e kijelentéssel. A kérdezettek társadalmi-demográfiai jellemzői a vélekedéseket nem befolyásolták.

Arra számítottunk, hogy némileg kritikusabb a helyzet akkor, ha arról kell véleményt alkotniuk, mennyire avatkoznak bele az öregek a fiatalok életébe. Ez a kérdés a már említett, két közvélemény-kutatásunkban is szerepelt: 1982-ben a lakosság 70 százaléka, 1989-ben 55 százaléka értett egyet azzal, hogy ez az idős korúakra erősen jellemző, negatív tulajdonság.

A nemzetközi kérdőív kérdés-megfogalmazása a saját, korábbi vizsgálatainktól annyiban tér el, hogy míg a közvélemény-kutatások csak az "egyetért-nem ért egyet" — válaszlehetősé-

geket engedték meg, a fiatal szülők esetében ezúttal is ötfokú skálán lehetett a válaszokat besorolni. Ez tette lehetővé, hogy a többség az ún. "középső" fokozatot ("részben egyetért") választotta. (A magunk részéről ezt nem tartjuk a legszerencsésebb megoldásnak. Tapasztalataink szerint a "középső" fokozat választása egyaránt tartalmazhat bizonytalan véleményeket — pl. is-is, ilyenek is—olyanok is vannak stb. —, de véleménynélküliséget, rejtett válaszmegtagadást is. Emiatt a kiélezett, gyakran előítéletes vélemények arányairól nehéz reális képet alkotni. Hasonló — ún. közép-fokozatot jelölő — válaszalternatívát a mi kérdőívünk is szoktak alkalmazni, de ez nem kerül felolvasásra, s a kérdezőbiztosok csak akkor jelölik, ha a válaszadó kifejezetten ezt a feleletet adja.)

A kérdezettek társadalmi-demográfiai paraméterei ezúttal sem differenciálták a véleményeket. A válaszmegoszlásokat egy olyan változó mentén is elemeztük, hogy az érintettek együtt élnek-e a nagyszülőkkel, vagy sem. Itt már mutatkoztak — nem túlságosan nagy, de mégis észrevehető — különbségek. Az egyetértés mértékét osztályzat-átlagokkal jelölve a szüleikkel (nagyszülőkkel) együttélők valamivel a saját csoportjuk átlaga felett, a nem együttélők pedig valamivel ez alatt jelölték egyetértésüket:

Mennyire értenek egyet azzal, hogy az öregek nagyon beleavatkoznak a fiatalok magán életébe?

	(osztályzat-átlag)		
	Házass		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
Nagyszülőkkel együtt élnek	2,91	2,82	3,10
Nagyszülőkkel nem élnek együtt	2,68	2,77	3,01
Átlag	2,71	2,78	3,01

Feltehetően azok viselik legnehezebben az öregek beleszólását magánéletükbe, akik e kijelentéssel eléggé, kivált pedig "teljes mértékben" értenek egyet. Az így vélekedők aránya — főképpen a két női almintában — akkor magasabb, ha együtt is élnek szüleikkel. Ez talán leginkább a szülőkkel együttélő, egyedülálló anyáknál érzékelhető; közel egyharmaduk négyes, illetve ötös osztályzattal jelezte nagyfokú egyetértését az öregek e nem kívánatos tulajdonságának meglétével. Ez nem meglepő, hiszen "rendellenes" családi életmódjuk miatt feltehetően a házasoknál jobban ki vannak téve szüleik bíráló, vagy mindennapjaikat irányítási szándékozó megjegyzéseinek. Annyi azonban általánosan elmondható, hogy a kisgyermeket nevelő szülők számára mindez korántsem jelent olyan kiélezett problémát, mint ahogyan az — tapasztalataink szerint — a közgondolkodásban tudatosult.

Az értékek hierarchiájának, belső struktúrájának részletesebb vizsgálata még előttünk álló feladat. Az eredményeket várhatóan tovább gazdagítják és valószínűsítik majd az ugyancsak előttünk álló nemzetközi összehasonlítások, melyek arra adhatnak feleletet, hogy milyen mértékben függ az értékek struktúrája a résztvevő országok nemzeti karakterétől, eltérő társadalmi sajátosságaitól.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK MEGÍTÉLÉSE; ALKALMAZKODÁS A VÁLTOZÁSOKHOZ

Az adatfelvétel idején, 1991 utolsó negyedében a lakosság egésze is még úgyszólván csak ízelgette a rendszerváltozást, s nem voltak ezzel másképp a kisgyermekes szülők sem. Sokfajta, a változásokkal együttjáró, az emberek mindennapi életére kedvezőtlenül ható tényező — mint például a munkanélküliség, amint arra már többször hivatkoztunk — még nem volt olyan mértékben érzékelhető, mint akárcsak fél évvel később. Az elmúlt időszak egy másik, ugyancsak a családok mindennapjait érintő változása (ez is megkezdődött már 1990 előtt) bizonyosfajta munkahelyi, szociális kedvezmények, pl. a kedvezményes üdülés lehetőségének csökkenése vagy megszűnése. Meg kell mondani, hogy kérdezettjeinket ez nem érintette különösebben súlyosan. Iránta érdeklődve a többség az "egyáltalán nem" vagy "egy kissé érinti" válaszokat adta, az osztályzat-átlagok a közepes (3) alatt maradtak. Azonban nézetünk szerint ennek nem csupán az az oka, hogy 1991-ben még nem tudatosult, mivel meglehetősen bizonytalan volt a szakszervezeti vagy vállalati tulajdonban lévő üdülők sorsa. (A kedvezményes üdültetés új rendszere csak 1992 végére alakult ki és vált közismertté.) De kedvezményes üdülésre a korábbi rendszerben sem jutottak el nagy tömegek. Ezen túlmenően az üdülési díjak már a nyolcvanas években is erősen drágulni kezdtek, ami — együtt az utazási költségek emelkedésével — sokak számára már ekkor is megfizethetetlen volt. Más vizsgálatainkból tudjuk, hogy a 80-as években például a sokgyermekes családoknak csak mintegy 15—20 százalékából került el családonként egy-egy gyermek kedvezményes gyermeküdültetésre, és ritkaságszámba ment, hogy a szülők és gyermekek együtt vakációzzanak. Nem csoda hát, ha meglehetősen érdektelenség mutatkozik az iránt, hogy ez a lehetőség tovább csökken.

Szinte egyáltalán nem érzékelték a fiatal szülők, hogy csökkent volna az óvodák, napközik száma. A nemzetközi kérdőív erre a problémára is kitért, Magyarországon azonban — legalábbis 1991 végén — még igen keveseket érinthetett; az átlagos osztályzat az egyes almintákban éppenhogy elérte a "kettést" (anyák: 2,00 apák: 1,93).

A felsoroltakhoz képest valódi traumatikus élményt jelentett már az elmúlt év végén is az árak emelkedése. A tény, hogy fokozatosan megszűnt az árak állami költségvetésből történő támogatása, a legtöbb családot "nagyon súlyosan" vagy "elégé súlyosan" érintette, az e kérdésre adott osztályzat-átlag a házas anyáknál 4,42, az apáknál 4,26. Ami az áremelkedéseket illeti, meg kell mondani, hogy az 1991. évi inflációs hullám már egy meglehetősen megviselt lakosságot ért el, hiszen a nyolcvanas évek folyamán gyakorlatilag folyamatosan ezt tapasztalták az emberek. Ezért is érthető, s egyben érdekes is, hogy a kérdezett szülők véleménye a kedvezőtlen változások okairól meglehetősen konfúz: összességében nagyjából ugyanannyian vannak, akik a piacgazdaságra való áttérés, mint amennyien egy rosszabb irányba mutató politikai-társadalmi változás velejárójának tekintik azokat.

(százalékban)

A két kijelentéssel való egyetértés mértéke	A változások			
	a piacgazdaságra való áttérés		egy rossz irányba mutató politikai-társadalmi változás	
	velejárói			
	házas		házas	
	anyák	apák	anyák	apák
nagymértékben egyetért	26,0	28,9	16,4	28,9
eléggé egyetért	22,6	23,4	20,6	23,4
részben egyetért	30,5	29,4	31,0	29,4
kevésbé ért egyet	5,4	5,5	8,0	5,5
egyáltalán nem ért egyet	4,3	7,3	7,8	7,3
nem tudja	10,6	5,5	15,0	5,5
	100,0	100,0	100,0	100,0
osztályzat-átlag	3,73	3,65	3,31	3,65

Mint látható, ezúttal is elég nagy a kényelmes "részben"-válaszok aránya, de — különösen a nők körében — a véleménynélkülieké is. Mindez érthető is, hiszen 1991 végén sem volt — de napjainkban sem — elvárható a megkérdezettektől annak a meglehetősen nagy szakértelmet igénylő kérdésnek az eldöntése, hogy bizonyosfajta gazdasági természetű változások milyen mértékben tudhatók be különböző okoknak.

Mindazonáltal a szülők ország jövőjéről alkotott elképzelései 1991 végén inkább pesszimistának, vagy legalábbis közepesen optimistának voltak mondhatók. Azonban mindhárom minta esetében volt egy — az érintettek egynegyedét kissé meghaladó — csoport, amely kifejezetten bizakodónak mutatkozott a jövőt illetően. Egy ötfokú skálán, amelynek legfelső foka a "minden jobb lesz", legalsó foka pedig a "minden rosszabb lesz" vélekedést jelöli, az alábbi megoszlásokat kaptuk:

Milyen lesz az ország jövője?

		(százalékban)		
		Házas		Egyedülálló anyák
		anyák	apák	
Minden jobb lesz	(5)	5,5	7,2	8,5
	(4)	20,3	19,2	17,0
	(3)	37,8	34,9	37,0
	(2)	22,3	24,4	18,0
Minden rosszabb lesz	(1)	12,4	13,2	17,0
Nem tudja		1,9	1,0	2,5
		100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag		2,95	2,83	2,82

A lakosság — s köztük a kisgyermeket gondozó, fiatal szülők — nemcsak "kívülről" alkotnak véleményt a változásokról, azok okairól, az ország jövőjéről. Hiszen végső soron ők maguk kell, hogy e változások hordozói, végrehajtói legyenek. Nem mellékes tehát, hogy miként élik át azokat; melyek azok a körülmények, amelyekhez könnyen tudnak alkalmazkodni, s melyek okoznak nagy nehézségeket számukra. Érzékelik-e azt, hogy a gazdasági

rendszerváltozás bizonyosfajta, korábban háttérbe szoruló tulajdonságaik (pl. kezdeményező-készség, megküzdeni a konkurenciával stb.) előtérbe kerülését, kifejlesztését igényli.

E problémakör vizsgálatára a nemzetközi kutatás azt a módszert választotta, hogy a kérdőív szám szerint 11, újszerű, az alkalmazkodókészséget próbára tevő körülményt sorolt fel. A kérdezettek feladata az volt, hogy mindegyikről mondják meg: azok milyen nehézséget okoznak számukra. Az alábbi válaszlehetőségek közül választhattak:

- nagy nehézséget okoz;
- részben nehézséget okoz;
- kifejezetten könnyű; vagy
- ebben a vonatkozásban semmi nem változott.

A válaszok megoszlását a házasság anyák almintáját alapul véve a "nagy nehézséget" okozó változások rangsorában mutatjuk be.

Milyen mértékű nehézségek voltak a következők?

	(százalékban)		
	Házasság		Egyedülálló anyák
	anyák	apák	
1. Meg kell szokni, hogy a jövő bizonytalan			
nagyon nehéz	47,9	45,9	63,0
részben nehéz	39,8	42,6	27,6
könnyű	3,9	4,3	2,6
nem változott	4,8	6,3	5,2
nem tudja	3,6	0,9	1,6
	100,0	100,0	100,0
2. Többet kell foglalkozni a jövő tervezésével (munka, család)			
nagyon nehéz	30,3	32,3	43,0
részben nehéz	46,3	45,9	35,2
könnyű	6,9	7,4	5,7
nem változott	12,2	13,0	15,0
nem tudja	4,3	1,3	1,1
	100,0	100,0	100,0
3. A család és a munka közötti egyensúly biztosítása			
nagyon nehéz	30,3	26,9	47,3
részben nehéz	38,5	39,3	28,2
könnyű	7,6	13,7	6,4
nem változott	18,4	18,3	16,5
nem tudja	5,2	1,8	1,6
	100,0	100,0	100,0
4. Az embernek át kell alakítania egész gondolkodásmódját			
nagyon nehéz	26,3	26,5	28,3
részben nehéz	44,8	41,2	45,5
könnyű	9,3	12,5	9,4
nem változott	12,2	13,0	15,0
nem tudja	7,4	6,8	1,8
	100,0	100,0	100,0
5. A munkahelyen és a mindennapokban új követelményeknek kell megfelelni			
nagyon nehéz	26,1	25,7	37,7
részben nehéz	42,4	39,7	34,6
könnyű	7,7	12,5	6,8
nem változott	17,7	20,6	17,8
nem tudja	6,1	1,5	3,1
	100,0	100,0	100,0

(folytatás)

	Házaspár		Egyedülálló
	anyák	apák	anyák
6. Nagyobb a konkurencia, többet kell könyökölni, mint azelőtt			
nagyon nehéz	22,3	22,0	37,4
részben nehéz	39,9	32,2	31,6
könnyű	7,0	10,0	5,8
nem változott	24,2	32,5	22,6
nem tudja	6,6	3,3	2,6
	100,0	100,0	100,0
7. Megtanulni a demokrácia biztosította jogokkal élni			
nagyon nehéz	22,2	23,5	31,4
részben nehéz	45,3	38,0	38,2
könnyű	12,5	18,1	12,0
nem változott	14,1	18,1	12,6
nem tudja	5,9	2,3	5,8
	100,0	100,0	100,0
8. Sokkal önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni			
nagyon nehéz	20,1	21,3	32,8
részben nehéz	46,2	41,9	41,7
könnyű	9,0	10,9	9,4
nem változott	19,9	24,6	13,5
nem tudja	4,8	1,3	2,6
	100,0	100,0	100,0
9. A gyermekek nevelésével kapcsolatban több döntést kell hozni a szülőknek (pl. iskolaválasztás, hittan stb.)			
nagyon nehéz	18,4	20,8	20,8
részben nehéz	44,3	39,6	38,5
könnyű	13,5	15,2	15,1
nem változott	20,1	23,1	22,9
nem tudja	3,7	1,3	2,7
	100,0	100,0	100,0
10. Általában a társadalom nyugatiasodása			
nagyon nehéz	17,9	16,6	26,3
részben nehéz	43,7	36,5	40,5
könnyű	12,9	19,4	13,2
nem változott	19,2	25,0	12,0
nem tudja	4,3	2,5	7,4
	100,0	100,0	100,0
11. Az egyén képességeinek, érdeklődési körének kibontakozása			
nagyon nehéz	12,5	10,2	21,5
részben nehéz	43,9	39,3	42,4
könnyű	14,0	16,6	12,6
nem változott	22,1	30,4	17,8
nem tudja	7,5	3,5	5,7
	100,0	100,0	100,0

Az első észrevétel, amit meg kell tennünk, hogy a kérdezettek nagy többsége, mintegy 60–80 százaléka számára szinte valamennyi problémakör valamilyen mértékben nehézséget jelent. Megjegyzendő, hogy a "részben nehézséget okoz"-megfogalmazású válasz ezúttal is csalóka; ezt választották szemmel láthatóan legszívesebben kérdezettjeink. S nyugodtan élhetünk a gyanúperrel, hogy ez ezúttal is bizonyosfajta kényelmes megoldás a részükről. Függetlenül a bekövetkezett társadalmi-politikai-gazdasági változásoktól — ugyan, van-e ember, akinek mindennapi életében ezek a problémák ne okoznának — legalábbis "részben" — nehézséget? Közelebb visz tehát a realitásokhoz, ha a rangsorok alakulását a többi válaszalternatíva szerint vizsgáljuk.

Egybevág a szülők korábban bemutatott pesszimista jövőképével, hogy a "nagy nehézséget" okozó problémák rangsorában ezúttal is a "jövő bizonytalansága", "a jövő tervezése"

a vezető. A családi és munkahelyi feladatok megosztása nem újkeletű probléma a családok életében. A tény mögött, miszerint ez ugyancsak rangsorvezetővé vált (3. hely), az állhat, hogy az életszínvonal szinten tartása, a többlet-munka ezt a kettős szorítást ma még feszítettebbé teszi. A "nagy nehézségek" rangsorában még mindig előkelő helyezést ért el 4. és 5. probléma, a gondolkodásmód átalakítása és az új követelményeknek megfelelés — már olyan szempontok, amelyek tipikusan a rendszerváltással összefüggő követelményekként értelmezhetők; a fiatal szülők jól érzékelik, hogy a megszokott, vagy éppen besúlykolt gondolkodási, magatartási normákat lassan le kell vetkőzniük, s ez korántsem tűnik könnyű feladatnak.

Hátulról visszafelé haladva a rangsorban úgy tűnik fel, viszonylag könnyebbnek találják kérdezettjeink — vagy pedig nem érzékelnek változást e tekintetben — az egyéni képességek kibontakoztatásának igényéhez, a nyugatiasodáshoz, a gyermekkel kapcsolatos, újfajta döntésekhez való alkalmazkodás követelményét. A magunk részéről inkább érdekesnek és tanulságosnak, semmint érthetőnek gondoljuk, hogy a demokrácia biztosította jogokkal való élés is — kisebb-nagyobb mértékben — a válaszadók több, mint 60 százaléka számára nehézséget okoz. Ez azt erősíti, hogy a pártokba tömörülő csoportok létszáma ma nem túlságosan magas, az egyéb demokratikus intézmények pedig még nem kellően kiépültek.

Megfigyelhető, hogy az egyedülálló anyák — bevallásuk szerint — szinte valamennyi kérdésben jóval többen számoltak be "nagy nehézségekről", mint a házások. Legkirívóbb ez a rangsorban 1., 2. és 3. helyre került problémák esetében, ami érthető is, hiszen jövőjük biztonsága, tervezése, a családi feladatok és a munka összeegyeztetése helyzetükből adódóan nagyonis problematikus. Jó példa ez arra, hogy az új feltételekhez való alkalmazkodást a szociális körülmények mellett a családi körülmények is erősen meghatározzák. Vannak természetesen olyan témakörök is, amelyekben ilyesfajta különbség a házások és az egyedülállók között nem mutatkozik. Ilyen, az egzisztenciális problémákat csak távolról érintő, "gyermekkel kapcsolatos döntések" (rangsorban a 9.) kérdésköre: ebben az egyedülálló anyák sem érintettek jobban vagy kevésbé, mint a házások.

A válaszmegoszlásokat a kérdezettek társadalmi-demográfiai paraméterei szerint elemezve azt találtuk, hogy legnagyobb befolyásoló szerepe az iskolai végzettségnek van. A magasan iskolázottak általában is kevésbé állítják az egyes problémákkal kapcsolatban, hogy az alkalmazkodás számukra "nagy nehézséget" jelentene. Ők többnyire rendelkeznek azzal az eszköztárral, amelynek segítségével viszonylag kevesebb konfliktussal tudják átállítani magukat arra, hogy az új követelményeknek megfeleljenek. Erre egy példa:

(százalékban)

NAGY NEHÉZSÉGET jelent az, hogy a gyermekek nevelésével kapcsolatban több döntést kell hozni a szülőknek	Iskolai végzettség				
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás-iskola	középiskola	egyetem, főiskola
Házias anyák	31,6	20,1	20,7	18,8	12,4
Házias apák	—	26,1	27,4	13,1	12,5
Egyedülálló anyák	28,6	23,4	27,5	17,7	13,9

Más oldalról az is igaz lehet, hogy számos probléma olyan számukra, amely korábbi életüknek is része volt, s így e tekintetben úgy érzik, nem következett be változás, vagy pedig az ahhoz való alkalmazkodás kifejezetten könnyű. Mindkettőre példa a következő:

(százalékban)

Az egyén képességeinek, érdeklődési körének kibontakoztatása	Házass anyák				
	Iskolai végzettség				
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás iskola	középfiskola	egyetem, főiskola
kifejezetten könnyű	10,5	13,9	13,3	11,0	20,1
e téren nincs változás	15,8	22,0	19,1	18,4	32,0

Vannak olyan problémák, amelyek iránt a férfiak jóval fogékonyabbak, mint a nők. Mint arról a korábbi fejezetekben már szó volt, ezek mindenekelőtt a munkával, munkahellyel kapcsolatos kérdések. Ez a tény (vagyis bizonyosfajta "férfi-orientáltság") olykor méginkább felerősíti az iskolai végzettség hatását. Például:

(százalékban)

NAGY NEHÉZSÉGET jelent, hogy a munkahelyeken és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni	Iskolai végzettség				
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás- iskola	középfiskola	egyetem, főiskola
Házass anyák	15,8	25,7	28,7	29,8	18,7
Házass apák	50,0	34,8	29,5	17,9	17,5

Az iskolai végzettség kedvező befolyása: a magabiztosabb, tudatosabb alkalmazkodókészség az egyedülálló anyáknál is érvényesül, de csak nehezen tudja mérsékelni az egyedül nevelő szülő státusából eredő hátrányokat:

(százalékban)

NAGY NEHÉZSÉGET jelent megszokni, hogy a jövő elég bizonytalan	Iskolai végzettség				
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás iskola	középfiskola	egyetem, főiskola
Házass anyák	.	50,7	46,3	52,2	41,4
Házass apák	.	53,6	35,7	53,5	35,0
Egyedülálló anyák	71,4	76,6	65,9	57,4	50,0

Vannak azonban arra is példák, hogy éppenséggel a legalacsonyabban iskolázottak jelentik a "másik pólust"; hasonlóan a diplomásokhoz ugyancsak kisebb arányban számolnak be "nagy nehézségekről", mint az ún. középső kategóriák. Ennek magyarázata az lehet, hogy bár a fennmaradásért folytatott küzdelem valójában nagy nehézséget jelenthet számukra, véleményük nem ebben a kategóriában jelentkezik, hanem abban, hogy "e vonatkozásban semmi sem változott", ugyanis korábban sem volt könnyeb a helyzetük.

Például: "A család és a munkahely közötti egyensúly biztosítása terén SEMMI SEM VÁLTOZOTT":

(százalékban)	
	Egyedülálló anyák
8 osztálynál kevesebb	—
8 osztály	21,3
Szakmunkás iskola	7,5
Középiskola	11,7
Egyetem, főiskola	31,4

Az iskolai végzettség differenciáltan hat tehát az alkalmazkodókészségre. A szakképzettség, a magas iskola (mindenekelőtt az egyetem, főiskola) szerepe e tekintetben egyértelműen kedvezőnek mondható. Ezzel szemben az alacsony iskolázottság szerepe nem egy irányban érvényesül. Részben — érthető okokból — nagyobbfokú pesszimizmussal, kilátástalansággal kapcsolódik össze, részben azonban az is tetten érhető, hogy az alacsony iskolázottság kevésbé biztosít egy olyasfajta áttekintést, amelynek eredményeképpen az érintettek kritikusan és felelősségteljesen képesek lennének átgondolni, mit kellene, mit lenne érdemes változtatni mindennapi életükön, magatartásukon, hogy nehézségeiket csökkentsék. (Ne felejtjük el: nem nyugdíj felé közeledő, korosodó emberekről van szó, s nem is marginális helyzetbe kerültekről — pl. hajléktalanokról, hanem meglehetősen fiatal szülőkről, akiknek elvileg nagyon is fogékonyak kellene lenniök ez iránt.) Így az ún. középső rétegről (a szakmunkás, vagy középiskolát elvégzettekről) mondható el leginkább, hogy a fő problémákkal tudatosan szembesülnek, de az azokkal való megbírkózás korántsem problémátlan számukra. Kár, hogy hasonló kutatási eredmények — amelyek bizonyosfajta összehasonlítást tennének lehetővé más életkorú, szociális, és családi összetételű csoportokkal — nem állnak rendelkezésre. De a kisgyermekes szülők mindennapjainak ezt az összetevőjét önmagában is fontosnak kell tartanunk. Hiszen az lenne a kívánatos, ha gyermekeiknek minél könnyedebben tudnának mintát szolgáltatni egy rugalmas, kezdeményező, kreatív, a lehetőségekkel élni tudó magatartás elsajátításához. Ezt ma még — mint az elmondottak példázják — maguk is meglehetősen sok nehézség közepette formálgatják.

* * *

Végezetül utalni szeretnénk arra, hogy a magyarországi eredmények, összefüggések elemzését még nem tartjuk befejezettnek. Bár a vizsgált minta korlátozza a hagyományos elemzésnél egyszerre sok változó figyelembevételét, mégis szükségesnek és indokoltnak látjuk egy-egy változó, így pl. az iskolai végzettség szülői attitűdökre gyakorolt hatásának szisztematikus kimutatását.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népsségelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok.
A Népességtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása.
Pécs, 1984. április 25-26.
26. A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880-2050.
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők.
A KSH Népességtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.
30. Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. A népesedéspolitikai; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi szemináriuma Budapest,
1986. október 14-15.
32. Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozása.
33. Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest,
1987. január 28.
35. A családok és háztartások előreszámítása, 1986-2021.

1989.

36. A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitaülése Budapest,
1988. június 2.
38. Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről - 1989.

1991.

39. Abortuszkérdés Magyarországon - 1991.
40. Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. Sokgyermekes családok.

1992.

42. A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.

45. Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. Élettársi kapcsolatok Magyarországon.